

REVISTA ISTORICĂ

Anul XV, N-le 7-9.

Iulie-Septembre 1929.

DĂRI DE SAMĂ
DOCUMENTE ȘI
NOTIȚE
PUBLICATE
DE
N. IORGA
cu concursul
mai multor specialiști

SUMARIUL :

- N. Iorga* : Cărți reprezentative în viața omenirii :
III. Toison „d'or”.
IV. Cronici engleze despre lupta cu Franța.
V. O cronică sienesă.
VI. Viața lui Carlo Zeno.
VII. Condottierii : Viața lui Braccio di Montone.
Elena Eftimiu : O scrisoare a lui Ioan Vasilevici, Țarul Rusiei, către Ioan-Vodă cel Cumplit, Voevodul Moldovei (1574).
Eufrosina Dvoicenco : Influența literaturii ruse asupra scriitorului Constantin Stamatii.
N. Iorga : La chestia rurală supt Cuza-Vodă.
Virginia Vasiliu : Trei scrisori ale episcopului catolic de Bacău, Ioan Baptist Zamoyski.
A. Bitay : O știre privitoare la pribegia lui Constantin-Vodă Basarab Cîrnul.
N. Iorga : **Documente** : Inscricții.
Dări de samă și Cronică de N. Iorga.

1929

TIPOGRAFIA „DATINA ROMĂNEASCĂ”, VĂLENII-DE-MUNTE (PRAHOVA)

Prețul 30 Lei.

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ. DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

PUBLICATĂ de N. IORGA, CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIȘTI

Anul al XV-lea, n-le 7-9.

Iulie-Septembre 1929.

Cărți reprezentative din viața omenirii. — III.

III.

Toison „d'or“

Cavaleria de fapt era moartă. Spiritul ei putea să se strămute doar în domeniul cugetării, care-și va avea în epoca modernă eroii, unii dintre ei așa de mari! Cavaleria de formă, de petrecere, de pompă, element decorativ al unei vieți de Curte, dominată de ideea Suveranului stăpîn peste oameni, averi și gânduri, aceia își va găsi strălucita manifestare de cîțiva ani în reședințele lui Filip-cel-Bun, bogatul duce al Burgundiei, pregătindu-și în aceste splendori ultima răsfrîngere de cavalerie aventuroasă, luptătoare, a lui Carol Cutezătorul, urmașul lui Filip.

Descrierea acestor spectacole strălucite o găsim la Jean le Fèvre, senior de Saint Remy, de la Vacquerie, d'Avesne și de Morigenne, zis Toison d'or — ordin fundat la 1429 la căsătoria lui Filip cu Elisabeta de Portugalia —, consilier și crainic, *roi d'armes* al ducelui.

El își face numai datoria, cînd vorbește de afaceri de onoare, ca aceia dintre ducele pe care-l servește și Englesul duce de Gloucester în 1425, de căsătoria în 1433 a lui Ludovic de Savoia cu Ana de Cipru la Chambéry, ca jutele ce precedă nunțile ¹, cea din Brabant la 1430 ², serbătoarea din 1431 ³, judecata de arme (*jugement d'armes*) din Arras ⁴, jutele portugheze ⁵. Cu cîtă plăcere va descrie el cortul de vînătoare al ducelui, „sala, capela, camera

¹ Ediția „Societății pentru istoria Franței“, II, p. 175 și urm.

² *Ibid.*, p. 182 și urm.

³ *Ibid.*, p. 199 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 321 și urm.

⁵ I, pp. 179-80, 205 și urm.

de stat și cea de dormit¹, supeul în pădure, supt verdeață, cu *belles rainées de verdure*²! Serbările din 1433 sînt expuse cu de-amănuntul, simțite, degustate. Mireasa vine cu unchiul ei, cardinalul de Cipru, doi cavaleri de frunte și suita, în care și marchisul de Saluzzo, „messire Loys de la Morée“, contele de Geneva fiind „seigneur des nopces“. La masă, după „entremetz“ se presintă alături „cai meșteșugiți“ și „cai adevărați“ (*chevaux de artifice, chevaux à chevaucher*), în timp ce cîntă „lăutari din toate țerile“ (*ménéstriers de divers pays*). Acele „entremetz“ sînt de toate felurile pe care le poate iscodi o imaginație îndreptată acum spre navigații depărtate și mari descoperiri. Pe mătasă, *soye vernal*, și pe o „bature à façon de drap d'argent très richement fait“, se văd corăbii cu pînze, complete, trece o sirenă care cîntă, și peștii împrejur, se zbucesc un cal între doi valeți *à façon d'olifant*, se înalță un castel de lemn cu un nobil împodobit cu pene de păun pentru a înfățișa pe zeul Amor: din arcu lui pleacă trandafiri albi și roșii; se răpăd patru sălbateci, cari sprijină însă o grădină cu aceiași trandafiri, de cari nu se atinge un țap sălbatec cu coarnele aurite, un vultur gonind porumbei³. Musica face să se audă cîntece felurite, unele de curte, altele de țară, „ciobănești“⁴. Se danțează, și *deux à deux*. Herolzii poartă nume exotice: Hermenie, Armenia, nume de floare: Rosmarin, rosmarin, vechi nume alegorice din romane: Humble Requeste, Doulice Pensée. Se strigă: *largesse*, cînd bani de aur se împart. Cu cită grijă descrie crainicul Curții de Burgundia călătoria de pețire făcută în Portugalia de trimesii țerii sale pentru a cîștiga pe princesa Isabela cea „bună, cuminte și plină de frumoase virtuți“, cealaltă pețire, portughesă, în Aragon, cu „doamnele și domnișoarele îmbrăcate după moda de Aragon“, serbările de Crăciun cu me-

¹ *Ibid.*, I, p. 202.

² *Ibid.*, p. 205.

³ Entremetz d'une nef à voillè, ...Un destrier amené par deux var'etz à façon d'olifant et dessus un chastel de bois, là où il y avoit un gentilhomme, lequel avoit eiles de plumes de paon et ordonné à façon de Dieu d'amours ...Quatre hommes en forme d'hommes sauvages, lesquelz portoient ung jardin vert, plain de roses, et dedens ledit jardin avoit .j. bosquetin en vie, lequel avoit des cornes dorées d'or; *ibid.*, p. 295.

⁴ Y eult moultres chançons chantées, tant de musique que de bregierettes; *ibid.*, p. 297.

sele, steagurile, danțurile și cîntecele, apoi nunta la Bruges în 1429, în prezența a 2.000 de Portugheși: iarăși surprise ale închipuirii artistice-culinare: sălbateci călări pe porci fripți, oi cu coarnele aurite, fără a uita pe bufona Curtii: „Madame d'Or, une moult gracieuse folle“¹. „Toison d'or“ are grijă și de onoarea acestei clase pe care o servește, și el va însemna cum, pentru părăsirea cîmpului de luptă, i s'a luat seniorului de Montagu însemnele ordinului și el s'a dus, în desperarea lui, să moară la Ierusalim².

Jean Le Fèvre, născut în 1395 sau 1396, după mărturia unui contemporan, Jean de Wavrin³, moare la 16 Iunie 1468 în Bourges. Cronica lui, începută foarte târziu, cînd nu mai putea merge, ca odată, la regii de Aragon, Neapole, Sicilia, „devers les roys de Chastille, de Portugal, de Navare et de Grenades“, deci în „Spanii“ (*Espaignes*), în Germania, Anglia și Scoția, „pe jos, călare ori în căruță“⁴, la șaizeci și șapte de ani, e dedicată lui Georges Chastelain pentru „nobles histoires et cronicques par luy faictes“ și e de fapt foarte dese ori numai o compilație din această, vestitul cronicar al Burgundiei, precum și din alți contemporani, din aceiași țară care a dat pe Olivier de la Marche, pe Monstrelet, pe Mathieu d'Escouchy. Forma o declară însuși a fi „grosolanul și asprul lui dialect picard“⁵.

De și-i place a da documente 'n întregime, ca procesul-verbal al adunării pentru pace din 1435⁶, și i se întîmplă să citeze pe Cicerone, „Tulles“, și pe Valeriu Maxim, care la el e „Valère le grant“⁷, de și-l interesează și planuri de guvern ca acela din „micul tratat al lui Jacques Petit“, care propune — încă de atunci! — o contribuție generală pe „fiecare măsură de pămînt“, fără deosebire, care s'ar chema *fonds de terre*, „funciarul“, precum și depozitele grînelor, „hambarele de grîu și ovăs pentru folosul regelui“⁸,

¹ *Ibid.*, II, p. 150 și urm.

² P. 254 și urm.

³ La pagina 265 Le Fèvre înscamnă moartea, în lupta de la Azincourt, a unui Jean de Wavrin și a fiului.

⁴ Călătoria în Anglia, la 1435, II, p. 363 și urm., „à pied, à cheval, à cheriot“.

⁵ „En mon gros et rude langaige picard“. El citează (p. 264) „les livres de ceulx qui en ont cronicques“.

⁶ II, p. 305 și urm.

⁷ *Ibid.*, pp. 92-2.

⁸ Ung petit traictié de frère Jacques Petit... Entre lesquelz estoit que sur chacun arpent de terre fût imposé une ayde, qui seroit nommê fons de terre,

acest scriitor e un simplu. El citează proverbe populare : „cui i-i frică de frunze să nu meargă la pădure“ (*qui a peur des feuilles, si ne voit point au bois*)¹. Dar cunoaște, natural, multe locuri pe care le-a străbătut și-i place a vorbi despre cutremurul din „Castelongne“, care e Catalonia, până la *Brachinone-Barcelona* și la orașul *Amer*, „fondée de par le roy Charles le Grant“². Alături de biserică, de lumea oficială burgundă, el va taxă de „slabă pricepere“ și de „credință zburătăcită“ părerea acelor cari văd în faptele Ioanei de Arc „lucruri minunate și îngăduite de Dumnezeu“³. Și tot așa va condamna pe acel „cioban“, „ung fol et innocent bregier“, „ce meschant homme le bregies“, acel *pastourel*, care, cum spune și în cronici contemporane, s'a ridicat, cu Boussac și Xantrailles, contra lui Arundel și Talbot, căpeteniile Englesilor, perind poate înecat⁴. Ceia ce nu-l împiedecă de a primi ca autentice scrisori ca aceia a Sudanului, intitulat, bizar : „Baldadory, fils d'Airé, conestable de Jérico“⁵. Totuși în partea care se vede a fi originală nu lipsesc pagini și pasagii care au culoare și vioiciune. Deocamdată subliniază rindurile în care se înfățișează împăratul Sigismund, oaspetele de la 1416 al regelui Franciei, cu pălărie de Montauban“ pe cap, la șea cu „une heucque noire“, cu inscripția „Dieu tout-puissant et misericorde“ pusă pe harnașament⁶.

Ceia ce dă un interes deosebit părții militare și politice din cronica lui e că avem un martur al războaielor și răscoalelor din Franța la începutul secolului al XIV-lea care e din tabăra englesă, și o spune, fără sfială, în credința că îndeplinește o datorie de loialitate, un act de bun cavaler, sus și tare.

El va împărtăși deci punctul de vedere al Englesilor, pe care-l cunoaștem după cronicile lor puține și sărace asupra eroicei cariere a lui Henric al V-lea cel drept și smerit. Din ele se vede convingerea adincă despre dreptatea cauzei apărute de nevoie cu

et, pariellement, que en che royaume on ayt greniers de bleds et d'avoine au prouffit du roy, et encore pluiseurs aultres choses ; I, 52.

¹ II, p. 260.

² II, pp. 136-7.

³ Legier entendement et créance voilage qui se sont faites à croire que les fais de la Pucelle étoient choses miraculeuses et permises de par Dieu.

⁴ P. 263 și urm.

⁵ II, pp. 138-40.

⁶ Son harnois, p. 278.

armele, încredințarea că a ramurii din Anglia e de drept Coroana francească, că lupta care se dă, ca a lui Ștefan-cel-Mare pentru Po-cuția, urmărește o moștenire datorită, că, după armistiți, provo-cația nu vine din Anglia, că victoriile, ca și ale lui Ștefan, sînt datorite lui Dumnezeu care știe ce se cuvine fiecăruia și ocrotirii sfinților protectori, de cari neconținut e vorba, Maica Domnului însăși, Sfintul Petru, al cărui vasal e regatul, Sfintul Gheorghé. E în atmosfera timpului acolo în Anglia acel misticism religios, acea crisă sinceră de conștiință neconținut cercetată, acea hotărâre de a înfrunta totul pentru o credință care se vede nu numai în predicatia de oameni din mulțime a crezului creștin nou al lui Wyclef, ci și în devotamentul pentru această cauză a unor nobili cari, ca John Oldcastle, al cărui proces ni s'a păstrat, închiși, chinuiți, amenințați cu moartea, răsping orice intervenție a autorității pământești, a Papei, episcopilor, călugărilor benedictini și franciscani, în legăturile directe dintre creștin și Dumnezeu.

Le Fèvre spune hotărât că el „a rămas cu Englesii“, că a fost în ziua hotărîtoare a războiului lui Henric, „în tovărășia“ regelui, acestuia¹. E adevărat că pentru el „regele“ e regele Franciei², dar și ducelui de Burgundia îi zice simplu: „le duc“. Carol al VI-lea însă, cu „boala lui obișnuită“ (*sa maladie accoustumée*)³, nu-l interesează peste măsură. Reproduce, fără critică, titlul solemn pe care regina Isabela și-l dă în timpul nebuniei soțului ei: „Ysabel, par la grăce de Dieu royne de France, ayans, pour occupation (!) de monseur le roy, le gouvernement et administracion de ce royaume, par l'ottroy irrévocable à nous sur ce fait par mon dit seigneur et son Grant Conseil“⁴. Începînd cu 1407 presintarea tragediei interne franceze, el, Burgundul de aplecare și de serviciu, nu se sfiește a declara că uciderea ducelui de Orléans de către Ioan de Burgundia a fost „prin ispita diavolului“⁵. Dar el acuză pe ducele de Guienne, moștenitorul tronului, șeful parti-

¹ Quant à moy, je demouray avec les Anglois; p. 268. En la compaignie du roy d'Angleterre, comme j'estoye; p. 251. J'estoye de l'autre costé, des Anglois; p. 247. Depuis je oy dire; car j'estoye avec les Anglais; p. 248.

² Quant je parleray du roy de France, je le nommeray le Roy, tout seulement; p. 5.

³ P. 68 (an. 1412).

⁴ P. 318.

⁵ Par la temptacion du Diable; p. 6.

dului anti-burgund, că, în 1415, a luat tesaurul tatălui său, spuind public că agonisita bogată a lui Carol al V-lea a fost risipită în Italia¹. El nu urmărește cu invective pe oamenii bandei albe², pe *Erminacs*³, dar înseamnă că, dacă regele a încercat, după omor, împăcarea moștenitorului ducelui Ludovic cu Ioan de Burgundia, mergînd până a spune: *je vous en prie*, aceștia au refuzat: *mais les enfans d'Orléans ne répondirent mot*. Și aici împăcarea, pusă la cale, în sfârșit, de cardinalul de Bar⁴, *aduce bucurie poporului*⁵. Dar în curînd prinții de Orléans, *les Orliennois*, cu ducii de Berri și de Bourbon, pretind că regatul nu e bine guvernat și se adună în arme, cerînd, în ciuda reginei, dreptate regelui și provocînd pe ducele Ioan⁶. La Soissons, în 1414, acești adversari ai Burgunzilorucid 1.000-1.200 de oameni, pradă bisericile, profanînd moaștele și cuminecătura⁷.

Tulburările din Paris sînt judecate după cerințele omeniei de sigur, revoltată de cruda vărsare a sîngelui, dar și, pe alături, după interesele de partid ale Burgunzilor. La 1410 „măcelarii“ucid la Paris cu strigătul „Velà ung Erminacq“, până întră în oraș trupele ducelui Ioan⁸. În 1413 Le Fèvre presintă „marea adunare a comunelor din Paris“, cu căpitanul de Paris, vre-o 6.000 supt steagul lui Jacquesville⁹.

În frunte, *principaux esmouveulx*, Caboche, un pielar și un alt triumvir. Cer de la ducele de Guyenne să dea pe „trădători“: cîteva omoruri ale celor arestați în casa lui; ducele e adus la palatul tatălui său, vechea casă S. Pol. „Era atunci lucru foarte de plâns să fii la Paris, căci nu era ordine, nici guvern între ei¹⁰.“ Chemînd în sprijinul anarhiei și alte oreșe, rebelii impun glugile

¹ *Ibid.*, p. 213.

² La regele, în 1414, „la croix et la bande“; p. 159. Cf. și strigătul Armagnaclor: „Ermenacq, ville gaigné“, p. 165.

³ Pp. 33-4.

⁴ Jură „d'estre bons amis ensemble“; p. 16.

⁵ Dont tout le peuple fut joyeux; *ibid.*

⁶ Pp. 15-6, 20-2, 24 și urm., 29 și urm. (an. 1411).

⁷ Pp. 165-6.

⁸ Pp. 36 și urm.

⁹ Une grande assemblée des communes de Paris... Se rassemblèrent jusques au nombre de vj^m soubz l'estandart de Jacquesville; p. 75.

¹⁰ C'estoit piteuse chose pour lors d'estre à Paris, car n'y avoit ordre, ne gouvernement entre eulx; p. 77.

lor albe — *la livrée de blans chapperons* —, supt care se strâng peste 12.000 de oameni¹. Din cei șaizeci de seniori ceruți, se prind douăzeci. Orașul e în sama unei administrații nouă, de *dizainiers* în arme². Mulțimea va cere și pe fratele reginei, pe cancelariu, înecînd, masacrînd, între alții pe Jacques de la Rivière, care e apoi decapitat, și pe un fost preposit al negustorilor, la hale. Nu se ascultă nici sfaturile date de represintanții ducelui de Burgundia³.

Orleaniștii izbutiră a suprima mișcarea; se luură orașului lanțurile străzilor, armele până la bețe, *bastons invasibles et deffensables*. Se ard articolele lui Jean Petit, insultătorul memoriei ducelui Ludovic; i se caută, zice-se, și oasele la Hesdin, pentru a le arde⁴. Cu aceasta însă cerbicea neînfrîntă a rebelilor nu se pleacă. La 1416, cu un președinte al Camerei de Conturi, „postăvar foarte bogat“, și un arhidiacon din Amiens, se face o nouă conspirație — *terrible monopolle et conspirassion* — pentru ca de Vinerea Mare săucidă, odată cu prepositul Parisului, pe regele Siciliei din Casa de Anjou, pe ducele de Berri, siliți să îmbrace „haina de rușine“⁵. La 1418 planurile răsturnătoare și ucigașe izbîndesc. Seucid în Paris 3.000 de oameni, între cari contele de Armagnac, conetabilul de Franța, cancelariul, episcopii de Coutances, Bayeux, Évreux, Senlis, Saintes, argintarul regelui, — și se spune și aici că unii pentru certe vechi sau datorii. Pier și cîțiva partisans ai ducelui de Burgundia. De la patru ceasuri din zi până la zece, strada e plină, și de femei care vreau sînge. Se aude la cercetări, și prin case, strigătul pe care-l cunoaștem: „Veez là ung Ermnacq“. Seniorii nu cutează a zice altceva decît: „Rău faceți, copii“, *Mes enfans, vous faictes mal*. Trei zile stau trupurile întinse, al conetabilului jupuit, până se aruncă în „groapa Lupăriei, lângă tîrgul porcilor“⁶. „Și copiii perversi se jucau trăgîndu-i înainte de Curtea Palatului“⁷.

¹ Oû avoit plus de XIjm blans chapperons.

² Diseniers qui tous jours estoient armez; p. 79.

³ Pp. 74 și urm., 81, 86-7.

⁴ Pp. 119 și urm., 154-5.

⁵ Pp. 286-7.

⁶ Une fosse nommée la Louvière auprès du marchié aux pourceaux.

⁷ „Et les mauvais enfans se jouyoient à les trainer avant la Cour du Pallais.“
— Din nou 300 de prizonieri sînt ucîși, după îndemnul călăului Capeluče, care isprăvește și el ucis; pp. 337-8.

Aceleași amănunte ca în Pierre de Fenin, cu mai puțină milă pentru victime.

„Toison d'or“ era în 1418 cu Englesii. De aceia poate prezenta în armata lor, pe cei 8.000 de Irlandesi săraci, mai mult pe jos, „unul încălțat, altul gol (*l'un estoit chaussé et l'autre nud*), cu cuțite în brâu: unii totuși sînt călări, dar fără șea „pe bunii lor cai mici de murte“. Merg călări pe vaci și prind în cale pe copii.

Eroul lui e Henric al V-lea. „Om care știe bine onorurile lumii cît orice prinț din vremea lui.¹“ El „ține disciplina de cavalerie bine, cum făceau odată Romanii“².

Descrierea de scriitorul nostru a luptei de la Azincourt e foarte bogată, și adînc impresionantă. La Francesi, cari vor fi „pedepsiți“, după concepția anglo-burgundă, aleargă lumea din toate părțile ca la serbătoarele de „joutes“ sau de „tournois“³. Se ajunge la un loc strîmb, „moale și frămîntat de cai“⁴, ud de ploaie. E, totuși, ordine, mai mult ca de obicei. „De și erau Francesii peste 50.000 de oameni și multe care și căruți, tunuri și *serpentine* și alte unelte de războiu, cum se cuvine la o așa întîmplare, erau puține instrumente de muzică ca să se bucure și, în noaptea aceea, din toată oastea Francesilor, abia s'ar fi auzit un nechezat de cal.⁵“ Cavaleria franceză era greoaie și nu putea mișca suliițele⁶.

Totuși, în aceste condiții defavorabile, armata are o atitudine de religioasă cuviință, pe care adversarul o recunoaște deplin. „Francesii stăteau în companii deosebite, fiecare lîngă steagul său, așteptînd venirea Englesilor, și împăcîndu-se: pentru urile ce le aveau unii pe alții și-au cerut iertare. Unii se sărutau și se îmbrățișau la facerea păcii; și-ți era milă să-i vezi. Toate cerțile și

¹ Bien savoit les honneurs mondains autant que princes de son temps ; p. 279.

² Et bien entretenoit la discipline de chevalerie, comme jadis faisoient les Rommains ; p. 68.

³ A tous costez gens aplouvoient, comme si ce fust à aller à unes festes de joute ou de tournoy ; p. 268.

⁴ Place molle et effondrée des chevaux ; p. 253.

⁵ „El, jà soit ce que les François fussent bien cinquante milles hommes et grans nombres de chariotz et charettes, canons et serpentine et aultres habillement de guerre, tel qu'en tel cas devoit appartenir, néantmoins si y avoit-il peu de instrumens de musique pour eux resjouyr ; et à peine, celle nuyt, de tout l'ost des François on eust oy ung cheval hiennir“. Și el adaugă că o știe de la Jean de Wavrin, care era cu Francesii.

⁶ A grant paine povoient-iz lever leurs bastons ; p. 253.

gilceville dintre ei, care fuseseră în trecut, le prefăceau în mare iubire¹.“ Optsprezece cavaleri jură să dea jos coroana de pe capul lui Henric ori să moară. Se dă jos una din florile ei, dar ei pier tustrei².

„Cît despre Englesi, niciodată oastea n'a făcut mai puțin zgomot decît dinșii, căci abia de-i auziai vorbind unul cu altul, așa era de jos glasul... Și i-ai fi văzut, socotind ei că bătălia va fi Joi, în mare evlavie, în genunchi, cu minile împreunate spre cer, rugîndu-se lui Dumnezeu să-i iea supt a lui pază³“.

Regele liberează pe prizonieri: dacă-i bătut, pot să nu mai revie! Apoi ascultă trei liturghii în șir, armat. Ostașilor săi li arată dreptul ce are, onoarea Angliei care e în joc; li-ar fi strecurat chiar teama că regele Franciei taie trei degete arcașilor⁴. I se răspunde cu strigătul: „Doamne, ne rugăm lui Dumnezeu să-ți dea viață și biruință asupra dușmanului⁵“. Pare că am fi la Podul Înalt sau la Valea Albă.

Ceia ce s'a petrecut în Moldova la 1475 își află și altfel părechea la Azincourt. Cum Ștefan a ucis pe Turci, Henric, neputînd duce atîția prizonieri, e silit a ordona măcelărirea lor. Și acum, dacă nu Francesul, dar creștinul ce este în povestitor plînge soarta atîtor oameni de ispravă morți înainte de vreme. „A fost lucru foarte jalnic, căci, cu sînge-rece, toată nobilimea aceia francesă a

¹ Les Francois s'coient par compagnies divisés, chascun auprès de sa bannière, en atendants la venue des Anglois et en eulx reposans, et aussi des haynes que les ungs avoient aux aultres se pardonnerent. Les aucuns s'entrebaisoient et accolloient par paix faisant, que pitié estoit à les veoir. Toutes noyses et discords qui avoient esté entre eulx et qu'ilz avoient eu du temps passé, furent là transmüées en grant amour; p. 243.

² Qu'ilz lui abatteroient la couronnes jus de la teste ou ilz moroient tous, comme ilz le firent; p. 250.

³ „Quant aux Anglois, oncques gens ne firent moins de noize; car à grant paine les oyoit-on parler les ungs aux aultres, tant parloient bas; p. 243. Et là eussiez veu les Anglois, cuidans le jeudi avoir la bataille, estre en grant dévociion, eulx mectant à genoux, les mains jointes vers le ciel, faisant leurs oroisons à Dieu qu'il les veusist mectre en sa garde.

Și el adaugă: Et qu'il soit vray, j'estoie avec eulx et veys ce que dessus est dit“.

⁴ Pp. 245-6. — La 1417 se pomencsc, prădînd și ci, „200 arbalestriers jennevois“; p. 298.

⁵ Sire, nous prions Dieu qui vous doint bonne vie et la victoire sur voz ennemis; p. 251.

fost ucisă acolo și tăiate fețe și obrazuri... Jalnic lucru de văzut multă nobilime ucisă acolo pentru supremul lor domn, regele Franței¹.“ Și, tot așa, „pentru supremul lor domn“, Ștefan-Vodă, căzura boierii în pădurea Pirăului Alb. Și Henric vorbește astfel celui de Orléans, într'un ton pe care-l cunoaștem din misiva biruitorului de lângă Vaslui : „Știu că Dumnezeu s'a milostivit de mine și mi-a dat biruința asupra Francesilor; nu că sint vrednic de dînsa, dar cred cu siguranță că Dumnezeu a voit să-i pedepsească... Doar se spună că niciodată nu s'a văzut mai multă neorînduială în voință, păcate și vicii rele decît stăpînesc în Franța acum²“.

Puțină vreme după aceea, la cel mult patruzeci de ani, era dus la mormînt, „cu globul de aur în mîna ca un Împărat“, acel care meritase a i se zice „Cuceritorul“, *le Conquéreur*³.

IV.

Cronici engleze despre lupta cu Franța

Anglia n'are povestitorii ei pentru marile biruinți, înălțate și de atîția Francesi, ale „Cuceritorului“.

Ambiția n'a lipsit însă admiratorilor lui Henric al V-lea. Poetii latini s'au ridicat pentru a-i glorifica isprăvile. Și astfel, în chinuita și pretențioasa lor versificație, avem un Benedictin, legat de marea mănăstire din Westminster și trăind și la Palatul regelui, care laudă pe stăpînul său în *Versus rhythici de Henrico Quinto*, sau pe un Augustin de la Canterbury, tesaurariu al lăcașului său între 1407 și 1414, apoi vicariu general pentru Anglia și Scoția (1416), în sfîrșit comisar general, care, pe lângă o biografie a Sfîntului

¹ Qui fut moult pitoyable chose. Car, de froit sang, toute cette noblesse françoise furent là tuez et décoppez, testes et visages; p. 258. Estoit pitoyable chose à veoir la grant noblesse qui là avoit esté occise pour leur souverain seigneur, le roy de France; p. 260.

² Je congnois que Dieu m'a donné la grâce d'avoir eu la victoîre sur les François; non pas que je le veuille, mais je crois certainement que Dieu les a voulu pugnir... On dit que oncques plus grant desroy, ne désordonnance de volonté, de péchiés et de mauvais vices ne fut veu que règnent en France aujourd'hui; p. 261.

³ Pomme d'or comme empereur... Il ne povoit avoir que environ de XL ans; pp. 65, 67.

Augustin și o lucrare în prosă despre rege, scrie un *Liber metricus* în onoarea lui: Toma de Elnham ¹.

În prima operă marele războinic se va înfățișa supt un aspect neașteptat. Călugărașul care scrie „supt smeritul coperiș, în patu-i sărăcăcios”—, sub modico tecto pausans in paupere lecto ²,—se îndreaptă cu învierșunare, ca un „apărător înarmat al Bisericii“, un „ostaș al lui Mesia“, contra reformatorilor revoluționari, cari desprețuiesc clerul și urăsc mănăstirile, contra *lollarzitor* lui Wycleff, perfizii cari strică fericirea Angliei, *Lollardorum gens perfida, fraude repleta*. Se denunță planurile acestei asociații de conspiratori cari vreau să ucidă pe rege, să orbească pe prelați, să taie capul nobililor. Dar mai ales îl doare că aceștia doresc izgonirea „fraților sărăcuți“, „peirea Evangheliei și a dogmei sacre“:

Omnis in exilium frater pauperculus iret,
Sic Evangelium, sic sacrum dogma periret.

Și într'aceasta-l ajută însiși sfinții ocrotitori ai Angliei; Petru, pe care-l chiamă și la Azincourt, și Eduard, Maica Domnului și Sfințul Gheorghe, *sub quibus alma viget Anglia*.

Dar cel din „casa imperială“, care samănă cu a lui Octavian, e — nu se poate trece supt tăcere — și ostașul. Apare „cu capul rotund, nasul drept, larga față, ochii strălucitori, căprii, de porumbel în pace, de leu în minie, cu dinții de zăpadă“, „fără a uita „urechiușile mici și frumoase. bărbia despăcată, pielea albă, buzele roșii“, osatura, mușchii“. „Nu e cărnos, dar nici gras, om frumos.“ Așa vede pe domnul țerii sale, pe care l-a cunoscut, l-a văzut, căruia i-a vorbit:

Regem praesentem quasi cernens meque videntem
Utque loquens secum pensavi talia mecum.

E un ctitor al Casei sale din Westminster, pe care „o înoiește, o ajută și o venerază“, dându-i bani, trimețându-i vînături, ca puternicul cerb ucis de dînsul, îngrijind-o cu cărți, împăcînd-o cu

¹ Ed. în colecția „Master of Rolls“.

² P. 63.

³ Sphaerica testa..., frons plana..., bruni densique capelli..., nasus directus..., facies extensa..., clare lucentes oculi, subrute patentes, pace columbini, sed in ira sunt leonini. Nivei dentes..., formula parvarum, que decus est, auricularum, mentum fissum, collum... spissum..., cutis candida..., labra coccinea..., ossibus et nervis; p. 66.

călugării rivali de la Canterbury, pentru ca în schimb nobila mănăstire, *Westmonachi*, să-i mulțamească prin rugăciuni.

Îi va încerca portretul, și în presintarea multelor lui însușiri vor domina, de sigur, cele morale. Nu numai că e „bun în afară, bun înlăuntru“, că oricine se poate sprijini pe făgăduielile lui, rare, dar sigure, dar regele *venerabilis, aptus, amabilis ac reverendus* — ce epitete ar mai putea găsi recunoscătorul monah! — e un păzitor al bunelor moravuri ale clerului, un milostiv care se îngrijește de „procesele femeilor“, un prigonitor al celor cari jură, un închinător al Maicii Domnului, care nu lasă niciodată să se pomenească în zădar numele Precistei. În fiecare săptămână, aproape nemîncat, se spovedește, și mîna lui e deschisă pentru cei săraci. Dar mai ales — și pentru aceasta îl laudă călugărul apărător al legii celei vechi — el luptă „greu de obosit, pe jos și călare“¹. Ionatan ca pietate, e Cicerone ca elocvență, Argus ca prudență, dar, mai ales, în luptă, Samson și Hector — și aici, ca și la Cristina, Biblia și antichitatea se amestecă.

O parte din timp și-o trece vinînd cu șoimii, pescuind, primblîndu-se. Cavaler făcut de regele Ricard, care-l iubește și ale cărui oase — ale nenorocitului întemnițat și asasinat — le va aduce la Westminster, cu solemnitate, el rămîne astfel și continuatorul marilor tradiții războinice, pe care le-a adăugit.

Cu mult mai bogat, mai sigur de sine e al doilea scriitor, care se sfiește a spune, „pe scurt despre multe“, ce a fost viața acestui om, ale cărui fapte bune, și în ciuda lui, se cer povestite din porunca lui Dumnezeu. „Tremurînd și perplex“, el știe că nu-i plac stăpînului său „cuvîntările umflute“, precum nici „instrumentele de muzică orientale ritmice ale histrionilor pomenind cele făcute de el ori de ai lui“². Va întrebuița deci „vălul“ versului, scriind pentru cei „înțelepți și pricepuți“, cu o oarecare știință de carte, nu pentru „cei mărunți și de o oarecare rusticitate oarbă, simplă“. A fost martur al multor fapte — pare să fi luat parte la lupta de la Harfleur, larg și frumos povestită³ —, a întreat „cu sîrguincioasă

¹ Sic non carnosus est nec pinguedine crassus,

Sed vir formosus, vix aut eques aut pede lassus (p. 67).

² Musicalia instrumenta, cantica rhythmica histrionum aut gesta de se vel suis commendantia; p. 80.

³ P. 107.

scrutare pe nobilii cari au fost de față“ și astfel poate da această asigurare: „Nu să îndoiască deci înțeleptul cetitor că acestea care sînt scrise în versuri reproduc adevărul, căci, compilator fără greș, ori a fost prezent cu adevărat, văzînd lucrurile, ori le-a aflat din povestirea vrednică de credință, prin cuvinte și scris, a celor cari au fost de față“. Deci copiii să fie foarte atenți față de o atît de vrednică povestire¹.

Tot un călugăr și acesta, de și din altă tagmă. Deci și la el va răsări înainte de toate icoana apărătorului Bisericii. Henric face trei mănăstiri, ajutînd și venerabilul lăcaș de la Westminster. Dar mai ales, „pedepsind, spînzurînd“, e dușmanul neîmpăcat al „hoților poporului, ascunși în cursele lor, cariucid și ard“:

Plebis praedones et in insidiis latitantes,
Archilatrones, murdrantes, mansa cremantes
Damnata, suspendit.

În fruntea lor nobilul „arhi-lollard“, John of Oldcastle, asupra căruia, prins, osîndit, mistuit pe rug, cad insultele: eresiarh, „drac care trage cu coada o treime din stele“, „putreziciune care se ridică groaznic în nările catolicilor“, vedenie din Apocalips contra lui Hristos, „lup turbat“ care „de la sine se aruncă în peșterile lui Satan“.

Piețele sînt pline de pamfletele lui; „se strigă pe coperișuri dogmele sacre“. Oldcastle admite că ajunge pentru mîntuire numai mărturisirea, pentru împărtășanie *substantia panis*. Crede că mediația sfinților, ceruți prin rugăciune, n'are niciun preț. Vrea să dispară, după cum cer profeții, toată averea Bisericii, ba chiar averea în sine². Se vede un Ilie, pe cînd regele e blăstămatul Enoch. Amenință cu Scoțienii pe cari i-ar putea pune în mișcare. Afirmă că regele Ricard trăiește încă și, în fața morții, asigură că va învia a treia zi.

Închis, e condamnat la moarte, dar Henric șovăiește. Întemnițatul scapă din Turnul Londrei și se ajunge, în tentativa lui de a ataca pe rege într'un castel, la luptă fățișă, după care învinșii sînt spînzurați și arși. Îndărătnicul nu se lasă însă bătut. „Și în bucați de m'ar tăia cu sabia, nici așa, o spun, n'aș primi sacramentele

¹ P. 81.

² Terrea possessa cunctis damnavit habenda; p. 157.

Bisericii¹.“ Rămase astfel neînfricoșat până la ultima clipă pe eșafod. Știm din acțele procesului său² ce splendidă afirmare de credință în creștinismul purificat, apropiat de popor, ce siguranță în adevărul predicăției sale a însemnat viața prigonitorului și sacrificatului.

Dar regele e și un vânător de vulpi și de fiare, la noul său castel de „plăcere“ din Kenilworth. El e, mai cu samă, marele războinic pe care-l știm, și, presintîndu-l astfel, în ciuda scrisorilor pentru „pace, prietenie și unire“ către Împăratul Sigismund, visitorul lui, și alții, cronicarul va ajunge la două puncte esențiale din istoria Angliei contemporane: vinovăția războiului cu Francesii și relațiile luptătorului cu viața internă a propriului său regat.

Lumea e pentru acest călugăr una singură, de și se împarte în desvoltarea ei pe monarhii, pe „Imperii“: Asiria, Media, Grecia, Roma, pe care numai credința le poate însufleți și îndreptăți, nefiind ele altfel decît o tîlhărie:

Quod cum iustitia fidei vi vivificatur,
Qua sine sunt regna nil nisi furta data.

Total pleacă, în tulburarea necesarei, sacrei păci creștine, de la „înșelăciunile de vulpe“ ale Francesilor. Delfinul Carol și-a rîs de Henric trimetîndu-i niște mîenzi ca să se joace. Se încearcă în zădar împăciuirea; nu e mijloc a cîștiga la liniște și dreptate acest neam frances care face din voința sa lege³. Neafîindu-și deci dreptul, *ius proprium*, Henric va lupta contra acestor „violenți“, cari se amestecă și în trădarea din 1415.

Cînd pornește războiul, mulți nu cred că s'ar putea trece Marea. Regele stăruie cu voia lui Dumnezeu și a Maicii Domnului, a cării zestre e Anglia. Dar el dă ordin să se cruce biserici, preoți, femei⁴. La Harfleur se dau cai femeilor care pleacă; și cei din cetate pot pleca dacă se învoiesc a reveni la Calais de ziua de Sf. Martin. Se ia numai ce trebuie pentru hrană; cel ce furase un potir e spînzurat. Cu un perfect cavalerism, se comunică Del-

¹ Quamvis in frusta fierem caedendus ab ense,
Sic, fateor, nollem sumere sacra bona (p. 148).

² În aceeași colecție.

³ Sed gens Francorum, quibus est pro lege voluntas
Adduci mediis his sine fraude nequit:
Protrahitur truffis legatis tempus inane; p. 103.

⁴ Mittere quisque manum prohibetur et in mulierem sub mortis poena; pp. 106-7.

finului că adversarul lui îl așteaptă opt zile ; altfel, Henric propune un duel pentru coroana care ar putea fi lăsată pe viață lui Carol al VI-lea. Dar nu i se răspunde. Ducii de Orléans și Bourbon cer o luptă în câmp deschis.

Ca Ștefan-cel-Mare, Henric atribuie totul, biruință și cucerire, lui Dumnezeu. A lui e cauza; nu va birui numărul; „drepturile englese sînt puse în mîna dumnezeiască“:

In numero nunquam victoria danda notatur:

Est Deus omnipotens, cui causa datur.

Anglica iura quidam sunt referenda Deo.

Cu coroana pe cap, regele pornește, în fruntea unei oști mai puțin numeroase, făcîndu-și cruce. Pe fratele rănit sare să-l apere. Dacă Francesii sînt învinși, măcelăriți, — și Boucicaut e prins —, Sfîntului Gheorghe e a i se mulțami. Lui și lui Dumnezeu însuși:

Non vobis, sed ei gloria tota datur.

Cu dreptate se glorifică însă la Londra triumful, în sunet de clopote, în bucuria ospetelor, în curiozitatea trezită de prinși cari cu capetele acoperite asistă la liturghie.

În zădar vine Împăratul cu 1.000 de cai, primit la Calais de Warwick, la Dover de Gloucester. Francesii reieau războiul în mijlocul negocierilor, la Leeds, ale lui Sigismund, atacînd Harfleur. Aceiași „obișnuită duplicitate“ a lor, cari maltratează, închid solii. Lăudînd Anglia, mediatorul pleacă: „știu că Francesii nu se țin de tratate“:

Scio quod Franci foedera nulla tenent,
ca niște „dușmani nedomoliți și fără milă“:

Hostibus indomitis, qui pietate carent“.

Pentru a-și valorifica drepturile asupra Normandiei, unde se iea mormîntul lui Gulielm Cuceritorul, asupra Aquitaniei, asupra Coroanei franceze se reîncepe lupta.

Ca Isus regele Iudeilor, astfel regele Angliei ține „crinii francesi“¹. Cu dreptate deci el va așeza în Normandia judecători englesi după dreptul engles².

Toate acestea costă însă bani, și ei se plătesc cu greu. Cronicarul-poet își apără stăpînul. În primul Parlament nu s'a cerut nimic

¹ Sic rex Anglorum lilia franca regit; p. 154.

² Pp. 161-2.

de la cler, de la popor. Dar, dacă „nevoia armatei“ îl silește pe urmă, poporul însuși consimte, știind că astfel se pregătește pacea finală¹. Regelui îi pare rău, dar nobilii îl aprobă, și „plebea“ e răbdătoare, rugându-se pentru acela pe care la 1415 vor voi să-l răstoarne trădătorii: Ricard de York, H. Skrop, Thomas Gray, iar după Harfleur atîția din clasa de sus îl părăsesc².

V.

O cronică sienesă.

Viața italiană din această vreme critică dintre evul mediu caracterizat și Renașterea care începe încă, neștiută, în limbă nevorbită, prin cercurile de „intelectuali“ nu apare în cronici ca acelea ale Francesilor din acest timp. Ea trece de la medievalismul Villanilor la statuile literare, la portretele de un puternic individualism — ce neindividual, cufundat în vagi considerații morale, servind mai mult la o „icoană a regilor“, apare Carol al V-lea la Cristina de Pisan! — ale acelor cari sint monarhii armatelor, prinții vitejilor, condottierii.

Aleg, pentru a avea totuși terminul de comparație, care lipsește, de altfel, *cu totul* în alte țeri, o modestă și obscură cronică anonimă, aceia care înfățișează la sfîrșitul secolului al XIV-lea Siena picturilor religioase admirabile, orașul care până azi și-a păstrat înfățișarea lui medievală.

Va fi puțin de cules, dar acel puțin nu va fi lipsit de interes³.

Anonimul recunoaște că n'a putut scrie „nici a douăzecea parte din lucrurile ce au fost“, dar asigură că „a scris exact ce a știut că e adevărat“⁴.

Vor fi, una după alta, alegeri de magistrați, angajare de mercenari, certe cu vecina Florența, neîmpăcata dușmană din același loc și de același sînge, accidente ca prinderea lupului, asemenea cu al Sfîntului Francisc, dar nu până la sfîrșit, care face pagube.

Ca oricărui Italian din a doua parte a evului mediu, îi place

¹ Sed, quia pax finis belli datur esse potenti Regi succursum plebs animosa dedit; p. 104. Cf. p. 147: Mutuat et praebet. census, pro rege precatur.

² Pp. 105, 114.

³ Muratori.

⁴ Non è qui scritto la vintesima parte delle cose state, ma solo hò scritto fedelmente quello che hò saputo di vero; c. 393.

tot ce e în legătură cu pompele și petrecerile : *balli, giostre* (jute), *convitti* (ospete), marea serbare anuală a întrecerii în piață, *correre il palio*, sau musică, dant, joc de arme, lux în haine, roșii, verzi, albe, după cartiere, *contradele* cu animalul-patron (*contrada dell'oca*), păstrate până azi, cu „pictre scumpe, cheotori de aur, lanțuri de înaltă artă“¹ : *sonare, ballare, giostrare, armeggiare, vestir di seta e zendadi*. La palatul comunei sună musicile, *piffari e trombetti*. Din când în când, se adaugă și procesia : „călugări franciscani, preoți și orice religie mai e în oraș“². Așa se face când sosesc veștile bune, când se ridică pe acel palat steagul Milanului, al cărui tiran e acum ocrotitorul. Cu toate suferințele aproape zilnice, la care vom veni, e hielșug în orice. La venirea Papei, în 1386, i se dă un *bello presente*, cu 600 de livre de ceară *lavorata*, 500 de zaharicale, *confetti*, douăzeci de măsurii (*rame*) de vin, 80 de sticle de malvasie, 80 de *staia* de pîne, zece *moggia* (fr. muids) de grâu³. În fiecare dată, scriitorul, ca și tot publicul cetății sale, are impresia că „nu s'a mai văzut în Siena o mai mai frumoasă serbătoare“⁴.

Grija de artă, cum era de așteptat, nu lipsește. La 1400 se înseamnă cheltuieli pentru imensul dom, care trebuia să se restrângă, rămîind pe veci neisprăvit⁵. Se găsesc note ca acestea pe care le dăm în întregime pentru a se vedea cît de mare era acel simț de frumuseță pe care o Cristină de Pisan îl aducea în Franța lui Carol al V-lea ziditorul : „La 20 Decembre (1414) s'a sfîrșit de zugrăvit capela Palatului : pictorul a fost“ — nicăiri aiurea nu se consideră individual opera, pe care evul mediu o vrea anonimă, un prinos — „Taddeo di Bartolomeo“. La 22 Februar s'a început a se face fîntîna din cîmpul marmorelor“ — probabil că se găsiră marmore antice — „și a face figuri cioplite din marmoră, cum e acuma ; și maestrîi, meșterii cari au făcut-o fură aceștia : maestrul Iacomo di Pietro della Quercia, maestrul Francesco di Valdambino, maestrul Sava, maestrî de piatră, și toți trei“ — cu ce mîndrie se spune ! — „Sienesi de baștină, și s'a muncit la lucru multe luni“⁶.

¹ Gioje, fermagli d'oro, catene di lavori eccellentissimi.

² Tutti fratti, preti e religione della città.

³ C. 389.

⁴ E altre magne cose, che mai in Siena si fă la più bella parte.

⁵ Fornire el Duomo.

⁶ A 20 di decembre fu finita di dipingere la cappella di Palazzo : fu il pittore

Totuși, cum spuneam, sînt suferinți mari. Soldații, lefegiii vecinilor pradă, luînd o singură dată (1389) și până la 3.000 de dobitoace mari. Și în timp de pace se jăfuieste; Florentinii, învinuți, se scusă: „nu sînt de-ai lor“¹. Se taie copacii, viile, lucru obișnuit: *guastar vigne e arbori*. Stricătorii sînt membri ai *companiilor* care străbat mai toată Italia, ai „ticăloaselor companii“ (*l'iniqua compagnia*), care se fac, se desfac la moartea căpitanului², ori se împart între cetăți. Conte de Armagnac, „care vine pentru a fi duce în Florența — ce nu pot ajunge ei! — cu voia Florentinilor“³, în 1330, aducea 13.000 de oameni, după o socoteală poate exagerată. Este o companie bretonă, una a Sfîntului Gheorghe.

Contra lor se întrebuițează răscumpărarea cu bani și daruri, „ca să nu facă pagube în țară“⁴. Se dă odată 8.000 de florini, un cal bun, alți cai, doi catiri, zece bucăți de catifea, pe lingă un „present“ ca acela care bucurase inima Sfîntului Părinte. Ori se tocnesc mercenari contra mercenarilor. Dar se întîmplă că, fiind nemulțămîți, pradă, ca în 1390, orașul.

Totuși, pîntru frumuseța costumelor, pîntru energia figurilor, pîntru vitejia desfășurată, pîntru înțelepciunea care o conduce e o mare, o adîncă admirație, pe care n'o poate covîrși nicio durere și nicio pagubă. Ce strigăte de bucurie pentru oștile ce iese în „sunetul trîmbițelor“, supt steaguri înălțate mîndru (*rizzare la bandiera*), pîntru „frumoasa bătălie“, „bătălia crudă“, care poate dura și cinzeci de ceasuri! E adevărat — și aceasta contribuie la plăcerea pur estetică, indiferent de cauza care se apără — că pierderile omenești sînt puține. Odată Sienesii înseamnă doar douăzeci și șapte de morți de-ai lor. Aiurea: „se făcu o bătălie mare și rămaseră la picioarele zidurilor opt morți și mai mult de o sută de răniți, iar înlăuntru morți: un bărbat și o femeie“⁵. Interesează

m. Taddeo di Bartolomeo Ad di 22 di febrajo si cominciò a murare la fonte del campo di marmi e farvi le figure intagliate di marmo, come è al presente; e maestri che la fero furno questi: m. Iacomo di Pietro della Quercia, m. Francesco di Valdambriano, m. Sava, maestri di pietra, e tutti tre Senesi antichi; e pugnossi a fare molti mesi.

¹ Dicendo non esser lor gente.

² Essendosi rimasa la compagnia senza capitano s'era disciolta in tutto.

³ El conte d'Armignach, el qual veniva per essere duce di Fiorenza con volontà di Fiorentini.

⁴ Perché non facessin danno nel Sanese.

⁵ Fessi gran battaglia, che rimase a piè le mura otto morti e più di cento feriti, e dentro un huomo e una donna morti.

și uneltele unei tehnice nouă, ca bombardă de la 1389 pentru aruncat pietre de 300 de livre.

De altfel, sîngele nu sperie. Vărsarea lui din timp în timp face parte din decorația epocii. Frămîntarea internă e o necesitate pentru aceste cetăți. Ele se tulbură cu zgomot, *romoreggiare*, pentru a arăta și astfel că trăiesc. La Pisa se omoară tiranul, și cronicarul scrie: „La 21 Ottobre a fost ucis la Pisa messer Pietro Gambacorta, care era senior al cetății. Messer Iacomo d'Appiano a luat Senioria orașului“. Alături, la Perugia, se ucide alt stăpîn trecător: „Și a fost ucis messer Pandolfo, senior al Perugiei, și Biondo a luat guvernul, cu partidul său“¹. La Milan, al cărui căpitan stă în fiare până se încheie, la 1404, pacea cu Florentinii, moare la 1402 acel Giangaleazzo, ducele care și pentru povestitorul nostru e, după moșia sa francesă, contele di Virtù (Vertus). Indată orașul „se tulbură“. Apar de cei din „partidul poporului“ în arme și căpitanul poporului, cu gonfalonierul, strigă: „Viva il popolo“! Dar piere doar un om. Indată se produce „ieșirea“ celor amenințați: patruzeci de „capi de familie, din cei mai mari“ (*dei maggiori*), „foarte mari bogătași“, *grandissimi ricchi*, trec la Neapole, în Regat“ (*Reame*), la Roma, la Florența, în „comitat“ (*nel contado*), la Ferrara, Bologna, Vicenza, Veneția, și până în Franța, ducînd cu ei peste 300.000 de florini și „alte lucruri bune“². Revoluția s'a făcut; ea nu va avea durată.

Sătulă de lupte civile, amenințată de cine-i stă împrejur, cîte-o cetate-și sacrifică libertatea, se recomandă, „cu statul și teritoriul“³, cum a fost făcut Siena însăși în mîna celui „conte di Virtù“ la 1388. La 1399 se încheie, din aceleași motive, un pact cu dînsul, și iată condițiile, pe care cronicarul anonim le înseamnă cu îngrijire: rămîne din trecut organizația cu priori și căpitanul poporului, cu cancelari și notari, împărțirea în bresle, *arti*, sistemul financiar cu dajdea, *dazio*, cu vămile, *gabelle*, cu capitația, *taglio*, rămîn așezămintele culturale: *studio generale*, *maestri di grammatica*. Rămîne constituția, *statutul*, pentru a cărui *reformare* se alege „cetățeni dintre cei nouă, cei douăsprezece și dintre reforma-

¹ A 2 ottobre fu morto in Pisa M. Pietre Gambacorta che n'era signore, e M. Iacomo d'Appiano prese la signoria della città. E fu morto M. Pandolfo, signor di Perugie, e Bionno prese el reggimento con la parte sua (an. 1392).

² E altre bone robbe.

³ Si raccomandorno con la città e stato e territorio al conte di Virtù.

tori și populari"¹. Dar se pun garnisone milanese în castele, se așează, dacă vrea ducele, un locotenent ducal, care va lua parte la consilii, avînd vot dublu; ducele va numi pe senator și pe podestà, din cei patru aleși de priori, și pe căpitan; el îi poate refuza pe toți patru; va fi și un delegat ducal la finanțe peste *camarlingo di biccherna*, vechiul „camerier“ contabil, și patru provveditori.

Actele de cruzime sînt la ordinea zilei: în ele se oglindește o imaginație perversă. Este o artă și în acest domeniu al chinurii ființii omenеști. Se crede că, la 1388, Papa a murit de otrăvă ca și căpitanul sienes Giovanni d'Aglio. Dar acesta e un mijloc ascuns care se întrebuițează numai pentru asemenea persoane. Pentru alții oricare e bun, și se înseamnă punerea la preț, cu *bando (ban)*, a unui particular de alt particular: se vor plăti 2-10.000 de florini². E obișnuit „a se scoate ochii, dinții, a se tăia minile și picioarele și părțile rușinoase, a se lăsa“ — ca Ugolino din „Divina Commediă“ — „ca prizonierii să moară de foame“³. Cutare trădător — și pentru trădare, față de interesul *unui* partid, se arde și casa —, care „trădase“ dînd foc unei porți, e rupt în bucăți, i se ard minile, e tăiat în patru, afirmîndu-se ciosvîrțile la porțile cetății⁴. Alții sînt aruncați în foc⁵. Cutare a spus că se va șterge undeva cu însași cinstita cetate: e o ofensă de onoare și, „ca să se îndeplinească profeția în el însuși“, după ce-l spînzură, „îl tîrăsc gol prin tot orașul“⁶.

Și aici, între aceste tulburări, este o grijă iubitoare și miloasă de acel „popor“, de acei „săraci“, mai mult oameni de la țară, cari n'au din toate acestea nici plăcere, nici folos și știu numai „de frica acelor ce guvernează“⁷. O femeie, căreia i se ceruse o *taglia* prea grea pentru miseria ei, ucide pe încasator și-l aduce la oraș pe măgărușul ei, întrebînd „ce vamă se dă pentru un porc

¹ Cittadini dell'ordine de' nove, de' XII e de' riformatori e popolari.

² C. 391.

³ Cavando occhi, denti, mozando mani e piei e altri disonesti membri... lassando morir di fame i prigionii (a. 1389).

⁴ Attanagliate, arseglî le mani, squartato, sospesi i quarti alle porte.

⁵ Presi alcuni e gittati nei fuochi.

⁶ Apiccato e trascinato ignudo per tutta Siena, perchè hebbe a dire che di Siena si forbirebbe il culo, e così si adempi la profezia in se medesimo.

⁷ Tanto era grande il timore allora di quelli che reggevano.

mort"¹. Alte ori ei, *i villani del paese*, se ridică—astfel în 1390—contra condottierilor prădalmici și Armagnac, cu 11.000(?), e ucis în luptă. Mai fericiți săracii din oraș cărora la nunțile cele mari li se aruncă „sarcini multe de pîne și de grîu după rostul fiecăruia"².

Peste toată această criminalitate gustată de aceia chiar cari pătimesc de pe urma ei se desface cite o scenă de adevărată și pură poezie, pe care ar crede-o cineva culeasă din ce e mai tragic-idilic în opera unui Shakespeare. În 1394, la o vînătoare de mistreț, se ivește o ceartă între tineri cu privire la valoarea cînilor³, și unul dintre vînători e rănit de moarte. „Pentru care ofensă crescînd dușmănie de moarte, în puțin timp casa Montaninilor a fost adusă la ultima ruină, așa încît numai după mulți și mulți ani se îndreptă și *se umili* injuria"⁴. Dintre Montanini rămăseseră doi frați, Carlo și Angelica, „mai asemenea ca un înger decît cu o făptură omenească“, *la quale più presto veramente haveva la figura d'angelo che di creatura humana*. Amîndoi erau suflete alese, *animi gentili*. Dar, ca pe Iulieta Romeo, o iubește pe Angelica urmașul casei dușmane, care nu are nici *domestichezza*, nici *commercio* cu Montanini. Contra lui Carlo se ridică o năpaste; el e închis; i se impune o amendă și, dacă nu dă o mie de florini, i se va tăia capul. Numai astfel, și nu fără peripeții în care el preferă moartea rușinii cu care Angelica l-ar răsкупăra, se ajunge la împăcare și la o nuntă ca'n povești, cu *confezzioni* și *ottimi vini*. Creditorul, care trebuie să primească amenda, Guvernul însuși participă la bucurie. Căci într'o zi ca aceasta toată lumea se cuvine să se arăte „bine crescută, mărinimoasă și milostivă"⁵.

VI.

Viața lui Carlo Zeno.

Sfîrșitul evului mediu *individualizează*. Causele cele mari, pentru care s'au făcut jertfele grele — cum e cruciata —, rămîn; oameni

¹ Che gabella pagava un porco morto.

² Molte some di pane e di grano secondo le qualità.

³ Contendendo della prodezza dei cani.

⁴ Per la di cui offesa crescendone mortale inimicizia, intervenne che in poco tempo la casa de' Montanini fu data a estrema ruina. Ma pure doppo molti e molti anni alquanto fu rimessa, e humiliata l'ingiuria.

⁵ Cortesi, magnanmi e pietosi.

cu nume glorioase, cu energie nepotolită li se consacră. Dar ei nu sînt, ca un Philippe de Mézières, ca un Petru rege al Ciprului, legați de dîsele, numai de dîsele. Locul lor de activitate se schimbă. Fără folos material, ei se simt aduși a încerca neconținut lucruri nouă, chiar de și-ar pierde astfel averea, libertatea, viața. Și, cînd, mai tîrziu, Renașterea se precisează, cu cultul omului pentru om, pentru ce vrea, pentru *ce poate — virtù —*, privirile oamenilor mai stăpîniți, legați prin instincte moderne, stăpînitore, de *un singur* loc, se întorc totuși cu admirație către aceia cari, înainte de orice, au crezut în ei.

Astfel Iacob Zeno, fiul lui Iacob, Venețian, episcop de Feltre și Belluno, apoi de Padova până la 1478, se simte îndemnat, la 1458, să scrie, cu scusa că vorbește de o așa de apropiată rudă, viața bunicului său Carlo Zeno (1334-1418), care a fost, de sigur, una din cele mai curioase personalități din această epocă de tranșiție, și să o dedice celui mai strălucit represintant al învățaturii în timpul său, Papa Piu al II-lea.

Om al imitațiilor clasice, care citează pe Gasparino Barziza¹, el ar vrea bucuros să-și coboare neamul din împăratul Zenon². Scipione și Asirienii îi vin supt condeiu³. În dezvoltarea biografiei lui Carlo, el va face un loc larg educației lui alese, preferinții pentru studii pe care a arătat-o până la sfîrșit. Nu-i place însă sistemul medieval al „pedagogului venețian“ care predă oarecare „litere“ și pune în mîna copilului Psaltirea, adăugindu-se doar, pe lîngă această simplă „prolixitate“, dialectica obișnuită. Ceva mai de folos ca acea „civilis disciplina“ pe care o învață, în vrîsta de doisprezece ani, la Padova. Ucenicul se ridică, printre ocupații ca jocul de noroc, până la „studii de drept“ (*iuris studia*)⁴. După cinci ani de rătăcire ca soldat prin toată Italia, va trebui să învețe latinește bine la Avignon, unde îmbracă haina de cleric, căpătînd și o situație de canonic nominal la Patras, până ce, întors la Veneția, are nevoie de încă un preceptor.

¹ C. 310 din ed. Muratori.

² C. 208.

³ C. 223, 226.

⁴ Paedagogus venetus, sub quo primas literulas et psalmos excipiebat, de genitoris vita morteque deque puerorum commendatione, ut fit, prolixam quidem commendationem confecerat; c. 211. Dialecticae quoque operam dedit... Libris etiam consumptis.

Biograful pare a fi cunoscut însuși acele locuri din Orient, unde Carlo a scris pagini de epopeie medievală. Cel care descrie în Italia Porto Venere are lămuriri precise asupra Damascului, a Beirutului, unde comerțul venețian e de 226.500 de galbeni, exact¹. E un patriot al cetății sale, care se bucură de prădăciunile grozave făcute pe riviera Genovei de aprigul său bunic și de reputația de groază pe care „până astăzi“ a lăsat-o el acolo, în Genova². Nu uită nici pe cei 5.000 de Genovesi morți de foame³, cari i se par că nu pot lipsi din povestirea sa.

E vremea când condottierii încep să apară în Italia. Sînt însă pentru autor, care judecă după aprecierea vremii în care trăiește Carlo, străini, ca Hawkood, *Aucutus*, „foarte experient, celebru pe vremea lui“⁴, ca William Cook — *Coquus*, „cum îi ziceau ai lui“⁵ —, ori atîția Germani, Francesi, gata de luptă între ei, Unguri, „arcași panonieni“⁶. Cînd e vorba de un Italian, Robert din Recanati, servind pe Venețieni la Chioggia, povestitorul spune cu mulțămire că, acesta revoltîndu-se, Carlo Zeno-l pune pe cruce între coloanele de pe Piața Sf. Marcu⁷.

Încolo, narațiunea se ține strîns de această viață plină de isprăvi și de minuni, care vorbește prin ea însăși.

Pietro Zeno, tatăl lui Carlo, fusese un cruciat în vechiul sens al cuvîntului. Ducînd pe vasul lui persoana însăși a Patriarhului latin de Constantinopol, el luptase cu Turcii la Smirna — scriitorul confundă pe emirul de acolo cu „Împăratul Turcilor“ —, pe care rămase s'o apere, până ce fu ucis în biserica Sf. Ioan de o întoarcere a păgînilor. Din căsătorie cu Agnese Dandolo a acestui martir al cauzei lui Hristos se nasc zece copii: Carlo a fost numit după regele Boemici, Împăratul ambițios și strălucitor care a avut atîtea legături cu Italia și mai ales cu Veneția, Carol al IV-lea.

¹ C. 224.

² Postea semper ad hodiernumque usque diem terribile et horrendum fuisse esseque Genua Caroli Zeni nomen sunt qui memorent; c. 225.

³ C. 265.

⁴ Iohannes Aucutus, qui ea tempestate rei militaris peritissimus habetur, celebri fama vir; c. 236.

⁵ Anglico ductore Guilelmo, quem cognomento Coquum nuncupabant sui; c. 240. Cf. c. 242, pentru *Anglici* ai lui.

⁶ „Pannonii sagittarii“ la Milan, c. 307.

⁷ C. 253, 256 și urm., 260.

Fiul imită pe tată. Luptă la Patras cu Turcii, cu alți Turci și, rănit grav, s'a crezut că murise. Îndată ce vede războiul cu scop romantic, Curte vestită, el se duce acolo. Cunoaște astfel pe Petru al Ciprului, pe Împăratul al cărui nume îl purta, Franța, Germania, Anglia.

Întors la canonicatul său din Patras, la vârsta de douăzeci și doi de ani, el apără șase luni pe bîietul arhiepiscop, care opunea 700 de cai unui atac de Ciprioți și Francesi, desfăcuți din cruciata lui Petru. Dîndu-li-se bani, se face pacea la Modon, dar banii trebuie căutați în altă feudă latină din Moreia, la Klarentza. Pentru o chestie de onoare, se produce un conflict cu un anume Simon. În acest scop vrea Carlo să se ducă la Neapole și arhiepiscopul se vede silit a lua bătăiosului cleric canonicatul. Va urma o în-surătoare la Klarentza ¹.

După patru zile de la nuntă, mirele se și duce la Neapole. Regina Ioana împiedecă însă duelul, supunînd procesul, pe care-l cîștigă Carlo, unei comisii de șase auditori, șase episcopi și trei cavaleri.

Astfel tînărul cavaler se întoarce la Patras, unde priunțul Ahaii îl pune guvernator. Moartea soției îl face să piardă însă feudele lui de aici. Se întoarce, în sfîrșit, la Veneția, unde iea pe o Giustiniano.

Fostul canonic, aprigul luptător, se preface acum în negustor și, timp de șapte ani, stă la Constantinopol, la Tana.

La Constantinopol i se oferă ocazia de a juca un rol politic. Aici biograful pare a povesti o scenă de roman. Andronic, fiul lui „Caloian“, al Împăratului Ioan al V-lea, unit cu Genovesii, a de-tronat pe tatăl său și l-a închis, împreună cu fiii lui ceilalți. Soția paznicului, prietenă a celui închis, trimete o cerere de ajutor aventurierului venețian, al cărui comerț nu era lipsit de instincte răz-boinice. Carlo strînge vre-o opt sute de îndrăzneți și, pe o luntre, se înființează supt fereasta de spre Mare a temniței. Dar Ioan se teme să nu primejduiască prin fuga lui viața copiilor. Mîntuitorul pleacă, dar el e gata de a se întoarce la cea d'întăiu rugăminte nouă. Numai cît copia actului scris prin care se promitea Vene-țienilor Tenedos, pusă în încălțămîntea femeii, se pierde, și soția lui Andronic, care, acesta, plecase la Sultantul, suzeranul lui, aflînd,

¹ C. 212-4.

pune la chinuri pe nenorocită, care denunță. Carlo e urmărit, pîrît la bailul venețian. E silit să plece noaptea, pe vasele obișnuitului *viaggio* venețian și, cu cle, cu știința actului, el izbutește a scăpa insula Tenedos de ocupația Genovesilor, care se prevedea, făcînd pe comandant, om al bătrînului Împărat, să cheme pe Venețieni. Din Veneția, unde s'a întors, Carlo pleacă deci din nou, pe flota, de cinsprezece vase, a lui Pietro Mocenigo: împreună cu Michele Steno, el merge să lupte pentru stăpînirea insulei. Aleargă și Pisano cu alte vase. La debarcare, tînărul erou e cel d'întăiu și el are onoarea de a fi lăsat după cucerire cu trei vase; înfruntă și ciuma de trei luni. Iar, cînd Andronic apare, cu douăzeci și două de vase ale Genovesilor în Novembre, Zeno, cu trei sute de călăreți și cîțiva arcași, resistă, în suburbii, la trei puternice atacuri. Rănit de două ori, el biruie totuși; un medic „galo-grec“ îi scapă viața.

Războiul italian între cele două republici a început. Carlo iese parte la dînsul, și e rănit la Treviso. Pe Mare, cu opt vase merge în apele Siciliei contra Genovesilor. Se presintă la Neapole și apoi reica rătăcirile lui în Orient, până la Rodos: pierde un ochiu¹.

De acum el va face război de Mare cu Genovesii. Ieșe parte la ciocnirea de la Modon. Luînd încă șase corăbii de la Tenedos, el merge la Constantinopol pentru restituirea Împăratului Ioan. Apoi, cum comerțul cu Siria e oprit de rivalii maritimi de doi ani de zile, el apare la Beirut și, mergînd la Castelrosso, prinde acolo două trireme de pelerini 'din Marsilia, care-l atacaseră, crezînd că e vorba de Turci; va fi silit să restituie prada.

E puțină piraterie în aceasta. Dar la Famagusta, unde trece, Carlo e primit bine de regele Petru al II-lea, fiul croului de cruciată, care e gata să-l ajute în isprăvi remuneratoare. Dar vestea că Genovesii sînt la Chioggia îl rechemă. Se știe care i-a fost partea în victoria lui Pisano, care a distrus flota Genovei și i-a îngropat faima².

După Chioggia lupta cu Genovesii urmează: la Zara, unde flota stă cinsprezece zile fără flotă, la Marano. Cînd se produce, cu Guarco, un nou atac genoves, Zeno aduce mărfuri din „Grecia“. E momentul cînd Genovesii sînt și la Zara, la Sebenico, acela al luptei de la Porto Venere. De la insula Elba, în urma bătălici li-

¹ C. 219-20, 222-3, 230.

² C. 232 și urm.

beratoare, Zeno trece din nou la Modon, unde stă până la pacea de la Turin (1381). Cum Zanachi Mudazzo, dintr'o familie senatorială, om de o extraordinară energie ¹, nu vrea să iasă din Tenedos, cu toate insistențele garanților păcii cari sînt Florentinii, Carlo merge contra acestui prieten din copilărie: e oprit de boală cînd stătea să deie lovitura.

După liniștirea lucrurilor, el trece la Niccolò di Este, în Ferrara, la Verona, la cei doi Visconți, Galeazzo și Bernabò, în Milan: Giangaleazzo îl chiamă ca guvernator în Milan după uciderea celui alt. Aici domină și pe Ghelfi și pe Ghibelini, făcînd să dispară orice deosebire între partide. Stă un an și trei luni, după care e reținut de același ca guvernator al Piemontului.

În acel moment se ivește planul de căsătorie al fiicei lui Giangaleazzo cu Ludovic de Orléans: Piemontul ar fi zestrea princesei. Atunci Ghelfii înviși se ridică; ei cred că pot despoia și ucide pe adversari: o conspirație se formează, și înainte de termin izbucnește răscoala, invocîndu-se numele regelui Franciei; pe cînd Giangaleazzo e ocupat la Verona, Ghelfii din vecinătate se găsesc a năvăli. Zeno adună Francesi din Asti, face să întrevadă Ghelfii bogăția posibilitatea unor prădăciuni, dacă năvălesc gloate nestăpînite și simulează instalarea unui delegat frances ².

Întors la Milan, își reiea locul și i se dă casa lui Bernabò cu 200 de pedestri ca gardă. Măsurile de împăcare luate de dînsul sînt aspre și efective. Pune edicte, reformează moravurile, oprește portul de arme în public, ordonă străji noaptea, la porți și aiurea, îngrijește de paza focului, face să se execute hoții, adună provisiile, „fiindcă nimic nu e mai periculos într'un oraș decît gloata flămîndă ³„. „Se ostenește pentru ca tineretul să se ocupe și să se deprindă cu meșteșugurile ca să nu umble prea ușor rătăcitor și cufundat în lene și să fie prea aplecat la orice fel de crime“ ⁴. La Como, la Bergamo și aiurea împacă pe locuitori și prin căsătorii ⁵.

¹ Horridi animi extremaeque pervicaciae vir; c. 298.

² C. 303-5.

³ Quippe famelico vulgo nihil in urbe periculosius et perniciosius est.

⁴ Propterea iuventutem incumbere atque assuefieri bonis artibus impendit operem ne iners vagaque et marcescens otio facilius lasciviret et ad scelera quaeque prouior redderetur; c. 308.

⁵ *Ibid.*

După cinci ani petrecuți la Milan, se întoarce la Veneția, părăsită de un deceniu¹. Republica-l trimete la regii Franciei și Angliei. Ajunge astfel, el care învățase la Avignon, în Paris, *splendida Parisiensium urbs*, unde vorbește latinește și franțuzește. În Anglia însă nu cunoaște limba engleză, „pe care o obișnuiesc indigenii”². Revine după nouă luni³.

Încă după Chioggia el avuse un conflict cu Senatul, și-l ajutase plebea. Ceva mai târziu, la moartea lui Andrea Contarini, fusese vorba de alegerea lui Zeno ca doge⁴. Întors din solie, intră între avvocatori și după doi ani e procurator al Sf. Marcu⁵.

Îndată Zeno are prilejul de a juca un rol decisiv contra vechilor săi dușmani, Genovesii. Boucicaut s'a așezat în Genova, care s'a dat regelui Franciei un om „de un mare spirit”⁶. El pleacă într-o expediție de cruciată și în apele Siriei întâlnește pe Zeno, care-l urmărește pas cu pas. Pe guvernatorul frances îl cheamă, prefăcându-se bolnav, în apele Rodosului la o discuție; Boucicaut obiectează că n'are voie de la rege. Nici el n'are voie de la Senat, răspunde comandantul venețian când i se propune colaborarea contra Necredincioșilor. Atunci Boucicaut, și cu vase rodieni, iea Beirutul, unde și mulți Venețieni erau ocupați cu comerțul de arome; averea lor e prădată, și se refuză restituția ei.

Povestirea e făcută așa ca să cadă toată răspunderea conflictului asupra Genovesilor. Boucicaut vrea lupta și anume lângă Modon, în fața stîncilor păzite de la Sapienza. Zeno iese de la Portolongo spre Modon, unind cu vasele lui și cele două care vin de la Tana. Francesii suiți pe trei vase cer comandantului venețian să se predea; acesta pune mîna pe corăbii. Boucicaut, atacat, ce retrage, fratele lui e prins. Zeno oprește urmărirea. Se ajunge însă la pace (1403)⁷.

Peste cîteva luni Veneția atacă Verona, ocupată de Francesco Carrara. Zeno e proveditor, seniorul de Rimini comandă trupele. E o campanie grea, prin lagune și mlăștini. În orașul plin de lo-

¹ C. 310-1, 313.

² Quod indigenae linguae consuetudinem non haberet.

³ C. 315.

⁴ C. 273 și urm., 293 și urm.

⁵ C. 315-6.

⁶ Eminentis spiritus vir; c. 317.

⁷ C. 318 și urm., 324 și urm.

cuitarilor fugari, caii morți infectează aierul. Iarna, izbucnesc boli și în lagăr, soldații fiind cantonați prin bărci de lemn. Guvernul venețian trimete căpitani noi, Paolo Savello, conte de Aquila. În sfârșit Verona se predă de locuitori; Francesco, prins, e ucis în temniță.

Dar în tinereță acest senior trăise ca exilat la Asti, unde-l văzuse Zeno și-l mîngîiase, vorbindu-i și de moartea părintelui; împrumutase pe pribeag și cu 400 de galbeni, cari i-au fost restituiți¹. Acum, după atîta vreme, acești bani sînt presințați de pîritori ca un preț de conrupere. Îvingătorul va sta doi ani în temniță².

Totuși cel atît de greu lovit refuză să ajute pe Austrieci și pe Ladislau de Neapole contra cetății nerecunoscătoare și nedrepte³. Merge, în durerea adîncă a sufletului său, la Ierusalim, odată cu Petru, fiul regelui Scoției, și trece printr'un naufragiu. Vede pe Ianus, regele Ciprului, și aici iarăși Genovesii, așezați în Fama-gusta, îi stau în față, încălzindu-i la luptă hătrîncețele.

Nouăsprezece trireme, douăsprezece vase mari debarcă 3.000 de mercenari. Ciprioții pot rezista numai printr'un joc de guerilla. Limassol, întărită de rege, e asediată. Dar Zeno aleargă noaptea, fugărește pe dușmani și li arde lagărul. Se impune o trevă de doi ani⁴.

În acel moment (1409) se alege la Pisa fostul arhiepiscop de Milan, Petru de Creta, ca Alexandru al V-lea: Zeno-i trimete pe fiul său Petru, dar noul Papă moare la Bologna⁵.

Acuma bătrînul se retrage la Veneția, unde se și însoară. Trăiește la S. Stefano, între cărți, cu grijă de „filosofie“ și de „litere“, avînd ca amici pe Gabriel de Spoleto, pe Emanuil Chrysoloras, pe Vergerio, pe medicul său Petru Thomasius. Chinuit de chiragră la optzeci și trei de ani, cetește în pat. Doliuri de familie îl ating: moare fiul Iacob, altul Petru, în luptă cu Milaneseii, un al treilea Iacob, în pelerinagiu, la Trani. Tatăl se va stinge numai în 1418. Pe trupul mortului s'au numărat treizeci și cinci de răni⁶.

¹ C. 314.

² C. 345, 347.

³ C. 349-50.

⁴ C. 353-63.

⁵ C. 363.

⁶ C. 363-70.

VII.

Condottierii: Viața lui Braccio di Montone

Venim acuma la stăpînii prin arme, la domnia de vitejie ai acestei lumi care se teme de dînșii, dar îi și iubește și-i admiră ca unii cari au trezit prin ce se dovedesc capabili a face, după un Armagnac și un șef breton, mîndria patriotică italiană, pentru toată Italia, a rasei întregi.

Cei cari se întrec în a li pövesti isprăvile nu sînt oameni modești, ascunși în anonimatul lor, ci „intelectuali“, învățați de latinește, meșteri de stil, aceia cari au înaintea ochilor statuile nemuritoare ale eroilor antichităților. În frase ciceroniane, după acele ilustre modele, ei vor construi din izbînzile, cruzimile, minciunile și trădările condottierilor eroul de care sufletul lor are nevoie.

„Numai lucrurile care au trecut“ sînt sigure, epune Giovanni Antonio Campano, biograful lui Braccio di Montone. „Atîta trăiește cineva cît se întinde memoria lui.“ „Viața nu se măsură prin suflare, ci prin înțeles¹.“ Frumoase maxime ale celui care afirmă că acest „plăcut element al sufletului care e amintirea lucrurilor îndeplinite“ îndeamnă și la imitarea lor. Dacă nu le știi, ești ca „aruncat într'o lume nouă necunoscută“ și „nu cunoști partea și valoarea cea mai mare și mai sigură a înseși fînteii tale“².

Campano are credința hotărîtă că lucrurile presente sînt așa de mari, că Italia — toată Italia; prin antichitate se trezește conștiința unității naționale — a făcut atîtea pe uscat și pe mare încît eroii de azi pot fi puși pe aceeași linie cu aceia ai vremii vechi, cu atît mai mult, cu cît ei „fără niciun sprijin și ajutor au ajuns la atîta putere și glorie“: nu e subiect mai vrednic și pentru cel mai frumos talent³.

¹ Sola quae praeterierunt certa sunt. Tamdiu fuisse quis in vita quam longe repetere praeterita videatur. Sensu enim hominis vita, non spiritu metienda.

² Nullum enim iucundius est animi alimentum quam memoria gestarum rerum, qua qui careat is neque imitari praeclara malorum possit facinora et, velut novum quendam eictus in orbem, rudis omnium rerum imperitusque versetur, nec maximam ac certissimam naturae suae partem dignitatemque respiciat.

³ Tanta est magnitudo rerum aetate nostra mari terraque in Italia gestarum ut exercere vel summa possint ingenia... Nostros interdum homines priscis comparo: quos si iure id facere possem, cur non libenter etiam anteferrem?... Quem enim ex omni antiquitate reperies nullius ope atque auxilio fretum eo imperii gloriaeque pervenisse?

Dacă alege pe Braccio, nu e cu vre-un gând de linguşire sau pentru vre-un interes. Doar condottierul celebru a murit cu cinci ani înaintea biografului său. Povestirea e scrisă la treizeci și opt de ani după întrarea în Neapole a lui Alfons de Aragon, când Italia a trecut prin încercările fără păreche¹. Autorul află că acuma Carlo, fiul lui Braccio, e în fruntea trupelor de mercenari venețiene dînd speranțe de a putea atinge gloria părintelui său².

Hrănit de cetiri clasice, Campano se gîndește și la originea cartaginesă a familiei eroului său, ceia ce l-ar lega de Hannibal, dar i se pare lucrul „prea neclar“ (*perobscura*). Neconținut el apare preocupat de antichitate, însemnînd la cutare dată că e „a religiei noastre“³. Nu uită, cînd se află în cale, „statuile zeilor celor vechi“, nici cutare „foarte vechiu templu al Campanilor“, de la cari și-a luat el însuși numele⁴.

Crede că „matematicii“ pot prevesti viitorul copilului care se naște⁵. Ca un prețuitor inițiat al tehnicei militare romane el atribuie și Italianilor epocii sale primul loc între națiunile luptătoare pentru că „se bat cumpănit, nu cu năpustitoare furie“ ca Spaniolii și Francesii⁶.

E un patriot italian, din cugetare, cum am spus, ca și prin instinct. Recunoaște, în luptele dintre anume partide locale și Aragonesi, pentru stăpînirea regatului de Neapole, că Spaniolii sînt „din fire mai blînzi ca alte nații“⁷ — se va fi gîndit la Francesi —, dar apasă asupra urii pe care Italianii o poartă Catalanilor, supt al căror nume ei cuprind „pe toți aceia cari, cu regele de peste Mare, au trecut în Italia“⁸.

Cu atît mai rău îi pare că Italia, concepută de dînsul ca o uni-

¹ *Igens Italiae regnique iactura, quae parem ante hoc seculum neque potentia neque moderatione habuit neminem*; c. 581, ed. Muratori.

² *Quem nunc audio Venetorum exercitus imperatorem, etsi non gloria atque imperio, spe tamen paternam magnitudinem adaequasse*; c. 600.

³ *Anno religionis nostrae*; c. 441.

⁴ *Simulacra veterum apparent deorum... Vetustissimum Campanorum theatrum*; c. 573.

⁵ C. 445.

⁶ *Animorum primo ardore ferocior Hispanos Gallosque, Italicos maturo consilio, non praecipiti ira dimicare*; c. 589.

⁷ *Sicut Hispani ceteris nationibus natura blandiores*; c. 582.

⁸ *Tum nihil Italicis Catalanorum nomine infestius, et Catalanos putari omnes quicunque, transmarinum regem secuti, in Italiam traiecissent*; c. 590.

tate geografică și una națională de sine înțeleasă, e sfișiată de discordii. „Pe Italia aceasta a noastră, cea d'întăiu între toate țările, n'o fac vestită biruințile neamurilor și națiilor străine, ci o istovesc facțiunile deosebite și războaiele civile și casnice... Ne batem, ne cucerim noi pe noi... Goinim din orașe pe concetățenii noștri... Și ne lăcomim la sufletul și sîngele acelora a căror viață ar trebui s'o apărăm. Căci este oare în Italia, nu zic: o cetate, dar o cît de mică așezare țerăneasă în munte care să nu fie împărțită de facțiunile ei proprii¹ ?“ Cei de casă sînt goniți și se chiamă în locul lor străinii².

Italia e cunoscută lui Campano în multe colțuri ale ei. Descrie astfel Perugia, locul celor mai multe isprăvi ale eroului său, cetatea de pe deal, între castelele vecine și lângă frumoasele maluri ale Trasimenului, livezile de măslini și viile bogate, cele cinci porți care i se deschid în ziduri. Înfățișează pe locuitorii deprinși de copii la alergări, la salturi, la călărie³, prinși în lupte din cea mai fragedă vîrstă, ceia ce-i pregătește pentru tristele lupte de partid⁴. Vorbește de Pandolfo, șeful nobilimii, pe care-l ucid plebeii, mînia lor atingînd și pe ceilalți fruntași, unii fugari peste ziduri la Braccio, căroră li se iea averea, li se ard casele, Papa trebuind să se refugieze la Assisi⁵. Astfel se ajunge la închinarea față de Milan, iar, după moartea lui Giangaleazzo, la solicitarea Papei⁶. Florența apare ca orașul palatelor⁷, „cu locuitorii cei mai măreți în a primi pe amici și a li arăta liberalitate“⁸. Roma e arătată, la moartea lui Bonifaciu al IX-lea și la așezarea lui Inocențiu al VII-lea, ca agitată de certe interne: doisprezece Romani sînt

¹ Nostram hanc Italiani, principem omnium terrarum, quam exterarum gentium nationumque victoriae illustrant, sed diversae factiones civiliaque et domestica bella conficiunt... Confligimus, oppugnamus nos ipsos... Cives nostros pellimus civitatibus... Et quorum tueri deberemus vitam, eorum spiritum ac sanguinem affectamus. Nam quae in Italia non dicam: civitas, sed exigua et montana villa non domesticis factionibus distinetur ?; c. 443.

² C. 477.

³ Vix nati obequitant, cursitant, insiliunt desiliuntque; c. 609.

⁴ C. 440-1.

⁵ C. 444, 448.

⁶ C. 445.

⁷ C. 470.

⁸ Nec ulla gens est accipiendis amicis exhibendaque liberalitate magnificentior; c. 562.

uciși pentru conspirație, poporul atacă S. Angelo, silind pe Papă să fugă la Viterbo și deschizind porțile lui Braccio.

Dar înainte de toate-l farmecă patria lui cea mică, Neapole și împrejurimile. Cetatea regală cu casele ei mari, cu cele șase citadele, cu jocurile și ospetele, cu femeile vesele care cîntă. Aproape e, la romana Cumae, „cea mai frumoasă plajă a Italiei“¹, vechea Baiae, Pozzuoli cu pucioasa și „teatrul cel înalt biruind vremile“², Pausilippul lui Virgiliu. Aici sînt nobilii cei mai mîndri, desprețuind pe negustori și pe meșteri: țin numai la arme și preferă să stea în case sărace, dați odihnei³. Regele Ladislas e admirat de Campano: „foarte puternic, cu suflet vast, mai mult decît mare, amenințînd Italia toată cu ambiția lui“, dar în pornirile lui cuceritoare fără respect față de biserici, care sînt firește ale lui *Deus Optimus Maximus*, fără cruțare față de locuri sacre ca Roma și Viterbo, mergînd pînă a-și hrăni caii la altare⁴. Fiica lui, Ioana, își zugrumă soții cu laț de purpură ori îi gonește și face din adopțiune un joc⁵. Cînd alt mare condottiere, Sforza, o părăsește, ea îl batjocurește din fereastră, silindu-l să-i trimeată săgeți pentru a o goni⁶. Față de această regalitate, chiar cînd e ca a lui Ladislas, condottierul apare adesea ca superior. Lui Braccio regele Neapolei îi trimete, printr'un căpitan liberat, un dar de purpură. Cînd se întîlnesc, condottierul se pune în adevăr în genunchi, coborînd de pe cal, dar i se oferă 300.000 de galbeni și orice oraș „afară de Neapole singur“. „Sînt cu cine mă plătește“, e răspunsul. „Dacă nu s'ar supăra Papa, odată împlinit termenul de plată la dînsul, dacă-i convine și regelui și lui însuși, e gata a servi pe Maiestatea Sa cu acciași credință ca și pe Pontifice“⁷.

¹ Totius Italiae amoenissima plaga; c. 582.

² Prominens, superata vetustate, theatrum; c. 589-90.

³ Nec usquam tanta vastitas elatioque nobilitatis. Mercatores iis et opifices contentui sunt. Ceterum ipsi, etiamsi domi pauperes, tamen otio dediti, cetera studia praeter militaria contemnunt; c. 582.

⁴ Rex potentissimus animo vasto magis quam magno, Italiae cunctae imminebat; c. 497. Contra Dei Optimi Maximi fana simulacraque... Pavisse ad actaria sacrarum aedium equos.

⁵ C. 554.

⁶ C. 571.

⁷ Si nulla in re offenderet pontificis dignitatem, eius completo stipendio, si regi ac sibi commodum videretur, illius Maiestati eadem fide qua nunc pontifici pariturum.

Și aici cele două extreme. Iubire întâiu pentru tot ce e lux, splendoare, ehelțuială, culoare și pitoresc.

Cînd sosește la Perugia, ca mintuitor, Carlo Malatesta, se iluminează în onoarea lui ziduri, turnuri, Palatul Comunei, casele¹. Locuitorii unor orașele cucerite de Braccio îi aduc cheile înfășurate în frunze de măslin². La nunta condottierului Braccio cu a doua soție — cea d'întăiu, Betta, murise la douăzeci și șapte de ani — o sută de femei alesc întîmpină pe mireasă; șazeci de slugi servesc; o sută douăzeci de musicanți cîntă.

Între aceste petreceri, Ținuturile Italiei sufăr nespuse de pe urma bandelor înarmate care-și schimbă pe rînd stăpîinii, dar urmăresc în același chip același cîștig. Din Franța vine la Perugia, cu 7.000 de oameni, Biordo Michelozzo³. Într'o singură pradă se ieau optzeci de prinși, 10.000 de oi, 5.000 de boi, 1.000 de iepe⁴. Piccinino culege moștenirea lui Braccio, cel care nu suferia o clipă de odihnă pentru sine și ai săi⁵. Toți acești jăfuitori pretind a fi făcut parte din ceata mercenarului asemenea cu suveranii⁶.

Se fac cruzimile cele mai mari, în felul acelora pe care, pentru generația precedentă, le însemna cu groază anonimul sienese. La Nuceria un om e aruncat la cîni, altul e pus pe cuie; sînt de aceia cari sînt rupti de cai (*equis distracti*), tăiați în patru, prăvăliți de pe ziduri⁷. Se recurge la pustiirea cîmpilor pentru a flămînză pe dușmani⁸. O urmă de loialitate se păstrează cînd, la Perugia, Braccio plîngîndu-se că se întrebunțează săgeți otrăvite și amenințînd că și el va usa de acest mijloc, un crainic anunță că oricine va recurge la o asemenea armă va fi executat⁹.

Toate aceste caractere se unesc în biografia propriu-zisă a lui Braccio. Iuține ucigînd trei dușmani personali. La optsprezece ani, cînd era lupta între cetățile Rimini și Feltre, el lasă moștenirea lui, la Montone, mamei și fraților și adună o mică bandă de

¹ C. 5.9.

² C. 508.

³ C. 443-4. Cf. c. 448.

⁴ C. 474.

⁵ Nihil magis quam militum quietem atque otium fugiebat; c. 503.

⁶ Nec quicquam nunc in Italia Brachianorum nomine magnificentior; c. 561.

⁷ C. 574-5.

⁸ C. 485.

⁹ C. 518.

cinsprezece călări cu cari fură oi și prinde țerani ca să li iea prețul de răscumpărare. Prins el însuși — și i se cere o plată de 2.000 de galbeni —, ai lui îl scapă. E rănit din nou, dar își urmează soarta. Pierzînd Montone, el trece, cu treizeci de cai, la Florentini¹. E încă sărac: la un han, prin împrejurimile Romei, oferia ca plată cheotoarea de argint a hainei și e silit a primi daruri mărunte. Vagabondează din Florența la Bologna, unde e condottierul Alberic, la Padova, contra Venețienilor: aici e proclamat de mercenari șeful lor, ceia ce-i atrage mînia lui Alberic; prietenia soției acestuia îl scapă de moarte. Ajunge, în fugă, la Papa, la Milan, din nou la Bologna, la Florența, luînd în cale 4.000 de galbeni de la tiranul din Imola, la Ancona, negociînd cu nepotul Papei.

Ladislau, care e în Toscane, îl cere pentru expediția contra Romei²: primește 14.000 de galbeni. Dar e cerut și de Florentini, cari aveau pe Sforza și vor aduce pe regele Ludovic de Anjou (1400). I se dă plata pentru 1.500 de călăreți. De supt zidurile Perugiei³, unde femei aruncă cenușă și apă fiartă, el răsare la Viterbo, fiind chemat de Papă. Peste puțin îl vom vedea trudindu-se înaintea vechiului său cuib de la Montone. Supt Perugia, ajutată de Sforza, el bate pe contele de Carrara. Papa făcînd pace cu Ladislau, Braccio merge la Bologna, unde e Pontificele.

Dar lupta între acesta și rege reîncepe. Ladislau iea Roma (1408). Atunci orășenii prădați se dau iarăși Papel, chemînd pe Braccio, pentru un moment „pus în disponibilitate“. Stăpînul său ar vrea să-l prindă pentru a nu-i da cei 80.000 de galbeni datoriti și, în același timp, pentru a face plăcere Peruginilor, cari sînt gata, atunci, a da Sfintului Scaun cetatea lor. După o împăcare, condottierul rămîne totuși la apărarea Romei; el supune Bologna revoltată.

Papa e depus în conciliu. Martin al V-lea îi iea locul. Braccio, care nu se mai știe obligat prin plată, vinde Bologna orășenilor pentru cei 180.000 de galbeni cari-i sînt datoriti (1415). Cu un an înainte Ladislau de Neapole și-a sfîrșit zilele.

Braccio cată să-și îplinească gîndurile răsbunătoare contra Perugiei, în jurul căreia se duc aprige lupte, cu ajutorul femeilor,

¹ C. 445.

² C. 465.

³ V. și c. 484.

care azvîrl cu pietre și cu țigle. Polo Orsini, apoi Carlo Malatesta vin contra lui, și acesta din urmă e prins în luptă. După douăzeci și trei de ani de exil, pribegii vin în tabăra biruitorului¹. Atunci soli rugători se presintă la dînsul, între cari și rude din ale lui. Supunerea se face, cu aprobarea exilaților, fără condiții. Poporul va alege pe toți magistrații, afară de aceia pe cari biograful îi numește, cu termeni antici: questori și pretori. Nu vor fi dări nouă. Vor rămânea cei zece, și se vor păstra vechile statute. Dar de la orice hotărîre se poate face apel la noul tiran.

E poate punctul culminant al carierei celui care plecase din micul Montone sărac și fără nume, cu un singur grup de prieteni încă neîncercați în lupte. Calcă pe covoare de purpură, sămănate cu flori; din balcoane se expun juvaierile femeilor; zarafii scot monede de aur pe tejghea; văluri se întind asupra pieței, și, la Palatul Comunei atîrnă covoare franceze; vase de aur și argint mărgenesc treptele scărilor. În sunetul musicilor se încep jute, după ce se culege jurămîntul cetățenilor.

Măsuri de ordine, de împăciuire și de prevedere se ieau. Decretele ultimilor douăzeci și patru de ani sînt anulate. Paza orașului e dată în sama a nouă nobili și nouă din popor. Insigniile private nu se mai permit; noaptea nu se umblă pe stradă, unde sînt, ca la Paris după răscoale, tăiate lanțurile, porțile înseși ale cetății fiind dărîmate; două băști nouă sînt garnisonate cu oameni siguri. Altfel, e un om bun, blind, familiar, drept cu cei mici. Cu fiecare vorbește despre ale aceluia: „cu arhitectii despre arhitectură, cu negustorii despre negoț“².

Dar, peste zece zile, neodihnitul pleacă aiurea, la Assisi. Pe cînd soli venețieni caută să-l împace cu fostul lui prisonier, Malatesta, Perugia se răscoală; nobilii o supun, și iarăși sînt învinși cari răfăcesc prin străinătăți³.

Dar Braccio, seniorul ascultat al Perugiei, vrea mai mult: Roma,—aceasta pentru glorie. În lipsa Papei, el se oferă ca păzitor și intră prădînd pentru a fi admis ca „rector“. Ciurma-l împiedecă de a lua și Castelul Sant'Angelo, și îndată, după șaptezeci de zile de ocupație, Napoletanii, primiți de locuitori cu aclamații, îl silesc să plece.

¹ C. 531-2.

² Cum architectis de architectura, de mercatura cum mercatoribus.

³ Pp. 543-5.

Se întoarce spre odihnă la Perugia, unde-l așteaptă jute și jocuri mari, în care luptele cu pietre aduc răniri și morți. De aici se va duce la Lucca, la Spoleto. Regina Ioana trimete contra lui pe Sforza și Papa strânge trupe pentru a-l opri. La Assisi, la Orvieto au loc lupte.

Acum marele condottier se îndreaptă spre Florența, unde e Papa cu care negociază, noua țintă a ambiției lui. E primit ca un rege, ca un împărat, ca un zeu¹. Se fac străzi anume pentru intrarea lui, se găsesc ospete. Familiile cardinalilor îi iese înainte, pe când lumea și copiii, femeile îl aclamă. Masă mare i se gătește; merge la Papa acasă, la cei Zece, iar la Papa, și asistă la jută, cu câte o sută douăzeci de luptători și 6.000 de sulți rupte; cîntece se fac în onoarea lui, scriindu-se și pe păreți².

Împăcat cu Papa, Braccio e trimes la Bologna, după dorința lui Sforza, care se gătește de atacul Neapolei în numele lui Ludovic de Anjou. Orașul,—și, înainte de toate, Bentivoglii, vechi amici—, e somat a se supune. Porțile se deschid. Nou triumf pentru seniorul Perugiei, pentru idolul Florentinilor, pentru omul Papei. Ioana-chiamă atunci contra lui Sforza și în folosul lui Alfons de Aragon, care stă cu flota lui la Procida³.

Întîlnirea cu acesta se face în condițiile cele mai onorabile pentru destoinicul parvenit. În sunet de trîmbiți, în bubuit de tunuri, în timp ce se înalță cîntece⁴. Regele împiedecă pe noul său auxiliar de a se pune în genunchi. Braccio e făcut prinț de Foggia și Capua, conetabil, guvernator; i se dă un sceptru de aur (1420).

Împăcînd pe Ioana cu Sforza, el revine în Toscana numai pentru a fi rechemat de regină la Neapole, care nu suferă pe Catalani. Piccinino n'ajunge pentru a apăra noua ordine de lucruri creată prin adopțiune. Cînd apare seniorul Perugiei, așa de necesar în clipe decisive, i se dă un lanț de aur și „coroana“ principatului Campaniei, pe care el o ia de fapt în Perugia sa, unde iarăși se dau jute și răsună cîntece de bucurie.

¹ Quasi Deum aliquem visere.

² În latinește :

Brachius invictus omnem debellat gentem,
Martinus Papa non valet quadrantem.

³ C. 580-1.

⁴ Nauticum nescio quid dulce tota complens litora, omnium aures barbarica suavitate mulcebat; c. 581.

⁵ C. 583.

El e la Aquila, cînd izbucnește un complot între regină și Alfons — povestitorul crede că poate din cauza lui Sforza. Dar acesta se înecă prin accident¹. Peste cîteva zile numai și Braccio, rănit la gît, e prins într'o luptă, și moare la cinzeci și șase de ani². Cei doi rivali au fost culeși de moarte aproape în același moment, lăsînd locul unui Niccolò di Tolentino și altor imitatori în mai mic ai unor isprăvi care nimănui nu i-au dat mai mult decît lui Braccio di Montone.

(urmează.)

O scrisoare a lui Ioan Vasilievici, Țarul Rusiei, către Ioan-Vodă cel Cumplit, Voevodul Moldovei (1574)

Ioan-Vodă cel Cumplit (1573-1574) fusese însurat în Rusia, înainte de a ocupa Domnia Moldovei, cu Maria, fiica Voevodului Simion de Rostov Avuse și un fiu, Petru. Obținînd tronul de la Turci, trece singur în Moldova, părăsindu-și, pentru o bună bucată de vreme soția și copilul¹. În cele din urmă, trimete pe episcopul Isaia cu o scrisoare la Țarul Rusiei, Ioan Vasilievici, cerînd să-i trimeată în Moldova soția și copilul. Scrisoarea aceasta a lui Bogdan nu o cunoaștem; în schimb în răspunsul Țarului, pe care-l publicăm mai departe, se povestesc toate cele de mai sus. Aflăm tot odată că, răscolind imperiul, într'o margine de țară dă de soția și copilul lui Bogdan, morți de ciumă și de supărări. El, Țarul, ține însă mult la Bogdan și vrea să păstreze mai departe înrudirea dintre ei, prin femei.

De acela e dispus să-i dea o altă soție, pe fiica voevodului Teodor, duce de Mscislav, și aceasta cit de curînd, după ce va termina negocierile cu delegații Poloniei și ai Lituaniei veniți să discute cu el succesiunea tronului Poloniei.

Iată și documentul, aflat la Viena la „Staat-, Haus- und Hofarchiv“, Rusia, folio 18 :

Ex omnipotentis Dei amore caesar maximusque dux Ioannes Wasilowicz, totius Russiae, Vlodimirensis, Moscoviensis, Novogrodiensis, imperator Casanensis imperator Astrahaniensis, im-

¹ C. 615-6. Mențiunea fiului Francisc, „summae spei adolescens“ (c. 616).

² *Ibid.*: „superstite adhuc matre“.

perator Poscoviensis, magnus dux Smolensis, Tverscoviensis, Iuhorczcoviensis, Premskoviensis, Wotzchohiensis, Bulgariensis et aliorum, Imperator magnus, dux Novogradiensis et Nisorum, Czernohoviensium, Rezanscensis, Polocensis, Rostocensis, Iaroslaviensis, Beloserscensis, Vdorscoviensis, Obdorscoviensis, Condinscensis ac totius Severiensis terrae illiusque attinentis dominus et haeres ac novo-acceptae terrae Islandiae, etc., Ioanni Bohdano Stefanoviczo, Waiwodae terrae Moldaviae, salutem. Misisti ad nos cultorem Dei episcopum tuum Esaïam cum literis tuis, in illisque litteris nobis significasti, ac per eundem Esaïam episcopum oretenus nos certiores reddere praecepisti ne nos jateat ex voluntate Dei tibi a Caesare Turcharum datam esse terram Moldaviae utque illi servias, tributariusque existas, et Deus ita voluit quod fuisti in imperio nostro. Scisnam quod nos volumus te esse sub lege atque in matrimonium ascendisse, ex intimoque amore tibi dederamus Semianii, Rostoviensis ducis, filiam, Maria nominatam, et tandem discessisti; ex illaque fuit natus filius nomine Petrus, habens annos duos, te presente et vivens decimum septimum annum, et hoc nobis summo opere displicebat quod coniunx tua et filius tuus praesentia tua privati erant; et, quamprimum audiveramus te esse dominum et ducem Moldaviae, habuimus in animo invenire tuam coniugem et filium in imperio nostro latitantes, tibi una cum aliquo nobili ac fidei servitore nostro transmittere, idque volebamus tibi ad noticiam perducere, quod sis a nobis amatus atque omnia secure a nobis poposci posse.

Et, dum nos haec deliberamus, ecce statim litterae tuae una cum episcopo Esaïa ad nos sunt allatae, ex quibus intelleximus audivimusque te ex voluntate Dei a sulthano turcico dominio moldaviensi peditum esse, qui te illa in provincia ex gratia sua et bono arbitrio praefectum fecit, ut secundum voluntatem illius omnia facias in timoreque illius ambules ut manu illius positus optime quidem consuleris propriae salutis. Si illum non concitaveris ad iram, tamen non trades quoque oblivioni amorem et gratiam nostram, qua usus es abundanter, tam te presente quam absente, imo eandem in memoriam revoces: non enim te, cum noluissem, detinuimus, sed cum omni amore et favore dimisimus, ita quod exacto imperio nostro contentus discesseris. Misisti ad nos oratorem tuum, et secure petisti per literas et per epis-

copum Esaiam, oratorem eundem, quatenus coniugem et filium tuum libere hinc dimiserim ad te. Nos dare operam commiseramus inquirere ubi sint, et, dum percunctati fuere quasi in toto nostro imperio, ad ultimum hoc fuerunt reperti: ex voluntate et iudicio Dei mortui peste, hoc est coniunx ducissa Maria et Petrus, filius tui. Si tamen poposceris pristinam gratiam amoremque nostrum, a nobis illum tibi non deesse scias, immo poteris te primum nominare in favore nostro; velim te enim habere pro adoptivo sibi, tibi que in coiugem ex consanguineis meis, omnium proximis, dare filiam nobilis unius nostri, magnifici Teodori, ducis Moscislaviensis et Zeslaviensis, quae nostrae altissimae imperiali maiestati in consanguinitate proxima est: patris nostri piæ memoriae, maximi ducis Wasilij, in coniugem fuit soror maiestati domino Petro, imperatoris filio(?)¹, ac filia illius erat mater ducis Ivani et coniunx memorati Teodori, ducis Moscioslaviensis et Zeslaviensis, cuius filia erit tibi in coniugem. Quamprimum ergo poposceris, haec a nobis sine ullo dubio obtinere poteris; ideo, hac in re consulendo apud animum tuum, aliquem unum ex fidelibus servis oratorem tuum mitteris, qui nobiscum hac de re strenue tractet, et omnia favente Deo ad suum finem pervenient. Senatus regni Poloniae ac magni ducatus Lituaniae hisce temporibus miserunt ad nos depraecantes ut illis in dominum et imperatorem succedere vellim; tamen haec nondum ad suum effectum pervenere; et, quamprimum illam definiam, colloquar cum nobili viro Ioanne Teodorowizio, duce Moscislaviensi, filiaque illius, consorte tua, ac postea ad te illam cum oratore tuo et meis, cum ea qua decet reverentia, sine ulla mora remittam.

Datum ex alti imperii civitate nostrae Moscuæ, anno 7082 [= 1574]².

Elena Eftimiu.

¹ Magnifici domini Petri, imperatoris filii?

² V. Iorga, *Pretendenți domnești*, in „Analele Academiei Române”, seria în 8° mare, XIX, și scrisoarea, acolo citată, din Hurmuzaki II¹. Pentru Vlădica Isaia de Rădăuți și Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, pp. 253-4, no. CLXXXVI (N. 1).

Influența literaturii ruse asupra scriitorului Constantin Stamati

I.

Constantin Stamati, fiind „singura musă, a căreia voce s'a auzit din Basarabia cea întristată și înstrăinată“¹ (1830-70), este foarte puțin cunoscut în literatura română.

Numeroasele cercetări făcute de d-nii profesori N. Iorga, Ch. Drouhet, O. Densusianu, G. Bogdan-Duică, P. Haneș ș. a. au descoperit influența literaturii franceze și ruse asupra lui Stamati, însă n'au stabilit încă în mod definitiv „lista datoriilor literare ale lui Stamati“² după care ar fi cu putință să ni dăm „samă de adevărata semnificare a operelor sale“³.

„Dacă un bun cunoscător al literaturii rusești din prima treime a secolului trecut ar întreprinde să mi arate ce a împrumutat și cum s'a inspirat Stamati din această literatură, ar face o lucrare utilă și interesantă“⁴, zice d. Drouhet, presupunînd influența mare și indiscutabilă a literaturii rusești asupra lui Stamati.

Cuvintele acestea m'au încurajat spre continuarea cercetărilor mele, la care am și fost îndemnată de către d. profesor Caracostea.

Văzînd că prin lucrarea mea sînt nevoită să combat oarecare păreri deja stabilite despre Stamati, nu îndrăzniam să expun rezultatul cercetărilor mele.

Dar și d. profesor Caracostea m'a sfătuit, spunîndu-mi că adevărul, fiind baza științei, este mai presus de toate. Atunci, cu convingerea aceasta, am continuat cercetările cu un interes crescînd din ce în ce, fiindcă, cu cît mai mult mă adînciam în această lucrare, cu atît mi se deschideau posibilități noi și cu atît mai lămurită mi se arăta personalitatea lui Stamati, până aci parcă învăluită pentru mine în taina de care el însuși a vrut să se încunjore. Stamati scria în epoca lui Mihail Kogălniceanu și Alecu Russo, „acești aprigi apărători ai originalității“⁵, cari s'au răscu-

¹ G. Sion, Notită, în „*Revista Carpaților*“, 1861, vol. II, p. 340.

² Gh. Drouhet, *Cavalerul Stamati în viața românească*, Novembre 1921, vol. 48, p. 199.

³ *Idem.*

⁴ *Idem.*, p. 198.

⁵ P. Haneș, *Scriitori basarabeni*, București 1920, p. 207.

lat în mod hotărît împotriva traducătorilor ce inundau pe atunci literatura românească. Aceasta a atins pe Stamati, și de atunci el începe să-și ascundă numele scriitorilor din cari traducea. Poate că tocmai din cauza aceasta nu ni dă știri precise despre viața sa și ni face impresia unei columnne „uitate, părăsitate, bătute de viscole în mijlocul ruinelor căzute la pământ”¹.

În literatura românească, despre viața lui Stamati se știe foarte puțin, de oare ce biografia lui, fiind un domeniu aproape necercetat, ar fi putut să fie alcătuită numai pe locurile unde a trăit, adică în Basarabia. Posibil că acolo au și rămas manuscrisele sale netipărite, de existența cărora bănuiește d. Bogdan-Duică².

Nu vom insista prea mult asupra biografiei lui Stamati, mai ales asupra lucrurilor cunoscute, avînd în vedere că în lucrarea mea trebuie în deosebi să fixez puncte din viața lui, care l-au pus în contact cu literatura rusă și cu scriitorii ruși.

Se știe că Stamati era nepotul Mitropolitului Iacob Stamati și fiul Păharnicului Toma, despre care n'avem știri precise³. Părinții lui erau Ardeleni. Constantin Stamati s'a născut în Moldova și tot acolo a petrecut o parte din copilăria sa, ceea ce se vede din prefața operelor sale, unde el spune: „eu fiind din copilărie înstrăinat din vechea mea patrie Moldova, unde m'am născut”, și pe urmă: „am fost și eu odinioară fiul Moldovei”⁴. În anul 1812 Basarabia trecu la Rusia. Boierii aveau voie să aleagă între Basarabia și Moldova. Cei mari au rămas credincioși Moldovei, iar cei mici au ales Basarabia. Din acești din urmă tatăl lui Stamati, avînd o moșie pe malul stîng al Prutului și fiind fecior de țeran din Ardeal, n'avea pentru pămîntul moldovenesc o iubire deosebită. Așa că a rămas și el în Basarabia⁵. A rămas și sigur că a primit supușenia rusească și rangul de „dvorianin” (nobil), pe care Rușii îl dădeau acelor ce de bună voie treceau la ei. Iată ce scrie un scriitor rus, Vighel, în „Amintirile” sale despre

¹ G. Hurmuzaki, *Poetul Stamati*, în „Foaia Societății pentru literatura și cultura Romînilor în Bucovina”, Cernăuți, 1867, no. 7, 8.

² G. Bogdan-Duică, *Constantin Stamati*, ediția „Minerva”, București 1906, pp. 165, 166, 168.

³ Știri despre Păharnicul Toma, găsite de mine în arhivele basarabene, le voi da în lucrarea de licență.

⁴ C. Stamati, *Musa românească*, tom. I, Iași 1868, p. I.

⁵ După N. Iorga, *Un poet basarabean*, în „Sămănătorul”, 1906, pp. 521-2.

Basarabia pe la 1824: „Cînd vorbesc de Moldoveni și de mîndria lor, atunci vorba e numai despre boieri. Cei trecuți supt supușenia rusă erau puțini. Însă, după permisia de a posedea proprietăți pe amîndouă maluri ale Prutului, mulți din boierii romîni și-au cumpărat moșii în Basarabia. Acolo găseau adăpost, fugind din București și lași în timpul persecuțiilor turcești. Ei țineau foarte mult la neamul lor și, fiind mîndri de el, se indignau contra acelor cari ar fi îndrăznit să-l atingă. În același timp ei priviau cu despreț pe ceilalți compatrioți, numindu-i „ciocoi“ și „ciubucari“, cari, cumpărînd moșii și primind diferite funcțiuni de la Ruși, au devenit „dvoreni“ (nobili) și prin urmare egali cu ei. Din aceștia — frații *Stamati* și frații Zamfirachi de bună voie au trecut la partidul rusesc¹.“ În orice cas, pe Constantin Stamati îl vedem în Basarabia la anul 1830, avînd titlul de „titularniî sovietnic“ (consilier titular)², — de care rang se putea bucura numai un nobil rus. Tot în Basarabia, Stamati și-a complectat educația, începută în vechea Moldovă „în prietenia feciorilor de boieri risipitori, bătăuși și obraznici, fără niciun fel de înțelegere pentru învățatură, pe cari-i descrie într'un clasic dialog dintre cucoana-mamă și bietul dascăl de plată mică, adăugînd că și el a auzit în tinerețe așa ceva din tînda casei tovarășului său de vîrstă, și, poate, de petreceri“³.

Cred însă că Stamati se deosebia foarte mult de semenii săi, atît prin capacitatea înăscută, cît și prin educația mai îngrijită, pe care va fi primit-o de la unchiul său Mitropolitul Iacob Stamati, vestit prin învățatură.

Ce educație însă a putut primi în Basarabia rusească?

„Cu toată partea ei profană din ce în ce mai accentuată, cultura vremii rămînea tot religioasă și, firește, clasică. Aceasta a fost și cultura primită de Stamati și, ca rezultat al ei, tot așa a fost și educația. Rădăcinile ei au fost atît de adînci, încît pînă la sfîrșitul vieții scriitorul nostru nu s'a abătut din calea croită de ea. La aceasta a ajutat și stabilirea lui în Basarabia, unde educația religioasă din porunca Sinodului rusesc a fost și mai dezvoltată“⁴.

¹ Vighel, *Vospominania* (Amintiri), p. 144.

² Ov. Densușianu, *Literatură romînă modernă*, București 1921, vol. II, p. 38. (După „Curierul românesc“, 1830, 7 Ianuarie.)

³ N. Iorga, *o. c.*, p. 521.

⁴ P. Haneș, *o. c.*, p. 198.

E sigur că basa educației religioase e pusă la Stamati încă de unchiul său Mitropolitul Iacob Stamati, și de aceia direcția religioasă a educației, care domina pe atunci în Basarabia rusească, a găsit în sufletul lui Constantin Stamati un teren favorabil. Aceste concepții religioase s'au manifestat în tendința lui de a traduce opere cu conținut religios, cum e de exemplu „Dumnezeu“ al lui Derjavin, și tot ele ni dau explicația năzuinții sufletului său spre poesia idealistă a lui Jucovschi, a cărui inspirație creștină putea să fie așa de gustată de autorul nostru¹ și pe care a cunoscut prin Alexandru Sturdza, cum presupune d. Bogdan-Duică². Alexandru Scarlatovici Sturdza a fost fiul boierului moldovean Scarlat Sturdza, care în 1792 a trecut în Rusia, unde a fost cel d'întăiu guvernator civil al Basarabiei. Alexandru Sturdza a primit educația în Rusia, dar studiile superioare le-a făcut în Germania. A fost cunoscut ca diplomat și ca mistic (de la 1810), apropiat de Împăratul Alexandru I-ii, de Jucovschi, Pușchin și Gogol. El a fost vestitul publicist al legitimismului în timpul său, partisanul absolutismului luminat și a ortodoxismului. A scris o mulțime de cărți cu caracter religios, filosofic și politic³. E explicabil de ce a avut o influență atât de mare asupra lui Jucovschi și incontestabil asupra lui Stamati, care după cum spune d. Bogdan-Duică, a fost prieten bun cu Sturdza. Jucovschi, voind a face cunoscut soției sale, care era luterană, învățătura dogmatică a Bisericii ortodoxe, a început să se intereseze de operele dogmatismului ortodox și a întreprins o corespondență vastă cu persoanele bine cunoscătoare ale ortodoxismului și mai ales cu Alexandru Sturdza. Cugetările, scrise de Jucovschi în ultimii ani, în care între altele atinge și chestii religioase, le dă lui Sturdza cu dreptul deplin de a le corecta⁴. Faptul că Stamati ar fi cunoscut pe Sturdza este foarte posibil, căci acesta juca pe atunci un rol foarte mare în Odesa, unde a rămas și până acum un mare spital înființat de dînsul pe strada numită „Sturdzovscaia“ (a lui Sturdza). Odesa totdeauna avea legături strînse cu Basarabia, mai ales cu Chișinăul unde stătea Stamati.

În societatea rusă din timpul său Constantin Stamati era cunoscut

¹ Ch. Drouhet, *o. c.*, p. 198.

² Bogdan-Duică, *o. c.*, p. 174.

³ „Bessarabiana. Uceonaia, literaturnaia i hudojestvenaia Bessarabia“.

⁴ Zeidlitz, *Jizni i poezia jucovsčago*, „Socinenia“, tom. VI, p. 543.

ca scriitor român. Unul din contemporanii săi Basarabeni, Liprandi, descriind Chișinăul în „Jurnalul“ său, spune: „Pe strada din dosul casei lui Crupenschi este casa literatului și poetului localnic *Stămăți* cu o mică grădină în dosul ei, unde stăpînul a ridicat un monument în amintirea lui P. P. Svinin, care a stat în casa lui“¹. Svinin, coleg cu Jucovschi la Universitatea din Moscova, fusese pe atunci primul cercetător al Basarabiei din toate punctele de vedere, unde și ocupa un post². Iată încă un fir de legătură între Stămăți și Jucovschi. Cînd însă descrie societatea Chișinăului, în care petrecea Pușchin, — contemporan și el cu Stămăți, — Liprandi spune: „Pe atunci întîlniam pe Pușchin mai ales în familia Zamfirachi, pe care o visitam și eu din cînd în cînd și unde veniau Stămăto, *Stămăți*, frații Russo ș. a.“³.

Și, dacă relațiile *personale* între Stămăți și Jucovschi nu sînt încă pe deplin lămurite, cele cu celebrul Pușchin cred că am reușit să le stabilesc în mod precis. În afară de cele spuse de către Liprandi, de unde reiese că Stămăți se întîlnia cu Pușchin în familiile cunoscute, există o versiune foarte interesantă cum Pușchin a fost inspirat să-și înceapă vestita sa poemă „Țigani“. După versiunea aceasta, scrie scriitorul rus Iațimirschi, „comunicată de către nepotul cunoscutului scriitor român *Stămăți*, M. Sonin, Pușchin a observat o tabără de Țigani în împrejurimile Chișinăului, lângă Boiucani. O ceată de Țigani, — adulți și copii — s’au răpezit la el de sigur după pomană. Pușchin s’a speriat și, fugind în oraș, a venit la *Stămăți*, de la care a cerut condeiu și călimara și a scris primele strofe ale poemei sale „Țigani“: „Țigani ’n ceată zgomotoasă“...⁴. Tot la Chișinău Pușchin a schițat vestitele sale „Cîntecele Slavilor din Peninsula Balcanică“ (editate în 1832)⁵, și poate că, aducîndu-și aminte de Stămăți, el a numit pe unul din eroii acestor cîntece — „Stămăți“⁶.

II.

Influența literaturii rusești asupra lui Stămăți e fără îndoială de

¹ Liprandi, „Dnevnic“, „Russchii Arhiv“, 1866, p. 1217.

² După „Basarabiana“, *o. c.*

³ Liprandi, *o. c.*, p. 1254.

⁴ Iațimirschi, „Pușchin în Basarabia“, tom. II, ed. Brockhaus și Efron, p. 172.

⁵ Bartenev, „Pușchin v Iujnoi Rossii“, „Russchii Arhiv“, 1866, p. 48.

⁶ Pușchin, „Feodor i Elena“.

mult stabilită de către critici. Până acum s'a descoperit că: „Hăulitul închisului“ e o traducere din Lermontov, „Prisionierul la Cerechesi“, din Pușchin, „Lauda lui Dumnezeu“, din Derjavin și satira fantastică „Pompoasă audiență la Satana“ din Sencovschi, iar, din cele patruzeci de fabule ale lui Ștamatî, treizeci sînt traduse după Crălov. De sigur cea mai mare influență asupra activității literare a lui Ștamatî a avut-o Jucovschi, cu care Ștamatî în general are foarte mult comun, chiar până la unele amănunte ce coincid în viața amîndurora

Știm din biografia lui Jucovschi că el a pierdut o ființă iubită și după aceea poesia lui ia un aspect de o melancolie nepătrunsă. „Îl putem numi pe Jucovschi cîntărețul pierderilor dureroase“, spune renumitul critic rus Belinschi: „cetiți-l, cînd inima vă e sfișiată de pierderea ființei scumpe. O! atunci veți găsi în Jucovschi prietenul care va împărți cu voi durerea și îi va da graiu și suflet“¹. Tocmai și Ștamatî e lovit de o astfel de durere: În anul 1834 el pierde soția iubită și-și revarsă tristețea într'un ciclu de poezii „în care nu se vorbește mult, nu se declamă, nu se blasfemă, ci se lasă curs lacrimii tăcute, iar vremii răgaz să aline dacă poate“². Caracterul tristeței lui Ștamatî e același ca și la Jucovschi, al cărui suflet plin de credință nu îndrăznește să proteste contra destinului crud, dar trebuie să caute mîngîierea în rugăciune.

Altă înrudire literară între acești doi poeți este înclinația de a cînta liniștea și farmecul vieții familiare, — motiv ce se întîlnește de obicei foarte rar în poezie. Cu începerea vieții familiare fericite (de la 1822) caracterul poeziei lui Jucovschi devine liniștit ca și viața-i personală. În frumoasele-i versuri el cîntă virtuțile vieții familiare modeste și înalta ei menire morală pentru om. La Ștamatî însă același motiv ia o formă mai puțin reușită și chiar une ori grosolană. Iată ce spune d. profesor Drouhet despre astfel de opere ale lui Ștamatî: „Preocupări familiare dau adesea un caracter de cuviință gospodărească, burghesă adaptărilor și imitațiilor lui Ștamatî. Trebuie să fi fost un excelent soț și un excelent tată. Negreșit viața familiară simplă și demnă își are poesia ei. Pictori olandezi, romancierii englezi și naturaliștii francezi ni-au arătat cum razele frumosului pot să lumineze interioarele modeste și existen-

¹ Belinschi, „Critica“, ed. Wolff, p. 1382.

² Bogdan-Duică, *o. c.*, p. 165.

țele calme. Razele acestea nu cad însă asupra stihurilor în care Stamati slăvește iubirea legiuită și virtuțile casnice“¹.

Amândoi, și Jucovschi și Stamati, sînt conservatori în concepțiile lor. „Jucovschi împrumută adese ori de la autori străini numai ceea ce corespunde gusturilor sale: îi plăcea de pildă ceva misterios, visător, fantastic, însă tot ce avea caracter de protest social sau libertate a gândirii rămînea fără nicio atenție din partea sa“². Același conservatism face și pe Stamati să traducă satira rusească a lui Șencovschi: „Pompoasa audiență la Satana“. Și în sfîrșit cea mai mare asemănare între Stamati și Jucovschi este capacitatea (la unul într'o măsură mai mare, la altul în mai mică) de a traduce în limba maternă operele scriitorilor străini, schimbîndu-le și naționalisîndu-le une ori. „Jucovschi, introducînd romantismul apusean în literatura rusă, îl schimbă și îi dă trăsături caracteristice rusești“ — zice scriitorul rus Nezelenov³. Istoricii literaturii rusești au observat de mult la Jucovschi tendința de a imita, enumerînd poeți europeni, pe cari îi traducea el și cari serviau de model pentru scrierile sale originale. Notînd aceasta, ei totuși unanim recunosc meritul lui, căci, prin traduceri și prin prelucrări, el a adus în literatura rusă o lume cu conținuturi poetice noi, „transmițînd în grațioase și melodice versuri operele poeziei romantice, deschizînd astfel calea perioadei noi în literatura rusă, unde pe terenul pregătît de el putea să înflorească poezia rusă originală“⁴. Cu toate acestea el era aproape cel d'întăiu reprezentant al curentului nou în literatura rusă, — un poet în care s'a întrunit un talent mare și o credință adîncă în menirea morală a poeziei. Cetîndu-l, putem vedea cu adevărat pe Jucovschi trăindu-și poezia. Pentru dînsul poezia n'a fost un capriciu al talentului sau o distracție, ci o vocație adevărată, chiar o religie. El singur o definește astfel: „Poesia este Dumnezeu în visurile sfinte ale pămîntului“. El putea să nu fie original în subiectele sale, operele lui puteau să pară învechite după modul cum erau scrise și totuși poezia lui Jucovschi rămîne atrăgătoare, pentru că în ea se simte sinceritatea adevăratei poezii⁵. Aproape același rol, dacă nu joacă, atunci caută să joace

¹ Ch. Drouhet, *o. c.*, p. 180.

² Pipin, *Ist. lit. rom.*, p. 227.

³ Nezelenov, *Istoria russcoi slovesnosti*.

⁴ Pipin, *o. c.*, p. 227.

⁵ După Pipin, *o. c.*

și Stamati în literatura română. Însă atacurile lui Mihail Kogălniceanu și Alecu Russo contra traducerilor și cererea de opere originale românești au forțat pe Stamati să ascundă numele autorilor traduși și astfel l-au pus în rîndul autorilor învinuiți chiar de de plagiat. Și, pe cînd Jucovschi, cu toate că traducea, preluca și imita, este socotit în literatura rusă ca un poet mare, primul care a arătat demnitatea poeziei, Stamati e privit în literatura română aproape cu despreț numai pentru că a ascuns numele autorilor din cari a tradus. Prin aceasta el a complicat atît de mult critica despre dînsul, încît d. Drouhet, înainte de a începe aualisa operelor sale, exclamă cu necaz: „O primă chestie care se ridică atunci cînd e vorba de apreciat opera lui Stamati e cea a imitațiilor. Ce e original la dînsul? Ce a imitat? Ce a tradus, sau, cum spun unii critici mai aspri, ce a plagiat?“ — și mai departe: „În deosebirea compunerilor originale de cele traduse sau imitate, Stamati nu ni-a venit mai de loc în ajutor... Atîta vreme însă cît aceste originale nu vor fi cunoscute, nu va fi cu putință să ni dăm samă de trăsăturile proprii ale talentului lui Stamati: vom risca să admirăm drept concepții sau imagini ale sale bunuri străine și să ni facem despre spiritul și simțirea lui o iconă care nu corespunde cu realitatea“¹. Însă, de și Stamati a comis această mare greșală, meritul său de poet popular și de folclorist e foarte mare. Dar despre aceasta vom vorbi mai tîrziu.

De și Jucovschi n'a avut multe opere originale, care erau inferioare traducerilor sale, totuși „ele represintă un mare fapt în istoria literaturii rusești și în istoria dezvoltării estetice și morale a societății rusești, influența lor asupra literaturii și publicului a fost foarte mare și binefăcătoare“². Fără îndoială această influență a poeziei originale a lui Jucovschi a simțit-o și Stamati, dovedind aceasta prin traducerea uneia din cele mai bune opere originale ale lui Jucovschi, „Arfa eoliană“ (editată în anul 1814). Conținutul ei este următorul: Acțiunea se petrece în Scoția, în localitatea Morvena. Domnitorul acesteia, puternicul Ordal, avea o fiică frumoasă, Mirvana. Mulți tineri nobili din toate părțile rîvniau la mîna ei. Însă Mirvana iubia pe un cîntăreț modest, Armin, cu care se întîlnia tainic supt un stejar rămuros. Groaznicul tată, aflînd

¹ Ch. Drouhet, *o. c.*, p. 180.

² Belinschi, *o. c.*, p. 1086.

despre dragostea lor, îi despărți. Însă despărțirea silită n'a stins focul iubirii reciproce, și Mirvana nu încetează a veni la locul întâlnirilor, unde Armin a lăsat harpa sa, atârnată printre crengile stejarului. Odată harpa cu sunetul ei armonios vestește Minvanei moartea iubitului ei, și atunci ea moare de durere. Dar și după moarte sufletele lor, întâlnindu-se, vin îmbrățișate în acest loc, unde au petrecut :

...Și stejarul se mișcă,
Și strunele sună!...

Conținutul acesta ni înfățișează concepțiile poetului: „Iubirea unește sufletele pe vecie“. Nici diferența în situația lor socială nu poate împiedeca aceasta. Despărțirea forțată nu este decât temporală și chiar în cursul ei sufletele rămân legate între ele cu legăturile tainice. Credința că se vor uni pe vecie li dă puterea de a suporta despărțirea. Sentimentul iubirii trece și în viața eternă. Acolo va fi unirea lor deplină, dacă pe pământul acesta nu s'a realizat.

O astfel de concepție asupra iubirii ușor trece în misticism: credința în legătura dintre cei de pe pământ și cei din lumea de dincolo, posibilitatea apariției umbrelor celor morți, etc., o întâlnim în baladele multor romantici¹.

„Harpa eoliană“ a produs un mare efect asupra publicului cetitor. Criticul Belinschi a numit-o „o admirabilă producție poetică, unde s'a concentrat tot sensul și farmecul romantismului lui Jucovschi“². Fără îndoială că și Stamatî n'a putut să nu fie fermecat de opera această, găsind astfel prilejul de a o traduce, îmbrăcînd-o numai în veșmintele românești și transportînd acțiunea pe pământul românesc în opera lui, *Decebal*. În traducere el a schimbat numai titlul: „Harpa eoliană“ în „Fiica lui Decebal“, și numele lui *Ordal*, în *Decebal*, iar restul a rămas același, chiar și numele îndrăgostiților nu le-a schimbat, lăsîndu-le „Minvana“ și „Armin“. „Fiica lui Decebal“ a fost publicată de Codrescu în „Almanah pentru Romîni“ pe 1853. Ce e drept, Stamatî a tradus opera aceasta cu un adevărat meșteșug, păstrînd și ritmul versurilor lui Jucovschi și așa de bine i-a dat caracterul specific național-românesc că

¹ După Stoiunin, „Harpa eoliană“.

² Belinschi, *o. c.*, p. 1411.

toți criticii de până acum o socotiau opera originală a lui Stamatî, fără a bănuî de vre-o influență rusă.

Iată ce spune de exemplu d. Drouhet: „...In balade ca „Fiica lui Decebal“ și „Dragoș“, a căror originalitate de gândire și de factură nu se poate contesta, romantismul lui Stamatî se învederează și prin natura subiectelor tratate și prin priveriștile ce se desfășoară, și prin coloritul specific al imaginilor sale. Privirile poetului răzbat în prima din aceste balade prin picla trecutelor secole“ și întîlnesc figuri eroice sau legendare, în jurul cărora împletește stranii întîmplări. Minvana, *fiica lui Decebal*, despărțită de Armin, cîntărețul de harpă, socotit nevrednic de o fată de viță așa de strălucită, moare în durere ca și iubitul ei, iar umbrele amîndurora vin de se înlănțuie noaptea, în locul unde schimbaseră cuvinte de dragoste. Pasagiul final, cu desolația tommatecă a unor văi înecate în negură, unde se deslușesc, la văpaia roșie a unei luni „făr’ de raze“, scheletele stejarilor și mișcările unei fantome „gemînate“, are ceva din fantasmagoria tristă a peisagiilor lui *Ossian*“¹. — „De școala istorică a lui Asachi și Săulescu ține inspirația din poezia „Fiica lui Decebal“, zice Haneș: „de și partea lirică predomină asupra celei epice“².

O altă operă a lui Jucovschi, care a influențat pe Stamatî și pe care a tradus-o aproape mot-à-mot, făcînd numai unele schimbări la sfîrșit, este balada „Cele douăsprezece fecioare adormite“ și anume prima parte: „Gromoboi“ (omul rebel împușcă în stele), scrisă de Jucovschi în anul 1811 (partea a doua, „Vadim“, a scris-o peste șase ani). Iată ce spune criticul rus Belinschi: „Nu se știe ce a îmboldit pe Jucovschi să scrie „Cele douăsprezece fecioare adormite“, însă ideia părții a doua — „Vadim“ — e împrumutată din romamul lui Spiess, „Bătrînul pretutîndeni și nicăiri“³. Inșă Jucovschi a simplificat conținutul povestirii nemțești, fucînd-o mai frumoasă și mai poetică“⁴. „...In tratarea poemei „Gromoboi“, Jucovschi a vrut să fie poporan, dar, contra voinții lui, acest basm rusesc s’a transformat la el într’o legendă, care ni amintește ceva din legendele nemțești, catolice, medievale“⁵.

¹ Ch. Drouhet, *o. c.*, p. 203.

² P. Haneș, *o. c.*, p. 225.

³ Belinschi, *o. c.*, p. 1411.

⁴ Nezelenov, *o. c.*, p. 24.

⁵ Belinschi, *o. c.*, p. 1434.

În poema aceasta predomină un element miraculos: un sărac, Gromoboi, într'un moment de desperare a hotărît să se înece; de-odată i se ivește Asmodeu și-i propune viața fericită și bogată cu condiția să-i vîndă sufletul. Gromoboi, vînzîndu-și sufletul iadului, se bucură de atunci de o viață plină de plăceri. El răpește douăsprezece fecioare de la părinții lor și după un an se face tată a douăsprezece fiice, care, cu mamele lor, părăsite de Gromoboi, stau într'o mănăstire. Iată că sosește și ceasul răsplății cu iadul. Păcătosului îi e greu să se despartă de viață: de aceea, cînd vine Asmodeu, el îi vinde sufletele celor douăsprezece fiice, primind în schimb încă doisprezece ani de viață. De atunci caracterul lui Gromoboi se schimbă: păcătosul începe să se roage lui Dumnezeu, se căiește și ridică o mănăstire în numele Sfîntului Nicolae. Și, cînd iarăși vine momentul despărțirii de viață și Asmodeu sosește după sufletul lui, iată că vine și Sfîntul Nicolae. Între Asmodeu și Sfînt se ivește o ceartă pentru sufletul lui Gromoboi. Cerul hotărăște această ceartă în modul următor: păcătosul va muri și se va chinui în mormîntul său, iar fiicele lui vor adormi într'un castel fermecat, în jurul cărui va crește un codru de nepătruns. Fiecare fată pe rînd, deșteptîndu-se, va umbla pe zidurile castelului, așteptînd pe acela care va veni să le scape.

Poema „Gromoboi“ a influențat în timpul său nu numai pe Stamatî, ci și pe Pușchin și pe Lermontov. În poema lui Pușchin „Ruslan și Liudmila“ noi întîlnim un fel de prescurtare a acestei balade, ceia ce a făcut pe d. Haneș să presupună că *ae tradiția aceasta* a fost influențat Stamatî, cînd a scris „Păgînul și fiicele sale“. Și în „Gromoboi“ și în „Ruslan și Liudmila“ apar cele douăsprezece fecioare frumoase. Ce e drept, la Pușchin aceste douăsprezece fecioare nu presintă ca la Jucovschi un element ideal și cast, ci caută a ispiti pe unul din eroi cu farmecul plăcerilor pămîntești¹ (tocmai această scenă a ispitei o întîlnim și în opera lui Stamatî „Ciubăr-Vodă“, ceia ce vom vedea mai departe). E de observat că și la Lermontov în „Demonul“ există o scenă asemănătoare cu cea din „Gromoboi“: cearta pentru sufletul păcătosului.

Traducînd poema lui Jucovschi „Gromoboi“ supt titlul „Păgînul și fiicele sale“, Stamatî a făcut următoarele schimbări:

¹ Nezelenov, *o. c.*, p. 41.

1. Ca și în „fiica lui Decebal“, el schimbă locul acțiunii, de exemplu râul Nipru în Nistru.

2. Pe când, la Jucovschi, Gromoboi, ridicînd mănăstirea în numele Sfintului Nicolae, zugrăvește icoana cu chipul Sfintului, păgînul la Stamati se roagă în fața unei cruci. Tot așa, în scena certei pentru sufletul lui Gromoboi, Sfintul Nicolae e înlocuit la Stamati printr'un înger.

3. Jucovschi, vorbind despre viitorul mântuitor al celor douăsprezece fecioare, subînțelege un tînăr, care, cuprins de un vis ideal, va merge pe lume în căutarea idealului său, ceea ce nu se va îndeplini decît în partea a doua a poemei, — în „Vadim“, — pe cînd Stamati, mărghenindu-se la traducerea părții întăia, nu găsește necesar a aminti despre acest tînăr și dă cuvintelor „mîntuitorul“ și „mirele“ sensul ceresc.

4. Sfirșind poema sa, Jucovschi exprimă ideia, înălțătoare, că omul trebuie să fie mai pîresus de tot ce este pămîntesc și să tindă spre un ideal curat. Stamati însă sfirșește poema sa cu versurile originale, de un caracter înalt religios, spunîndu-le prin gura uneia dintre cele douăsprezece fete :

„Of dorită oară,
Până cînd să te aștept?
Ca Mîntuitorul, ce nu se'nfioară,
Să judece drept,
Să vie să scape a noastră feciorie
Și pe cel greșit,
Precum în Scriptură sfîntul condeiu scrie
C'au făgăduit
Celui ce urăște viața pămîntescă
Și s'au pocăit,
Celui ce așteaptă viața cerească
Și stă ei gătit“.

E firesc că Stamati, naționalisînd traducerile sale, n'a tradus partea a doua din „Cele douăsprezece fecioare adormite“, căci „Vadim“ are un caracter pur rusesc național; din cauza aceasta însă de la „Păgînul și fiicele sale“ a lui Stamati ni rămîne impresia de ceva cam neterminat, pe cînd la Jucovschi, în partea a doua, cele douăsprezece fecioare vor fi trezite de către Vadim, iar păcătosul va fi iertat. Afară de aceasta, mai mult în „Gromoboi“, decît în „Vadim“, Stamati ar fi putut găsi o apropiere de basmele și tradițiunile românești. Și în cazul acesta

vorbia în el primul folclorist moldovean. El a nemerit foarte bine, căci „Păgînul și fiicele sale“ a plăcut publicului românesc și a provocat laude, ca de exemplu ale d-lui profesor Iorga, care spune: „Asemenea bucăți rămîn întregi prin forma plină și vie, care cucerește sufletul, prin amestecul dibaciu al credințelor și închipuirilor noastre, prin afită note de adevăr, prinse din lumea trecutului, pe care acuma o știe foarte bine cîntărețul“¹. „Poema „Păgînul și fiicele sale“, zice Hasdeu, atît prin energia concepțiunii, precum și prin condițiunile formei, ni se pare a fi cea mai nemerită din încercările rimate ale poetului“².

De asemenea și această operă a lui Stamatî era socotită de unii critici ca originală, scrisă supt influența lui Byron. „Byron, cu alaiul său de blăstămați și pecetluiți de soarta fără milă“ — zice d. profesor Iorga, „îi dă avînlul demonic ce trebuie pentru a scrie „Păgînul și fiicele sale“³. De caracterul „byronian“ al acestei poeme vorbește și d-l profesor Ov. Densușianu, lăudînd-o și deosebind-o de alte opere ale lui Stamatî: „Aici (în gen narativ) Stamatî a reușit odată să ni dea ceva care trece mult pe de-asupra altor alcătuirii ale lui; ne surprinde chiar să-l vedem de data aceasta desfășurînd limpede subiectul, închegînd bine părțile lui și dîndu-i contur artistic, presintîndu-l într'o formă netezită, cum nu o întîlnim în tot ce a scris dînsul altă dată. Poesia care se deosebește astfel de celelalte poartă titlul: „Păgînul și fiicele sale“ și e baladă în stil romantic, cu episoade căutate să aibă cît mai mult efect, să zguduie, cu descrieri întunecate, cu aparițiuni fantastice — ceva de romantism, cum îl găsim la Byron, de care putem admite că Stamatî a fost influențat (am văzut că-l cunoștea), — dar influența aceasta nu e totuși prea directă, apare mai mult ca un ecou îndepărtat. Romantismul apare, cum se vede, în plin aici, și numai cetirea întregii balade poate arăta cum Stamatî, așa de credincios alte ori spiritului tradițional, așa de vechiu, în romantismul lui, se lăsase atras spre curentul timpului“⁴. Hasdeu însă găsește că în această poemă este ceva de la Edgar Poe, și abia d-nii Bogdan-Duică, Drouhet și Haneș

¹ N. Iorga, *o. c.*, p. 521.

² Hasdeu, „Costachi Stamatî“, în „Revista Nouă“, I, p. 210.

³ N. Iorga, *o. c.*, p. 521.

⁴ Ov. Densușianu, *o. c.*, p. 432.

sînt mai aproape de adevăr, cînd bănuiesc o oarecare influență rusească, spunînd:

D. Bogdan-Duică : „Conceptia din „Păgînul și fiicele sale“ nu e originală, ci e o simplă variantă a unor teme vechi, internaționale... Din simfonia de idei ce a stîrnit-o Byron, Goethe, Chamisso, și, poate și supt influența vre-unei opere rusești, Stamati alcătui simplul basm al Păgînului“¹.

D. Drouhet : „Se vorbește de pildă de caracterul byronic al poemului „Păgînul și fiicele sale“. În îndîrjirea în rele a păgînului, în setea sa de plăceri neiertate, în pactul ce-l face cu puterile infernale, găsim, ce e drept, trăsături byroniene. Însă tot finalul, care lămurește înțelesul bucății, regretele nenorocitului pentru viața desfrînată pe care a dus-o, teama de pedeapsa ce-l așteaptă, renunțarea la Satana și minunea cerească, în urma căreia pricepem că e iertat, ne îndreptățește să presupunem că Stamati va fi avut în vedere o *compunere rusească*, foarte depărtată de spiritul de răsvrătire și de orgoliu neînfrînat care caracterizează pe Byron și impregnată din contra de umilință creștinească și de supunere la la voința celui de Sus“².

3. *D. P. Haneș* zice „că nu știe dacă trebuie s'o înțecem între *truderi*, ori între *imitații*, ori între *originale*. Subiectul acesta e luat dintr'o *tradiție rusească*, de care amintește Pușchin în poema sa „Ruslan și Liudmila“. Nu putem spune dacă Stamati a tratat această tradiție, ori a tradus din alt scriitor. În orice cas poezia a atras pe bună dreptate atenția, fiindcă cuprinde versuri de adinc sentiment religios și de un puternic dramatism“³.

Și iată a treia poezie a lui Jucovschi: „Inchisul către fluture care a intrat în temnița lui“, pe care Stamati a tradus-o, lăsînd și titlul neschimbat. Această poezie a lui Jucovschi nu este originală, ci a tradus-o din Xavier de Maistre, care a compus-o în Petersburg în timpul emigrării. „Poesia“, zice d. Drouhet, „fu îndată tradusă în rusește și cunoscută supt forma aceasta de un secretar de la ambasada Franciei, care, ignorîndu-i originea, se apucă s'o retraducă în franțuzește. Se poate că Stamati să fi cunoscut numai versiunea rusească a acestor versuri. Către această părere ne în-

¹ Bogdan-Duică, *o. c.*, p. 178.

² Drouhet, *o. c.*, p. 199.

³ P. Haneș, *o. c.*, p. 225.

clină amplificările inutile și mersul greoiu de patrusprezece silabe al bucății române, în locul precisiei elegante și a sprintenei octosilabe franceze¹. Însă e de observat că și Jucovschi a tradus poesia aceasta cu octosilabe, așa că metrul greoiu de patrusprezece silabe al lui Stamati este original.

Rămîne să arătăm cum versul lui Stamati se apropie mai mult de cel al lui Jucovschi decît de cel frances.

Poesia francesă începe astfel:

„Le prisonnier et le papillon.

Colon de la plaine éthérée,
Aimable et brillant papillon,
Comment de cet affreux donjon
As-tu su découvrir l'entrée?

Jucovschi o traduce:

„Închisul către fluture, care a intrat în temnița sa.

De unde te-ai luat tu, cel ce locuiești în eter?
Spune: oaspete neașteptat din cer,
Care zefir te-a aruncat
În trista mea locuință?“

Stamati însă:

„Închisul către fluture, ce a intrat în castelul său.

Oh, de unde te-ai luat? Spune, oaspe fluturaș,
Ce în aier locuiești, oaspe din ceruri picat!
Care zefir te-a răpît? Care vînt te-a aruncat?
Din efîrul² luminos în acest negru lăcaș“.

Afară de Jucovschi, și Pușchin a avut o influență mare asupra lui Stamati, cea ce s'a manifestat în traducerea „Prisonierul din Caucas“ a poetului rus, care a fost scris în Basarabia la 1821.

Pușchin, ca și Stamati, se afla pe atunci în întregime supt influența poeziei lui Jucovschi, poeziei romantismului și a unui sentiment adînc, despre care însuși Pușchin a zis: „Farmecul și dulceața versului său vor rămînea vii și peste ani mulți îndepărtați“. „Nu Pușchin, ci Jucovschi a fost romantic rus, în adevăratul sens al cuvîntului“, zice Belinschi³, iar un alt critic, Pipin, spune: „Ju-

¹ Drouhet, o. c., p. 180.

² Eterul.

³ Belinschi, o. c., p. 1382.

covschi este aproape cel d'întăiu reprezentant al perioadei noi în literatura rusă și după el vine Pușchin¹. „El poate fi numit chiar educatorul lui Pușchin în literatură, de oare ce Jucovschi cu musa-i curată și înălțătoare îl apăra în tineretea lui de influențele false. Pușchin (ca și Stamatî, cum am spus), era încîntat de balada lui Jucovschi: „Douăsprezece fecioare adormite“, și sufletul lui zbură către înălțătorul suflet a lui Jucovschi“².

Influența lui Jucovschi asupra operelor lui Pușchin se resimte mai mult decît în toate în poema lui Pușchin „Ruslan și Liudmila“, care la rîndul lui a influențat pe Stamatî, cînd acesta scria „Ciubăr-Vodă“ și „Dragoș“. „Cu toate că în poema lui Pușchin „Ruslan și Liudmila“ se văd urmele influenței operelor străine cu caracterul fantastic, ca de exemplu „Orlando Furioso“ al lui Ariosto, totuși e vădită și influența lui Jucovschi, a basmelor și legendelor naționale“³. Avînd în vedere că amîndoi, atît Stamatî, cît și Pușchin, apreciau așa de bine poezia lui Jucovschi, e foarte probabil că afară de simpla cunoștință între ei existau relații și mai apropiate, încălzite de interese și gusturi comune.

Influența lui Pușchin asupra lui Stamatî s'a oglindit, mai mult decît în toate, în poema lui Stamatî „Ciubăr-Vodă“, ceia ce este foarte bine analizat de d. Haneș, care ni înșiră pe rînd episoadele asemănătoare cu cele din „Ciubăr-Vodă“ din operele lui Pușchin. „Ici și colo“, zice el. „găsim asemănări cu poetul rus Pușchin, care a scris și el povești ca: „Ruslan și Liudmila“, ca „Basmul cu regele Saltan“, „Basmul cu regina moartă“, „Basmul cu cocoșul de aur“, „Basmul cu pescarul și peștele“, ș. a.

În „Rusland și Liudmila“ unul din eroi, Rătmir, plecat în căutarea Liudmiliei furate de zmeu, întîlnește în cale un palat fermecat, la poarta căruia îi iese înainte zînea⁴. În „Ciubăr-Vodă“ Bogdan dă și el de un palat fermecat, e primit și el la poartă de zîne; și descrierea primirii se face în linii generale de Stamatî la fel cu Pușchin. În lipsa lui Ruslan Chieful este atacat de Pecenegi. În lipsa lui Bogdan, Moldovenii sînt atacați de Tatari. Ruslan scapă Chieful, sosind tocmai în toiul luptei. Bogdan scapă pe Moldoveni în împrejurări asemănătoare. În „Basmul cu regina

¹ Pipin, *o. c.*, p. 227.

² Nezelenov, *o. c.*, p. 41.

³ *Ibid.*, p. 95.

⁴ Cele douăsprezece fecioare frumoase.

moartă“ al lui Pușchin, Elisei, eroul principal, întrecă soarele despre iubita sa ca și Bogdan în „Ciubăr-Vodă“. Soarele îl trimete la lună, acesta la vînt. Același lucru cu Bogdan. Scena cu bătrîna Țiganca aducînd un măr frumos la prisacă, la zina lui Bogdan, se găsește și în „Basmul cu regina moartă“. În amîndouă poveștile apare în scena aceasta și cinele credincios, care moare mușcind din mărul frumos și otrăvit. Episodul cu oglinda vorbitoare se găsește de asemenea în amîndouă poveștile“. La toate comparațiile d-lui Haneș îmi rămîne să adaug încă un mic episod, care corespunde cu un episod identic la Pușchin în poesia sa: „Sora și frații“. Eroul lui Pușchin leagă pe soția sa rea de cozile unei părechi de cai, cărora li dă drumul peste rîpi și stînci. Același lucru-l face și Bogdan cu Țiganca în „Ciubăr-Vodă“ a lui Stamatî. Influența lui „Ruslan și Liudmila“ poate fi simțită și în poema lui Stamatî „Dragoș“, subiectele fiind înrudite: și aici și acolo, mireasa este răpită de un vrăjitor rău și salvată de mirele său de supt stăpînirea și vraja fermecelor sale. Și, precum Pușchin introduce acțiunea în epoca întemeierii Rusiei, așa și Stamatî ia pentru poema sa epoca întemeierii Principatelor.

După Pușchin, în literatura rusă se ivește urmașul și elevul său, Lermontov. Acești trei scriitori: Jucovschi, Pușchin și Lermontov formează în literatura rusă un șir de poeți, cari, urmînd unul după altul, sînt legați în același timp între ei ca inelele unui singur lanț. Jucovschi a influențat, după cum știm, pe Pușchin, care însă se deosebește prin neliniștea sufletească, caracteristică epocii romantismului, iar Pușchin la rîndul său exercita o influență asupra lui Lermontov, care era și mai neliniștit, și mai rebel. De sigur că, din acești trei, cel mai apropiat de spiritul lui Stamatî a putut fi numai Jucovschi. Poesia zbuciumată a lui Pușchin și cu atît mai mult a lui Lermontov, plină de protest social, n'a putut să găsească răsunset în sufletul liniștit și conservator al lui Stamatî. Cu toate acestea e și el cucerit de frumuseța versurilor nu numai ale lui Pușchin, dar și ale lui Lermontov, exprimînd admirația sa către ultimul prin traducerea poesiei acestuia: „Sînt mîhnit și trist“, supt titlul: „Bătrîneță“, începînd-o cu introducerea originală:

¹ P. Haneș, *o. c.*, p. 242.

Poesia lui Lermontov :

„Sînt mîhnit și trist și n'am cui să dau mîna
 În minutul tînguiriî sufletești...
 Dorințe!.. Ce folos să dorești mereu și în zădar?
 Iar anii trec, cei mai buni ani!
 Să iubești... dar pe cine? Vremelnic, păcat de muncă,
 Iar veșnic, e imposibil.
 De privești în tine, nu găsești nicio urmă din trecut :
 Și bucurie, și necazuri ca o umbră sînt toate.
 Ce-s pasiunile? — Suferința lor dulce va dispărea doar
 Mai de vreme sau mai târziu — înaintea rațiunii,
 Și viața, cînd privești cu o rece atenție în jurul tău,
 E o glumă, atît de scasă și deșcartă!“.

Traducerea lui Stamati :

Bătrînețele.

„Tinerete ce-ai trecut,
 De ce nu pot să te uit?
 Căci dorul tău este chin,
 Ca după miere venin“.

„Tînjesc și sînt mîhnit, nu am cui să dau mîna,
 La a mea bătrîneță, cînd suflet tînguieste,
 El în zădar dorește, dorește totdeauna,
 Iar vrista tinereții trece, se veștejește.
 De am iubit vremelnic, ...păcat de a mea muncă,
 Etern, iar nu se poate,
 Și, de privesc la sine-mi, ce-au fost, au fost nălucă,
 Necazuri, bucurie, ca umbra trec toate.
 Iar sentimente, ce sînt cu-a lor dulci suferiri?
 Și ce este viața? Cînd judec cu răceală
 Și mă uit împrejur-mi, văd uumai amăgirc,
 Sau o glumă de șagă, ce pe toți ne înșală“.

Motivul acestei poezii, cu concepțiile ei ale unui om desilusionat, trebuie să fi fost străin sufletului lui Stamati, ca și întregul spirit zbuciumat al lui Lermontov; și ceia ce Lermontov spune din partea tînarului desilusionat, Stamati îl găsește potrivit numai penru un bătrîn. Poate că din această cauză a și numit poezia sa „Bătrîneță“. Desigur, el n'a putut admite tipul byronian al tînarului care, neavînd încă timp să guste din toate plăcerile vieții, e săturat și plictisit de toate; și de accia Ștamati arată, parcă mustrînd, că motivul acesta s'ar potrivi mai curînd unui

bătrân, care, pierzînd totul și luînd tot ce a putut de la viață, nu mai așteaptă nimic de la ea, — decît unui tînăr, care trebuie să aibă un suflet voinic și sănătos. Poesia aceasta a rămas neobservată de criticii noștri, cari n'au băgat de samă cît de mult concepția poesiei diferă de întregă concepția lui Stamatî, care și la bătrîneță nu poate să fie desamăgit, avînd în sufletul său o credință așa de puternică.

Influența literaturii rusești în persoana cunoscutului satiric rus Fon-Vizin și-a găsit reflexul într'un dialog satiric al lui Stamatî, intitulat: „Cum era educația nobililor romîni în secolul trecut“. Fon-Vizin în comediile sale, mai ales în comediile sale, mai ales în comedia „Nedorosli“ (un tînăr nevîstnic) rîde și critică educația tinerilor Ruși din timpul său. În comediile sale Fon-Vizin a prins foarte bine trăsăturile caracteristice mediului rusc. „Pe atunci în literatură domnia teoria pseudo-clasică, cu modelele ei obligatorii. Comediile imitau pe cele franțuzești și, ca primă probă de originalitate, a fost ideea de a introduce în comedia aceasta străină moravurile rusești. Comedia avea de scop să producă veselia și în același timp să învețe !.“

Aceiași țintă o urmărește și Stamatî în dialogul său între o cucoană și un dascăl grec: „Cum era educația nobililor romîni în secolul trecut“, care e un fel de schiță de comedie, cum spune el singur într'o notă, pe care o dă la această povestire și care n amintește mult cîteva scene din vestita comedie a lui Fon-Vizin „Nedorosli“. Pe cît „Nedorosli“ exprimă moravurile și educația rusă de pe atunci, pe atît dialogul lui Stamatî ni descrie cele românești de pe vremea Fanarioților. În comedia aceasta Stamatî rîde de felul cum unele mame din trecut înțelegeau să dea învățatură copiilor. E vorba de un cuconaș, care învățase la școala domnească, dar nu știa nimic, și căruia mama îi aduse în casă un dascăl grec. În trăsăturile generale, tendința de a ridiculisa educația generației de pe atunci e aceeași la Stamatî ca și la Fon-Vizin. Inuși tipul eroului Mitrofanușca la Fon-Vizin, al unui „coșcogeamite“ băiat și unui „pierde-vară“, se asemănă cu „cuconașul“ lui Stamatî, numai eroul lui Stamatî e și iubitor de petreceri și de joc de cărți, în timp ce „Mitrofanușca“ e prea prost ca să năzuiască la așa ceva. Dar amîndoi la fel fug de învățatură, de

¹ Clucevschi, „Iscusstvo i nauka“, 1893, pp. 5-26

care chiar se tem, fiind în același timp de o închipuire prea mare despre cunoștințele lor. De aceeași părere greșită sînt și mamele amîndurora, și la Fon-Vizin, și la Stamati.

„...Ceia ce nu știe Mitrofanușca al meu, sînt numai fleacuri“, spune Prostacova la Fon-Vizin, admirînd, în timpul examenului, cunoștințele închipuite ale fiului său.

Iar la Stamati cucoana zice: „Nu știi, loghiotate, ce agerime și ținerere de minte are copilul!“...

„...Mitrofanușca al meu“, zice Prostacova, „zile întregi nu se scoală de la carte!“.

Cucoana însă: „Ce ai la ochi? Au doară de multă citanie și s'au tulburat ochii?“; uitîndu-se la ochiul odraslei sale, umflat în urma bătăii.

Cucoanașul: „Așa se vede, nenecută, astă noapte am cetit mai păr' în ziua“.

Amîndoi, și Mitrofanușca și cucoanașul, abuzează de iubirea nemărgenită a mamelor lor, atingînd coardele cele mai sensibile a acestei iubiri de frică nu cumva copilul să se îmbolnăvească, Prostacova a lui Fon-Vizin, ca și cucoana lui Stamati, se teme că de prea îndelungată cetire „copilul“ să nu aibă durere de cap, și de aceasta abuzează ambii eroi, prefăcîndu-se adese ori bolnavi. Mamele, și una, și alta, se grăbesc să-i însoare și de aceia silesc pe profesori să termine cît mai răpede studiile. Și, dacă ele dau educație fiilor lor, asta o fac numai pentru că o cere timpul, cînd un neînvățat nu poate ocupa vre-un post însemnat. În ambele comedii sînt scene comice la verificarea cunoștințelor ambelor eroi (examele din aritmetică, istorie și geografie, iar la Stamati și din religie).

Dialogul lui Stamati a plăcut publicului cetitor. D. Drouhet scrie că „humorul poetului basarabean apare cu note originale în bucată satirică „Cum era educația nobililor romîni în secolul trecut“¹. Hasdeu o găsește „cea mai însemnată și mai bine scrisă din bucatăile prosaice“².

Și într'adevăr acele pagini au farmecul lor, de pot să fie citite și astăzi, ceia ce presintă meritul cel mai mare și al lui „Nedorosli“, care, de și e scrisă într'o limbă foarte veche, e ascultată cu plăcere,

¹ Ch. Drouhet, *o. c.*, p. 202.

² B. P. Hasdeu, „Costache Stamati“, în „Columna lui Traian“, 1870, no. 60.

producînd un ris homeric și astăzi pe scena teatrului. (Comedia e scrisă în 1782, iar eu personal am văzut-o pe scena teatrului din Odesa în anul 1913.) Și Stamatî a căutat să păstreze „coloarea timpului, scriind după idiomul limbii romîno-slavone, ce se vorbea în secolele trecute“¹. Nu există nicio îndoială că Stamatî cunoscut bine această operă a lui Fon-Vizin, pentru că „Nedorosli“ era foarte popular între publicul cetitor rus, iar numele Mitrofa-nușca a devenit chiar proverbial în Rusia.

III.

„Musa românească“, tipărită la Iași în 1868 la Iași, care conține poezii, fabule și bucăți prozaice românești, formează întregul bagaj literar al lui Stamatî.

Apropo toți criticii recunosc în Stamatî un poet epic, arătînd arta lui de a povesti și notînd neajunsurile lui ca poet liric. „Pentru poezia lirică“, zice d. Ov. Densusianu, „îi lipsia darul emo-tivității comunicative și simțul artistic potrivit redării sentimentelor. Cea mai mare parte din versurile lui sînt aspre, greoaie și pro-saice“². În schimb, ca prim autor popular rustic, Stamatî are o mare importanță pentru literatura romînă. Unii din critici îl com-pară cu Conachi, Beldîman, Bălșucă (Hasdeu, „Revista Nouă“, p. 210), sau cu Budai Deleanu (d. Ov. Densusianu). „Basmelor, tradițiile și baladele din popor i-au dat de mai multe ori motive, pe care le-a împletit în poeziile sale, căutînd cîte odată să dea chiar versurilor o înfățișare populară, cum se vede aceasta mai ales în „Ciubăr-Vodă“. În acest gen, cel narativ, nu cel liric, pu-tem judeca mai bine pe Stamatî ca poet“³.

Și într'adevăr „Ciubăr-Vodă“ este o poemă epică, plină de ima-ginație și de poezie, o epepeie românească cu elemente populare, în care Stamatî s'a arătat ca „întăiul pîet moldovean, la care se simte influența poeziei populare“⁴, și care poate a influențat și pe Alecsandri în scrierea baladelor lui populare. Pentru comparație, e interesant să urmărim cum Stamatî și Alecsandri au utilizat unul și același motiv. (Stamatî în „Ciubăr-Vodă“, publicat pe la 1844, Alecsandri în „Înșiră-te Mărgărite“, publicat pe la 1862.)

¹ Ov. Densusianu, *o. c.*, p. 46.

² *Ibid.*, p. 39.

³ *Ibid.*, p. 41.

⁴ Ch. Drouhet, *o. c.*, p. 198.

La Stamati, soția lui Bogdan se transformă după moartea ei într'un teiu rămuros la fereasta lui Bogdan. La Alecsandri copiii morți se prefac în doi brazi la fereasta mamei lor.

La Stamati, teiul e ars de Țiganca rea și o frunză din teiu, răpită de vînt, cade într'o pădure, prefăcîndu-se acolo într'un flăcău tînăr și frumos la chip. La Alecsandri, brazii sînt arși de fulger, și două scînteii, zburînd în sus, se prefac în stelute și apoi, căzînd în grîu, se transformă în mîrgăritare.

E interesant să știm dacă Alecsandri a luat motivul acesta de la Stamati, ale cărui poezii îi erau cunoscute și chiar îi plăceau unele din ele¹, sau amîndoi au luat același motiv din vre-o legendă populară și numai au redat-o fiecare în felul său. De sigur, nu pot compara pe Stamati cu Alecsandri, în ceia ce privește forma redării. În timp ce versul lui Alecsandri e așa de ușor și armonios, versul lui Stamati merge une ori parcă șchiopătînd, ceia ce ni face impresia că Stamati scria grăbit și neglijent. „Și ni pare rău“, scrie d. Ov. Densusianu: „că temperamentul său cu unele reale însușiri a fost întunecat de aceste scăderi, cu atît mai mult, cu cît la ce-i era firesc adăugase prin cultură ce l-ar fi ajutat să se impună mai luminos în literatura noastră. Cultura sa literară era într'adevăr bine orientată și destul de bogată, cum se vede din prefața scrierilor sale“².

Îmi pare rău că prin descoperirile ce am făcut eu par a contribui la micșorarea meritelor lui Stamati în literatura romînă.

Totdeauna e mai plăcut să lauzi decît să critici. Însă, dacă acuma n'am putut spune despre Stamati ceva mai bun decît ceia ce am spus, îmi rămîne speranța că în volumul al doilea al scrierilor sale românești, care ar fi netipărit și necunoscut publicului, cum presupune d. Bogdan Duică, se găsesc lucrări *originale* ale acestui poet, și poate mai reușite, care, dacă vor fi descoperite, vor aduce o contribuție nouă la formarea ideii despre talentul lui și vor provoca o critică mai complectă despre acest scriitor, care nu va mai fi atunci un poet vitreg, figura căruia a rămas „ștearsă, ca o veche fotografie“³ în literatura românească.

¹ Bogdan Duică, *o. c.*, p. 176.

² Ov. Densusianu, *o. c.*, p. 40.

³ Zice N. Iorga, *o. c.*, p. 521.

La chestia rulară supt Cuza-Vodă.

În *Plîngerea răzeșilor de Vășcașli către Inalta locolinență (sic) domnească* (București 1866), se atacă Ghiculeștii din Bacău Logofătul Costachi și Vistierul Dumitrachi, Aga Nicu, afirmînd coborîrea lor din „Arnăutul Sulgearoi”. Comăneștii, se spune, sînt ai vechilor răzeși glorioși. Se plîng doi dintre ei, în vîrstă de 81 și 89 de ani. De moșia lor se leagă 32.000 de fălci, cu Trifăneștii, Leorda, poiana Borila și poiana Buruienișului. E vorba și de 5.800 de galbeni împrumutați Agăi de Conachi și de Ioniță Coroiu. Căminarul Herăscu e avocatul răzeșilor. Pentru „despresurarea hotarului”, Ghica a cerut „din tot acel loc de hrană numai a treia parte, opt zile de pont lucrate sau, nelucrîndu-le, să i le plătim în bani, cîte șase lei ziua, să-i facem cîte o podvoadă de fiecare păreche de boi, cîte de opt sute de oacă sare adusă de la groapa ocnelor la sărăriile ce-și făcuse pe moșia Comăneștii, iar din locuitorii cu palmele să-i facă numai cîte patru zile proaste (sic) de meremet. Prevăzînd și cazul că, făcînd trebuința locuitorilor a lua lemne de pe proprietatea domniei sale din Comăneșii pentru hciuri și alte trebuințe ale lor, precum și de foc, să aibă a da domniei sale cîte trei buluci pe an, aduși la herăstraietele ce le are, iar la punctul al optulea din această învoială stă așa scris din partea d-lui Nicu Ghica, „că sau eu sau urmașii miei de va (sic) strica această învoială cu adăugire sau scădere a vre unuia din puncturile coprinse în ea, atunci locuitorii îmi vor da 14.000 galbeni și-și vor lua moșia în dreapta lor stăpînire” (p. 13). După sinuciderea lui N. Ghica, văduva Catinca, și administratorul Chemingher colonizează Evrei (p. 16). „Li făcu ziua cît luna.” „Lăcuitorul ce datorია o sută de lei Cărții munci tot anul și, cînd venia la răfuire, nu numai că datorია rămînea neachitată, dar încă o găsia îndoită” (p. 17). „Curtea se făcu un fel de Suveran cu legile sale aparte, cari făceau un Stat în Stat, după toată a-sămănarea și după tot dreptul bătrînului feudalism german... Singurul lucru numai de care ne-a ferit Dumnezeu, că n'am plătit bir și pe locul unde ni îngropăm morții și că nu ni-a pus prin sfintele bisericii cîte un popă neamț și

cîte un diacon jidan" (p. 17). „Ni s'a pus și am plătit de bir pe drumul mare cîte un leu de jug de tot locuitorul care voia să meargă cu carul cu boi, și, de cîte ori mergea, am plătit bir pe lulea cîte șasezeci parale, supt nume de darea lulelăritului. Și cui le-am plătit? Jidanilor, către cari Curtea impozesiase aste biruri ca avere proprie a ei". Cuza o ridicase (p. 18). „Totimea locuitorilor au pus vechili din bătrînii lor cei mai de frunte cu putere întinsă ca să iea alături de dînșii și advocat ca să se judece cu casa impilătoare pînă le vor scoate drepturile" (p. 19). Dar, „vine vremea de întoarce (*sic*) cuconașii cari erau trimesi în țeri străine ca să învețe pricopsele, ca să se facă oameni, ca să slujească și ei țara la vremi grele și de nevoie". Aceștia „mai întîiu de toate încep pe oameni a-i inhăma ca pe dobitoace, a țiri cu dînșii butuci din creierii munților pînă la fierăstraiele d-sale, inhămînd pînă și femeile. S'au inhămat femei bătrîne pînă la șaptezeci de ani... De acolea au luat tăciuni aprinși și au dat foc la casele vechililor și a altor lăcuitori, stînd a privi spectacolul cu ochii d-sale pînă ce focul a prefăcut în cenușă și temelile caselor, lăsînd pe oameni cu femei și cu prunci în timpuri nesuferite, în voia asprimii elementelor supt bolta cea largă a cerului; de acolea au poprit toate pîraiele curgătoare, ca săracul să nu prinză un chitic de pește să-și poată înfrupta mămăliga copiilor; de acolea pe cei cari i-au pîrlit cu foc și li-au prefăcut toate în cenușă, li-au luat toată strinsura și toată hrana și merindele cu care-și puteau stîmpăra foamea copiilor, care li zgîrcia inima. Și, cînd guvernul se informează de unele ca acestea și vine a pune margini ăstor nelegiuiri, d-lor cuconașii cei pricopsiți cutează de vin față de guvern cu o ceată de haiduci ce și-i avea înarmați și unii și alții din căteie și pînă în dinți și începură a trage cu arme de foc în norodul adus de guvern în ajutorul lui, și, cînd au văzut că armele de foc n'au rezultat să facă să curgă sînge, atunci cuconul Mitică, cel mai mare și cel mai propocpsit din toți, trage sabia și taie mîna unui bătrîn peste șaptezeci ani, anume Zahci Olteanul". E arestat de subprefectul Zaharia Moldoveanul și închis „la gros" două zile (pp. 20-1. Apoi e magistrat la Bacău, fratele prefect la Neamț (p. 21).

Raportul, din 1860, al subprefectului de Tazlău-de-jos con-

stată că această casă „a apăsât pe locuitori cu căratul butucilor la fierăstraiele boierești așa de mult că pe unii din oameni i-au silit de le-au cărat acelea cu palmele și, pentru ca să le poată țări, s'au înhămat și le-au dus, începînd de la unul și pînă la 50 butuci. La asemenea muncă, neauzită la noi în țară, nu s'au crațat a se pune pînă și femeile, după cum aceasta a mărturisit-o înaintea comisiei și a mea Gheorghe Pinteș, și colegii acestuia, *judefii* din Goiasa. După ce acești locuitori sînt datori a plăti Curții pămîntul în bani conform învoielii ce au cu dînsa, pe lingă că îi trimeteau la facerea pogoanelor, seceră, falce de coasă cu îndatorirea pînă pe la Prăjești și Gligoreni, la cărături extraordinare, în vreme nepotrivită, și în depărtare pînă pe la Tîgănești, apoi îi lua la muncă și pe luni întregi, pînăndu-i argați la velniță, fără voia lor, fără toameală și cu preț fixat de casă”. Intre cei cu butucii, de la Popoi, cătunul Ciugheș: un Pascu, un „Petre Lungul, care a dat și o iapă dascălului Ion pentru ca acesta să scoată rămășița care n'o mai putea dovedi cu palmele”, Costachi Bilbîe, Andrioaia, Ianuș, Ceachie, Gheorghe Crăciun, Nica Ardeleanul, Ianuș al Hamusoaii, Piștea Grosu, Chesar Mihai. Aceștia sînt arătați de Gheorghe Roșu, feciorul prociului Niculae din Palancă, fost județ. „Oamenii au fost executați la această muncă prin dorobanțul Vasile Hingam (*sic*), dat anume pentru aceasta de fostul subprefect Gheorghe Meleca, la care măsură împotriyindu-se județii, au fost nevoiți a se (*sic*) dimisiona (*sic*)”. Atunci se pun vechii Petre și Toma Cujbă (p. 23). „Pe cel întîiu (Cara) îl surghiuni din casa sa proprie, iar pe a celui din urmă i-o arse”, acesta fiind, nu rebel, ci „și surd și bilbiit la vorbă și timpit la minte”. Se arde și bordeciul ginereului lui Petru, Ion sin Mihai, ca și al lui Ion sin Petre Cujbă: „Unde, dacă proprietatea a voit a strămuta pe acești din urmă pe alte pămînturi, a trebuit a li destina lemnul trebuincios și a hotărî asemenea strămutare conformă cu așezămîntul, care se putea efectua înaintea de Sf. Gheorghe sau după Sf. Dumitrie, iar nu în Iunie, cînd li s'au ars casele și luat locurile de hrană, la niște muncitori cari-și plătesc birul și'n contra cărora Comănești nu intentase nicio pîră”. (p. 24). Subprefectul „dă ordin *judefilor* ca să țină riguros de caprinderea învoielilor: pe județii cei vechi i-am schimbat și înlocuit

cu alții noi, și provisoriu, din cauză că i-am descoperit ca un instrument înlesnitor către casa comănească, spre a călca învoielile și a asupra pe lăcuiitori. Pe lăcuiitori să nu-i mai executeze nici la o muncă supt nume de datorii posterioare fără să fie limpezită de județul respectiv, ori în seanță competentă. Lăcuiitorii fiecării comune, pentru datorii lor către proprietate, să fie socotiți la județ, iar nu la curtea Comăneștilor"; să li se scrie de notar în „tăblițe” „munca făcută”. „Biciul și bătaia care casa Comăneștii o întrebuiința asupra lăcuiitorilor i-am luat-o din mină. Drept care am dat ordine județelor „ca pe orișicine din partea curții care ar îndrăzni a bate vre-un lăcuiitor, să se prinză și să se trimeată la subprefectură spre a fi dat în judecată”. „Casa are un vâtaf de pușcași, un număr de pușcași, cari aceștia se formează în bantă, înarmați cu puști, iatagane, etc., adăugite la număr cu argați... Se pornesc prin sate, forțează pe locuitori la muncă în contra învoielilor și așezământului obștesc, îi întimedează și-i schingiuiesc, etc., etc... Subscrisul am dat ordin județelor ca să nu îngăduie asemenea arătare”. „Casa au schimbat direcțiunea drumului mergător spre Palancă, l-a mutat pe un loc pe unde debuiește a trece nouă vaduri ale Trotușului, în loc de două pe care cel vechiu le trecea; au stricat poduri, au închis cu garduri drumul țerii chiar. Subscrisul au poprit asemenea arbitragii (*sic*) și am ordinar dregerea drumului vechiu. Curtea Comăneștii are obiceiul a popri pe locuitori, ca să nu iasă de pe moșie cu carele fără voia ei. Drept care locuitorii veniți de pe la Palanca cu scinduri se țin cîte o săptămînă la poarta Comăneștilor, cărora nedându-li drumul, sau sînt siliți a se înturna cu care încărcate sau a lăsa scindurile acolo la poartă, unde apoi nu le mai găsește.” „Casa și-a însușit numai șie dreptul pescuitului, așa de departe încît au poprit pe locuitori de a prinde pește de pin rîurile curgătoare chiar prin cuprinderea satului” (Camanca și Agîșul). „Casa a implinit de la mulți din locuitori instrumentele de pescuit, la alții au luat controbandă (*sic*) sute de păstrăvi pescuiți în apele Transilvaniei... Casa a poprit pe locuitori a împușca chiar dihaniile riparițe (*sic*), din care cauză aceștia s'au mulțit și domesnicit așa de mult, că se coboară ziua mare prin sate și mănîncă vitele locuitorilor

chiar în mijlocul ulițelor... Să facă goană asupra fiarelor ripa-parițe". „De la mulți locuitori s'a luat de către casă puștile, parte din casele lor, parte pe cuvînt numai „că au îndrăz-nit a ieșit cu dinsele afară din ogradă... Statul România, cu do-meniile sale, cu moșile mănăstirești, este tot așa proprietar ca și casa Comănești. Cu toate acestea Statul nu a **înterit** pe oameni de la stăpînirea fîntinilor de păcură... Monopolurile de tutun, etc., etc., întru cît drepturile proprietății nu se jig-nesc le-am desființat." „Județul nu va îngădui pe proprietate ca să strămute pe lăcuiitori din locurile lor de hrană, cură-turi și fineături." Datoriile se răfuiesc la „cancelaria județu-lui" (p. 31). „Județul este dator a face cunoscut subprefectului numărul voloagelor (*sic*) ori a altor instrumente de pescuit pe care proprietatea le-au luat de la locuitori, pentru a li se îna-poia, precum nu mai puțin și numărul păstrăvilor secefstrați și aduși din Transilvania, pentru a putea fi despăgubiți... Cite puști și capcane s'au luat dupe la locuitori... Județul nu va mai putea îngădui pe arindași ca să secefestreze de la locuitori tutunul, rachiul ori vinul care și-l vor cumpăra de pe la țiguri pentru trebuințele lor casnice. Bine înțelegîndu-se că ei, pentru a nu jieni dreptul proprietății, aceste articole nu le vor putea vinde, iar băuturile nu și le vor putea aduce în vase ceruile. Se pune îndatorire județului, preoților și no-tarului de a aduna poporul la casa comunei în toate Duminecile și serbătorile, după Sfînta Liturghie, unde vor da ce-tire foilor oficiale, a celor de economie și agricultură, și, dacă ar găsi ceva întrînsele ce ar privi interesul lor local ori pre al vre unuia în parte, se va încheia un proces-verbal și se va subscrie de partea interesată, spre știință că i s'a făcut cu-noscut" (p. 33).

Petiția mai arată că, și în înțelegere cu fostul prefect, a-poi senator, Dimitrie Cracli, și cu Scarlat Chemingher, la îm-proprietărire, „au ridicat cîmpii în vîrfurile mîntilor, silind pe bieții locuitori trolușeni de au primit împrorietărire de cîmp pe locuri care, de cîndu-i lumea lume, nu ține minte strămoșul Adam să fi umblat (cu) plugul". In genere „apli-carea legii rurale în toată țara s'au făcut un ce de spaimă și de groază, că ea, precum mulți zic, n'a fost alta decît zes-trea tuturilor destrămaților din țară, ca, rînduiți la aplicarea

ei, să se poată chivernisi... Trei părți din locuitorii țerii întregi au rămas neîmproprietăriți și dreptul celor împroprietăriți, eiți sînt, li s'au ciuntat pînă la rădăcină, — lucru de care Dumnezeu să ne păzească ce sfîrșit va lua, de nu îndată, mai tîrziu" (pp. 34-5). În ce privește satul, „d-lui (Cracii) ne-au forțat a priini împroprietărirea pe pămînturile drepte ale noastre ca pe proprietatea Ghiculeștilor..., cu alt cuvînt a ne prăda și pe noi și pe Stat... Glasul nostru a fost ascultat ca și *glasul corbului în nrechile pustiului*" (*ibid.*). Ei cer convenția din 1-iu Iulie 1847 cu „casa Ghichei" (pp. 35-6). Avocatul lor e Iosif Patrici. Iscălește ca vechil Ion Chiriac.

N. Iorga.

Trei scrisori ale episcopului catolic de Bacău, Ioan Baptist Zamoyski.

Scrisorile de aici provin din Arhiva Vaticană, Polonia (3 Varia add. 3). Toate sînt din același an 1632 și adresate de către Ioan Baptist Zamoyski, „episcopus nominatus baccoviensis", cardinalului protector al Poloniei, Cosma Torres. Prin ele solicită tocmai numirea la acel scaun episcopal, la care îl recomandase regele Poloniei cu un an mai înainte¹. Întîrzierea îl face să bănuiască însă că are dușmani, cari uneltesc contra lui.

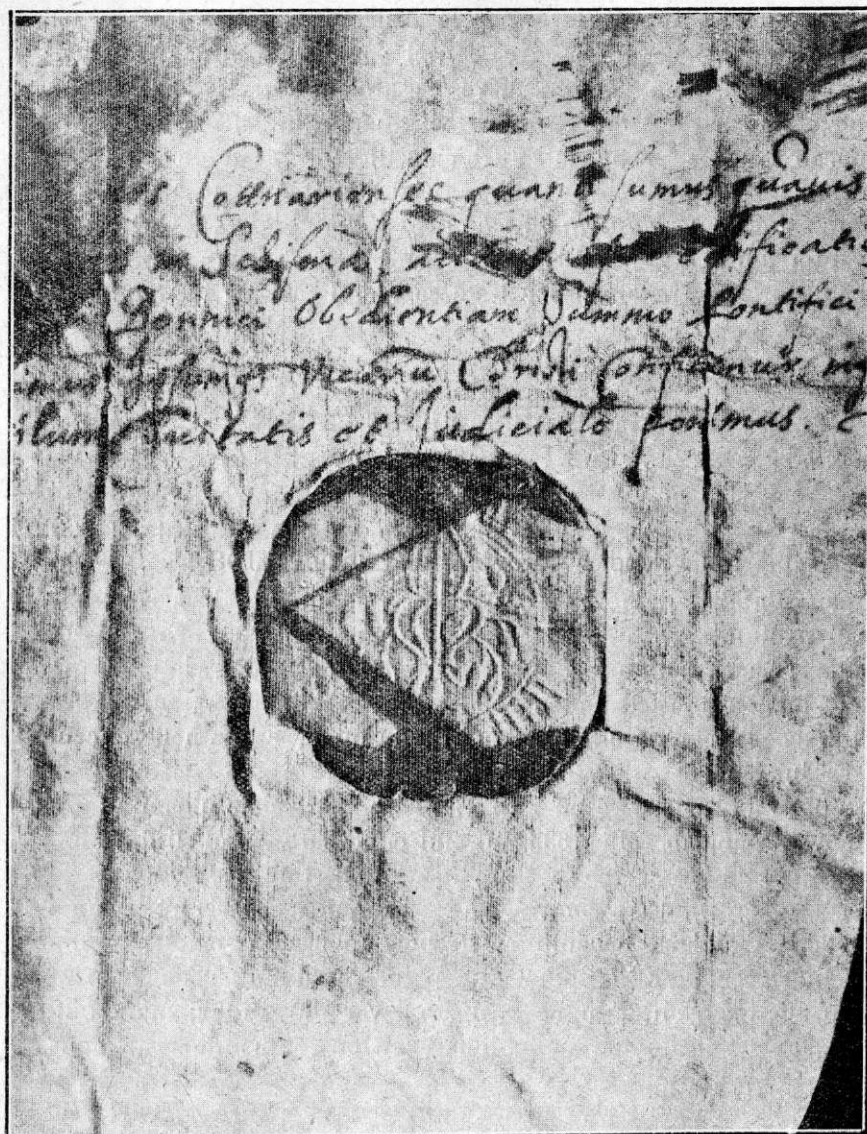
Imprejurările care au împiedecat numirea dominicanului Zamoyski pînă în Iulie 1633² ni sînt cunoscute. Catolicii din Moldova protestau încă din Iulie 1631, și înainte ca Zamoyski să fi fost desemnat³, contra unei eventuale numiri tot a unui Polon la diocesa Bacăului. Și trebuie să credem catolicilor din Cotnari, cari arată cum episcopatul Moldovei însemna pentru acești străini mîndri doar un izvor de venituri mai mult; ei cereau să fie dat „aliquibus fratribus italis modestis, piis

¹ Scrisorile regelui polon către Papă și cardinalul Torres la N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria Românilor*, I-II, București 1901, pp. 423-24, n-le XI și XII.

² Scrisoarea din 17 Iunie, doc. II.

³ I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului I*, București 1914, p. 96, no. C.

⁴ Scrisoarea de recomandare a regelui e din Septembrie.

Pecetea tirgului Cotnari (v. p. 261, nota 1).

et humilibus”⁵. Exemplul acestora îl aveau de câțiva ani în persoana acelor misionari pe cari congregația de propaganda fide îi trimisese în părțile noastre. Ei desemnează chiar pe vicarul patriarhal Della Fratta. Scrisoarea trece prin mâinile ambasadorului francez la Constantinople, de Césy, care trebuia să o facă să parvie congregației de propaganda fide¹. Ambasadorul, fiind protectorul catolicismului în teritoriile supuse Turcilor, sprijinia acțiunea congregației de propagandă la fide și în țările noastre, după cum se vede din corespondența schimbată cu aceasta². În 1631 el se raliază cererii catolicilor din Cotnari³; cit despre congregație, ea nu putea decât să-i fie favorabilă, căci mărturisia doar în cinstea misionarilor ei. În așa împrejurări Papa Urban al VIII-lea temporisează: lăsând să se scurgă timpul necesar pentru a obosi pasiunile, el confirmă până la sfârșit tot pe agreatul Poloniei. Nu știm de nu va fi intervenit în acest sens noul rege polon, Vladislav al IV-lea.

Zamoyski începe în 1633 o păstorire lungă, în care justifică pe deplin temerile arătate de catolicii Cotnariilor. Știm că în aproape douăzeci de ani de episcopat a apărut o singură dată în diecesa sa, în 1636, când împreună cu misionarul Remondi vizitează Baia și Suceava⁴. Ni se povestește că și atunci la ieșirea din țară a sărutat pământul Poloniei, bucuros că a scăpat și nu se va mai întoarce în Moldova⁵. Visitatorii apostolici sesisează în mai multe rânduri congregația de propaganda fide despre situația dăunătoare creată Bisericii catolice în Moldova și cer ca episcopul polon să fie înlocuit⁶. Domnul

¹ Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 427, no. DCXXI. Această scrisoare poartă azi în Arhiva Vaticană cota: arm. XVIII, no. 1810. Cele 12 peceti mici ale bătrînilor din Cotnari au căzut și se cunosc doar urmele. Se păstrează însă pe cetea tîrgului, „Sigilum Civitatis et Judiciale”.

² N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor*, I, București 1895, pp. 72-3.

³ *Ibid.*, pp. 68, 69, 70, 71, 72. Să se vadă și legăturile pe care le avea cu Domniile țerilor române, *ibid.*, pp. 64, 70; încă *Rev. Ist.*, 19 8, pp. 216-27.

⁴ Iorga, *l. c.*, pp. 72-73.

⁵ *Ibid.*, p. 80.

⁶ *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XVIII, Zagreb 1887, p. 106, no. LV.

⁷ *Ibid.*, pp. 133, 136, 137, 143. Episcopul de Sofia pune înainte numele lui Bandini, dar care e numit apoi episcop la Marciopol și va veni în Moldova ca vizitator apostolic în 1646

Moldovei, Vasile Lupu, e nemulțumit¹. până când, avînd un protejat în persoana lui Hiacint Macriopodarius, cere Papei, în 1647. să-l numească la episcopia Bacăului². Dar nici de data asta nu se întrerupe șirul episcopilor poloni. Inocențiu al X-lea mută pe Zamoyski la Przemyśl, iar la Bacău numește în 1651 pe Matei Marian Kurski, după obișnuita recomandare a regelui Poloniei³.

Eminentissime ac R-me D-ne,
D-ne et Patrone Col-me.

Praeteritis mensibus, aliquot litteras conscripseram Eminentiae Suae, quae pervenerintne ad manus Eminentiae Suae, ignoro, cum nullam horum notitiam coeperim. Significaveram Eminentiae Suae qualiter Serenissimus Rex contulerit mihi Episcopatum Baccoviensem in Moldavia atque litteras Suae Maiestatis et processum formatum ante Ill-mum Nuncium Apostolicum transmiseram Eminentiae Suae, supplicans, sicuti et in praesens supplico Eminentiae Suae, pro possibilitate, ut quam celerius fieri potest, expeditionem confirmatoriam assequi queam. Proximis enim diebus accepi litteras ex illis partibus Moldaviae, quibus mihi significatum est quam magnam iacturam patiantur ecclesiae illic sitae, ob absentiam diuturnam pastoris. Vasa ecclesiae dicata et alia apparamenta, licet fuerint perpauca, illa tamen venerunt in direptionem a schismaticis, quae repetere perdifficile erit, cum mora in requirendo contracta ad restituendum facillime oblivionem in illis pariet.

Interim deosculor sacras manus Eminentiae Suae, et summo pere praecor ut votis meis consulere velis. Datum Cracoviae, 5 Februarii 1632.

Dominationis Suae
Eminentissimae ac Reverendissimae
Humilis servus et exorator
F. Joannes Baptista Zamoiski
Episcopus Nominatus Baccoviensis
mpp.

¹ *Monum. Sl. Mer.*, XVIII, p. 133.

² K. Eubel. *Zur Geschichte der röm.-kath. Kirche in der Moldau*, in *Römische Quartalschrift für christliche Alterthumkunst und für Kirchengeschichte*, Roma 1898, p. 113.

³ I. C. Filitti *o. c.*, p. 99, no. CIV, și Eubel, loc. cit.

Eminentissime ac R-me D-ne,
D-ne et Patrone Col-me,

Tot litteris meis Eminentiae Suae conscriptis, iteratis vicibus praesentibus hisce Eminentiam Suam compellere libuit, non aliam naeniam canens ultra eam quam praecedentibus litteris, cecini. scilicet, supplex veniens, ut negotium non tam in meum quam in Ecclesiae Baccoviensis commodum finem sortiri possit. Periculum enim instat ne, tanta mora interveniente, gravem iacturam, Ecclesia illa subeat. Unde tuum est, Eminentissime Domine, ut, dum nomen Protectoris Regni nostri omniumque nostrum geris, hanc protectionem suam etiam mihi minimo suorum patefacias, quo facto, et meritum sibi apud Deum conciliare existimes, et me tibi devinctum fore putes. Interim me commendatum esse velim patrocinio et protectioni Eminentiae Suae. Cracoviae, 27 Maii 1632.

Eminentiae Suae

Humilis servus et exorator

Ioannes Baptista Zamoiski

Nominatus Baccoviensis.

mpp.

Eminentissime ac R-me D-ne,
D-ne et Patrone Col-me,

Tam sera et tarda expeditio mei negotii circa Episcopatum Baccoviensem trahit me in diversos cogitatus, et facile impellit ad coniecturandum quaedam adversantia mihi et negotium meum oppugnantia accidere, quod immerito fit, cum non oberit mihi, nocens, quinimo proderit honestissime acta vita et, uti credo, non odio bonorum, sed invidia malorum premor. Indignum vero est eos premiis meis invidere, qui mecum virtute certare noluerunt: non convenit eos venire in contentionem honoris qui non venere in contentionem virtutis. Dulcis est gloria consequi virtutem, laudabile non minus praemiari virtutem. Quod si incaepta labefactarentur, non mihi, sed meis potius essent gravia et acerba, cum et officia in Rempublicam nostram et vetustissima et recentissima et incommoda ob Rempublicam frequentissima in familia nostra versentur. Velim, Eminentis-

sime Domine, ne aures cum Beatissimi, tum tuæ sint obtusæ, criminatione mei, non permittas me despoliari honore mihi a piissimo defuncto Rege dato, neve impetu violentiæ opprimar. Age, Eminentissime Domine, ne vincar audacia malorum, ne sim oppressus de dignitate. Liceat mihi te patrocinante ex hac flamma, famam meam urente, evolare, et hoc impium incendium invidiae in me effusum extinguere coneris; neque enim æquum esset ut aliorum animus ambitione exagitatius inique me depellat ad calamitatem. Sedare, imo compescere audeas ambientium temeritatem, inimicos in me et consequenter in familiam nostram tibi optime notam eiusque honorem longius progredi non patiaris, resistas illorum invidiae in me effusæ, favcas acquitati, subvenias meæ sollicitudini et anxietati. Licet enim similis dignitas a me non sit quaesita, sed tandem ad persuasionem et instantiam plurium magnatum, ab illa, a me suscepta depelli turpe et inhonestum mihi esset. Perspectum habeas, Eminentissime Domine, quod liberale est officium serere beneficium ut mtere possis fructum, qui erit quod me expeditum sibi ad promerendum officium reddideris, quo tu etiam. Eminentissime Domine, ad refferendam gratiam non eris tardior, et inde animi tui in me voluntas propensa comprobabitur, apud me vero caeterosque meos tui memoria collaudabitur. Interim deosculor sacras manus Eminentiae Suae. Datum Cracoviae. 17 Junii 1632.

Eminentiae Suae.

Humilis exorator et servus

F. Ioannes Baptista Zamoiski

Nominatus Baccoviensis¹.

mpp.

Virginia Vasilla.

¹ Aceste scrisori au fost copiate de mine în grabă în timpul când mă găsisiam la Roma, ca membră a Şcolii Române de acolo. Mulţămesc aici d-lui A. Mesrobeau, care a primit să le confrunte încă odată cu originalul.

O știre privitoare la pribegia lui Constantin-Vodă Basarab Cîrnul.

În arhivele Comunității Bisericești a Unitarienilor din Cluj (*Fasciculus rerum scholasticarum*, II) se găsește o mică notiță privitoare la Constantin-Vodă Basarab Cîrnul, arătînd că pribegul Domn, sosind la Cluj cu ai săi și Curtea sa, a fost salutat în ziua de 12 Maiu 1658 de către studenții unitarieni (cari, potrivit limbajului de azi, erau liceeni și teologi). Salutări de acestea, precum se știe, constau din cuvîntări de bun sosit și cîntece executate de corul studenților. Pribegul Domn atențiunea aceasta a răsplătit-o dăruindu-li 93 de dinari: „Exul Constantinus vayvoda transalpinus Claudiopolim se recipit cum aula sua palatinali et familiaribus, qui salutantibus eum studiosis dat fl.—, den. 93”.

A. Bitay.

DOCUMENTE

Inscripții.

1. Biserica din Mesentea.

1. La intrare :

Aciastă sfîntă beserecă au începutu-o popa Iuon din Galza-de-sus cu Bolden Toader din Tibru, iară apoi au săvârșitu, întru aceste chipuri dumnezeiești o podubit Bolden Toader, inv. (*sic ?*), s'a găsit de Iuon Aron, 1782.

Acest valeat 1674 au fost la besereca cea de lemn care s'au stricat, protopopul locului: Iosif Adamovici Abrud, popa Iuon paroh, și gătat cu isprăvitul la 1782. Ștefan Popovici zugrav.

2. Pe o piatră în cimitir :

Vasilie Pop † 1859.

Într'al pămîntului sin

Zace leul cel bătrîn.

3. Pe un *Triodion* :

Eu, popa Ilie din Galda-de-giosu, fiind parucusu locului acestui, și fiind beserica Galzi săracă, amu pornitu la anul 1784 la culesul

vîiloru și amu străsu de pomană de la oameni maustu pe sama beserecii 37 de firii, care cîtu au vrutu au datu, și amu vîndutu vinu, și amu luatu pe vinu 13 munteni (*sic ?*), și banii au mersu în mîna giupănului popa Gheorghe pe un Triod.

Să se știe că această carte ce se chiamă Triodion u au cumpărat Creți Ion cu fica d-sale Paraschie și cu nepotu-său Lupu dreptu 3 galbini, și o au datu bisericii din Galda-de-jos ca să le fie pomenire lor și părinților lor și la tot neamul lor, iar care preot sau diacu sau alții din mireni o ar muta de la acea sfîntă biserică să dea sama înaintea lui Hristos, înfricoșatui județu. Și sm scrisu eu, Iacob zugraf din Feisa, cu zisa celor ce o au cumpărat, la Icat 1764, fiindu preot Popa Vasile ot Giumale, 1764.

4. Pe un Chiriadromion din 1699 :

A doua parte din Cazania a 30-a după Rosalii se poate spune : omeni morți. Scris-am eu, mult păcătosul și spurcatul carele de la începutul lumii până acum n'au fost păcătos ca mine, Daniil Popovici din Diomal : pentru aceasta mă rog să ziceți : Dumnezeu să-l ierte. 1787, Martie în 16 zile.

Scris-am eu, Constandin ot Benic, învățînd la popa din Mesentea la anul 1782 (zугrăvește pe Sfînta Paraschiva).

Și acum n'o venit de la episcop mir, că la trei rînduri de preoți no fost până acum.

5. Pe un Ceaslov din secolul al XVIII-lea :

(Simon din Mihalț, 1768. Au murit de *cîrceiat* (holeră)...

Au ars vre-o 5 ridicături și alte *adunături*.)

Eu, popa Medrea, avîndu acestu Ceaslovu, și neavîndu feciori să învețe cartea, lasu acestu Ceaslovu unde mi se (șters), acolo să fie pomeana în veci, la acea beserică, iară, de s'aru tipla să învețe vr'un pruncu a fetii mele carte, elu să-l potă luò, să înveță pe dănsul : cu blăstămu lasu acest lucru.

6. Pe un Triodion din 1761 :

(O însemnare de la Vasile Pop, 1842.)

1774. Acestu Triodiu l-au cumpăratu la beserica Mesenții în varmeghia Belgradului de pomană cu 20 de florinți vonași. Cinc s'au

înduratu a face bine pentru sufletul său, anume acești oameni : Petru cu Ioan 1 taleru, Florea Ștefan 1 taleru, Nicolae 3 măriași, Gavril 3 măriași, Crăciun Ion 6 măriași, Dupău Dumitru unu galbinu, Iovăneasă 3 măriași, Vasilie Horgoșu 1 horgoșu, Trufășoie 1 horgoșu, Moise Achim 3 măriași (blăstămul șters).

7. Pe o Evanghelie de Blaj, 1765 :

Iată eu, popa Ionu de la Mesente, fiind lipsită biserica noastră de această sfântă carte, adecă biserica neunită de la Mesente, adecă eu Popa Ion, cu cercetare o am câștigat la această sfântă biserică și am datu înștiințare sătenilor noștri din Mesente, și din mila lui Dumnezeu au câștigat 10 florinți și, neagiungîndu, ne-amu rugat de vecinii noștri, de Tibreani, și am trimis pe crainicul, pre Iosibuți ; și eu, Iosibuți, viind, am ajuns în casa bisericii, la Șandru Savă și, spuind lipsa sătenilor, ne-au dat și dumnealui 6 mariași, ajutorind la răscumpărarea cărții de milostenie, să fie lui pomenire și părinților, și altu pravoslavnicu creștinu, anume Rusu Ion, au datu 3 mariași, și Măreanul lui Văsiu 2 mariași, și Rusu Filimon 1 mariaș, și Pădurean Luca 2 pătaci, Iașu Sintion 1 pătac, și Duri Gheorghe 2 măriași, și Bucerzanu Mihăilă dă la Galda-de-susu a datu 3 măriași, și ne-am plinitu 15 florinți.

Oricarele preotu va sluji să fie datoriu a pomeni pe acești ctitori cari au răscumpăratu această Sfântă Evanghelie. Și oricine s'aru ispiti a o înstreina de la această sfântă biserică, de la Mesente, să fie afurisit de sfintele săboară și să-i fie pirîși preapodobna Parascheva la ziua judecării.

8. Pe un Penticostarion din 1773 :

1773. Acestu Penticostariu l-au cumpărat Tiboreanii la biserica Mesenții de pomeană cu 16 florinți vonași și nouo creițari, anume acești oameni : Rusan 2 zloți, Rusan Nicolae 2 zloți, Rusan Apostu 2 zloți, Popa Ion 20 creițari, Lucaciu Petru 3 măriași, Rus Ion 3 măriași, Alămoran Pătru 3 măriași, Pădurean Ion 3 măriași, Savu 4 florinți, Rus Filimon 4 bărași (*sic*), Răcătău Vasilie 10 creițari ; cu afurisanie să fie cine va străina această carte de la biserica Mesenții fără de știrea ctitorilor.

Această carte s'au cumpăratu de omenii de omenie din Tibru care mai sus scriș, și amu scris eu, Gheorghie Rusanu, fecioru lui Rusan Apostu din Tibru, la a. 1773, Maiu 23.

Augustu 20, la anu 1805.

Mi s'au dat slobozie a slujirea la beserica Mesentii, eu, popa Gheorghe Rusanu.

9. Stan Zugrau sin popi Radu, Ana, Iacob, Ilinca, Anica, Dumnezeu să-i erte, 1781 (inscripție lângă strana stingă).

II. Biserica din Galda-de-jos.

1. Pe o carte:

Ot sezdanja mira 7222, a ot rojdestvo Hristo 1714, meseta Iunie 14.

Unii (?), când trebuie să se zică om de 46 ani am fost, când am scris. În acest an au început Neamții a mări cetatea Belgradului și au stricat multe case și cari au fost aproape..., cetate de împărat Carolos, ghegeneraleș mare groful St[envil] în Ardeal, popa Ștefan, ficiorul popii Preda, preot Găldeanilor-de-gios: am sămnat la începutul Cazaniilor glasurile și evangheliile, ut[renia], într'această vreme, fiindu 19 ani de când am fost eu po[pă]. Anii Domnului 1701, mesița Noem. 9 zile. De aceasta să se știe cui i se cadă a ști precum au lăsat Oliga Pătru la ceasul morții sale să cumpere sama besericii Galzii, unde-i și el îngrobat, unde-i hramul Rojdestvo Bogorodiți, și s'au dat această carte, anume învățătoare la toate dumineci preste anu și la praznice mari, să-i fie pomeană pentru sufletul său, anume Pătru, și banii i-au dat pe carte Petcă* 15 frorinți, bani ungurești, și s'au luat de la Mihai tipograful¹, muierea lui Oliga Pătru și ia să să pomenească; pomeni gospodi Pătru, Jena, Petcă, Petru, Sima..., Floare, Giurgu, Ion, Mărie, Pătru, iar care popă sau om va vinde cartea aceasta pe bani sau o va lua be-seareca Gălzii-de-gios, acela om sau popă să fie proklet și afurisit de 318 părinți sfinți din Nichea și de Domn[ul] Hristos. Popa Ștefan din Galda-de-gios.

2. La pomelnic:

Pomelnicul ctitoriloru beserecii Galzii. Pom. gs.: chir Adam, Gheorghe, Maria, Zinovie, Floare, Glicherie, Marie, Mărie, Ilina, Smar. (?), erei Pătru, erei Ioan, ereița Floare, Gavrilă, Medrea, Negrușa, Pătru, Ana, Savu, Floria, Eva, Pătru, Ioana, Adan, Mărie, Avramă, Iuon, Ilie, Ioana, Vasilie; 1752, Fevr. 5.

Anul Domnului 1752, Iulie 11.

(pentru pictură.)

¹ Cunoscut tipăritor ardelean, care a mers și în Georgia.

3. Pe o Cazanie :

Murit-au popa Ștefan în Ghenarie 31 și l-am îngropatu în Februarie în 2 zile, 1721.

4. Pe un Apostol din 1743:

Această carte ce se cheamă Apostol sau cărțile Sfinților Apostoli o am cumpărat-o eu, Moldovan Pătru, cu 12 florinți și o am dat-o de pomană la beserica Galzii-de-jos, și nime să nu îndrăznească, nice popă, nice diac, supt blăstămum Sfinților Părinți 318 de la săborul de la Nichia; iară cine ar vrea a ceti afară din biserică pintru învățătură, cu blagoslovenia preoților rînduiți și cu a titorilor cărții acesteia slobod va fi, iară a să muta din loc în loc nice cum; pintru aceasta preuții carii or fi rînduiți după porunca d-lui or fi datori a pomeni numele acesteia: Mariia, Ruxanda, Ion, Paraschia, Petru, Ioan; anul 1772, Martie în 2 zile, în zilele înălțatei Împărătesii Marii Terezii, Împărăteasa Romanii, și Împăratului Iosif, mulți ani să trăiască.

5. Pe un Penticostariu din 1768:

Această carte Penticustarion am cumpărat-o eu, Herlea Niculae, denpreună cu soru-mea Ioana cu 12 florinți, și o dăm de pomană la sfânta biserică Galzii-de-jos ca să fie noaună și tot neamului nostru. Deci, cine s'ar afla să o fure să fie afurisit de 300 de părinți. Anii Domnului 1790, zile 22 Martie.

6. Pe un Mineiu din 1781:

Acest Mineiu s'au cumpărat cu bani gata, 15 zloți, de muierea răpousatului în Domnul ...Roman din Galda-de-jos, de Simtioan, prin c. protopop Miron Dragoși la anul 1787, în 12 zile Maiu, pe sama sfintei biserici; întru a căruia cumpăratură s'au socotit și banii cu care iau au fost datoare a da slujitorilor besericii pentru osteneala slujbii ce i s'au căzut pentru trei îngropăciuni, o sărăcuscă și un sărindariu, cari slujitori anume: Popa Alexandru Buzău și Popa... Dragoși i-au... (tăiat).

III. *Biserica din Popești (Ilfov), lângă Mihălești, pe Argeș.*

(Inscripția de la intrare a mai fost publicată).

1. Pe un mormînt:

Suptă această piatră odihnescu-se oasele ale robului lui Dumnezeu Cîrstea biv Vel Vistiariu Popescul și ale jupănesei dumnealui

Ilina, care după orânduiala cea dumnezeiască datu-și-au datoria cea de săvârșită în zilele prea-luminatului Domn Io Costandin Brâncoveanu Băsărab Voivod, întâmplându-se la cursul anilor 7211, luna Ghenarie 12 zile, sămănându-se ca să fie întru pomenire; întâmplându-se a muri și jupâneasa după dumnealui la un an, sau la cursul anilor 7212.

2. Pe o Evanghelie :

Să știe această Ivanvelic au cupărat de robul lui Dumnezeu Dumitru Ceșu, dă au dat tl. 7 în zilele prè-luminatului Domn Ioan Scarlat Voivod, 7258.

Ireai Sandul, Ioan, Neaga, Pătre, Mariia, Iordache; și am cum-părat să fie s-tăi beserici ot metof Malul Spart dă pomană în veac.

3. Pe o carte de slujbă :

...Și s'au vîndut de Hristea bogasierul și să fie pomenit Stoian Tudor, Dumitru, Hristea, cu tot neamu lor. 1765. Cluj

4. Picturi :

Io Costandin Brâncoveanu Băsărabă Voivod. Gîda Mariia.

Io Șarban Voevod vnuc pocoinago Șarban Voivod Băsăreabu.

Ilina, Pîrva, Neața, Ghidul, Drăghicean, Ion, Cîrstea, Log. Cîrstea Vel Vistear, Ilina Vistereasa, Nicu, Ilina.

5. Pe o piatră, acolo (?) :

Din cale te oprește,
O mîndre trecător,
La semnul ce-ți vestește
Că ești un muritor.
Și eu fui în lume
Ca tine trăitor,
Dar, azi, num'al meu nume
Rămase 'nsemnător.

Serdaru Petrache Macovei?

La Oct. 23.

IV. Biserica din Calvinii.

1. La înțrare:

Eu voia Tatălui și îndemnarea Fiului și cu ajutorul Sfântului Duh rădicatu-s'au acest sfânt lăcaș intru lauda și cinstitia, prăznuirea sfântului arhiereu cel din Merliche¹, Nicolae făcătorul de minuni, pă vremea prea-Înălțatei înperatoriții, al doilea Ecaterinii Alesevna, și moștenitorii (?) ei marele cneză Pavel Petroviciu, păstorind norod[ul] Prea sfinția Sa Mitropolit a toată Ungrovlahiea chirio Grigorie și în eparhie păzitoru Sfinția Sa episcopul alu Buzăului chir Cozma, iar de zugrăvit s'au săvârșit în zilele Înălțatului Domnă Io Alixandru Ippsilatū Voevodū prinū osteneala și toată cheltuiala dumnialui panū Tudorū Serianū, vătaf de plaiu, și s'au zidit din temelie precumū să vede, s'au săvârșit în luna lui Maiu 9, leat 1775.

2. În pridvor, între figurile Iadului:

Pahomie ceauș,

Poriian călărășu,

BCU Păharnicul Năsturel University Library Cluj

— Aferim, bine mi-i aduci!

3. Picturi:

Jup. Tudor Vătaful
za plaiul sud Sacului.

Binică sin Văt.

Nicol e sin Vătaf.

Mihalcia Protopop.

Stanca prez.

(copiii) Moise, Enache, Dimitrie.

V. Biserica din Stobozia (Ialomîța).

1. Pe o piatră de mormînt:

Subt această piatră odihnescu oasele răposatei roabei lui Dumnezeu Iliina jupăneasa Hagi-Oprei; odihnescu-se și oasele răposatei roabei lui Dumnezeu Despina, jupăneasa lui Oprii Căpitanul, snă Hagi-Opri ot Perieți, vă dni Io Grigorie Ghica Voevodū, și s'au scris în luna lui Iulie 30 de zile, leat 7242.

¹ Mira Licii.

2. Pe o Psaltire :

Această psaltire s'au cumpărat împreună cu alte cărți prin mine din porunca Mării Sale Ioan Sandul Sturza Vvd. al Moldavvii pentru mănăstirea Mera.

Stamatiu Spaț[ar]¹.

1825 Oct. 26.

VI. Biserica veche din Urziceni.

1. Pe un Penticoștariu din 1743 :

Această sfântă carte Pendicostar easte a sfintei biserici dă la Urziceni... Acum s'au legat de iznoavă și s'au dat sfintei biserici. Dumitrache Fălcoianu, 1747, Ghenar.

2. Pe un Mineiu de Iunie 1780 :

Măna mea au scris și murind eu voi putrezi, iar cei ce vor ceti să zică : Dumnezeu să-l pomenească.

1793, Iunie 24. Iuj / Centra Ștefan Comis dă la Urziceni, întru a doilea Domnie a Mărici Sale Io Alexandru Ipsilant Voevod, 1797, Iulie.

3. Pe un alt Minciu din 1780 :

Am vrut să scriu o istorie scurtă, dar mai bine să zic o pildă ca să rămăie la cei ce vor veni după noi în lume, pentru ca să nu să mai amăgească a crede că Împărățiile Evropii sînt interesate. Adecă la anul 1768 au dăschis război Poarta Othomanii cu Împărăția Rusii, și, după ce au năvălit oștile rusești în țara Moldovii și în Țara-Rumănească, au început să amăgească pe Moldoveni cum și pă Rumăni cum că are Împărăteasa Ecaterina a Rusii să izbăvească aceste doaă țări dăn mânia Turcului, și așa toate noroadele să nebunise, iar, cînd au fost la facerea păcii, la leat 1774, au mers la Iaș boierii și s'au strinsu să vorbească lui Romeanțov fertmarșalului cum că Împărăteasa i-au lăsat neslobozi. Iar el le-au zis că, mă mir de voi, boieri, dă aveți minte ca un cap de bou, cum vă iaste și pecetea țării voastre : Împărăteasa au avut alte interesuri căt pă lîngă aceste doaă țări.

¹ Pe o altă carte se vede că se lega într'un schit vecin Brazii de un călugăr la 1822.

4. Pe un Mineiu de Decembre :

Acest Minei iaste dintre cărțile dumnealui Dumitrache Fălcoianu biv Vel Sardar ; 1780, Iul. 7.

5. Pe o carte :

Să se știe că am scrisu eu, dascălu Costandin ot satu Perepa, în zio de Sfintul părintele Simeon stîlpînecul la zio de'ntăiu al lui Septevvrei, în zilele prea-luminatului Domnulă nostru eu lo Scarlat Calemachie Voievod, la leat 1821, Septev. 1. Să să știe că eu sintu Olteanu din fundul Oltului.

Cu multă plecăciune mă închinu Sfinții Sale părinte Ilie și sărutu cinstit măna Sfinții Sale și a tuturor preoților de aice, mă închinu cu plecăciune, și sînteți preoți foarte învățați cu totul. Și am scris eu, cel mai micu și mai cucernicu al Sfinții Voastre,
Costandin dascălu.

6. Pe un Mineiu de August 1802 :

De cântu s'au tîplatu bătaie tomna, s'au tîmplat tomna, s'au cutremuratu pămîntu. 3 ori în 3 nopti și apoi au venitu Turcii în București și gonit pă Domnu fecioru lui Alexandru-Vodă, l-a gonitu pon țară'n susu... Țara-Ungurească și au șezut Turcii București doi uai și o venitu Muscali, o gonitu pă Turci Muscalii, și au șezutu doi ani și Muscalii, și era bine... până la optu ani, s'au făcutu răi, scot biru peste biru și mare povere, pînă și preuții i-au mînatu la Brăila să aducă făină cu carele lor, și foamene mare erea Țără-Rumănească, chila de porumbu era 90 lei și chila de grîu 190 și chila mei cencespre și chila orzu douăzeci și chila ovăzu optsprezece, și erea rea. Multe vite au murit și am semnatu eu popa Iacov duhovnicu, satu Moghîla, 1802.

7. Cîndu va veni boierul la biserică, noi să facem utrinie Duminicii, să cîntăm . . . Octoifului și Mineiului și soboru bităii și afitodonile și vierea și miluește, catavasele, ceic ce mai cinstită decît firovimu și zice preotu : Domn să ne rugămu. Grămăticu zice : Toată sluforă laudă ; preotu cetește Ivanghelie, otrinie, zice : mîntuiește, Dumnezeule, norodu tău.

1818, luna Martie douăzece și de zile.

8. So o tîplatu mii de me' u muritu preutesa mea cu numele Maria, și în zioa de glogovește, adicăte Buna Vestire, luna Mart douăzece

și de zile, ere copiii mei, i totu mare, voinicelu; și mi s'au spartu casa mea și rămasu sărac, streinu lumii, și mi-a venitu ce să fac în lume.
Popa Iacov, duhovnicu satu Moghilița.

9. Pe un *Mineiu* pe luna Ianuar însemnare de la Păun Logofătul, în zilele lui Io Alexandru Constanțin Moruzi Voevod.

Să se știe că acest mineiu este din cărțile dumnealui coconului Alecu Fălcoianu, ce este ctitor la biserica Urzicenilor, și am scris eu, Tudoran ot sat Urziceni, sin pop Tudor, și murind eu voiu putezi, etc.
Leatu 1804, August 2.

10. Cuvintele lui Vasile cel Mare din 1826, dăruite de Ioachim, arhimandritul moldovean, 1833, Iulie 24.

11. Pe o Cazanie din 1834:

Această sfântă Cazanie cumpărându-se de mine, mai jos iscălitul Toma Ungureanu dulgher, Ion Făgăduș Ungurean ot Iaz, s'au afierosit sfintei biserici după partea noastră Urziceni presa noastră pomenire.

1835, Mart 24.

Nicolae Brătianu.

VII. Biserica din Grindu Ialomîța.

1. Pe un Penticostariu din 1800:

S'au adus icoanele în biserica Grindului Făgărașului.

Amu scris eu robul lui Dumnezeu...

2. Pe un Mineiu:

La anul 1838, Iunie, s'au dărîmat biserica cea veche din satul Grindu Făgărașului și s'au prinnoit cu aceasta nouă de vătaful Ispas Făgărașanul, stăpînul moșiei, mai mare, și cu sînul, căci cea veche era mai mică și dreaptă; întru care la a ei lucrare până la isprăvenia ei am fostu eu iscălitu îngrijiitor, cel ce m'am aflat epistatul la satul Malu, tot această moșie, unde și acolo am fost îngrijiitor la facerea sf. biserici până s'au isprăvit.

Ilie Broscaru.

3. O însemnare anterioară, din 16 Decembre 1833, arată cumpărarea cărților pe sama bisericii.

Adunate de N. Iorga.

DĂRI DE SAMĂ

Teodor Bălan. *Novi (sic) documente cîmpulungene*, Cernăuți 1929.

Municipalitatea vechiului, alit de originalului până astăzi Cîmpulung moldovenesc, din Bucovina a făcut foarte bine publicînd colecția de acte, adausă la altele, de alții, enumerate în prefață, pe care o datorim zelosului profesor Teodor Bălan, care anunță și o viitoare istorie a acestui interesant colț și capăt de țară. Între cărțile citate e și a d-lui Alexandru Vitencu, *Documente moldovenești din Bucovina* (extras din Anuarul LIV al Liceului real ortodox din Cernăuți), pe care autorul nu mi-a făcut onoarea de a mi-o trimete, cum d. Bălan însuși a uitat să ni comunice broșura sa din 1923, *Răscoala țeranilor din ocolul Cîmpulungului moldovenesc din anul 1905* (Cernăuți 1923).

Se începe cu editarea și reeditarea de documente de la acela al lui Alexandru-cel-Bun din 18 Novembre 1109 (după Wickenhauser: se adaugă note. În astfel de traduceri din nemțește trebuie traduse și formele slavone; deci nici „Brumareva Pasica”, nici „Grancov”; pretutindeni se cerea identificare). La 1447 o poiană în Chigheciu (nu „pe Tigheci”; p. 11, no. 4).

Numai de la 1673 apar reproduceri după originale (nu „hie-mă”, p. 21, no. 14). O Vistierniceasă zice soțului ei: „ju-pănu mieu”; *ibid.* Apare Nacul Stolnicul, care a avut apoi o carieră aventuroasă în străinătate (*ibid.*). La același număr în loc de „Dobrenschî” trebuie Dobrenchi, Gheorghii Vornicul e cel care, cu Stireca, funcționează, în numele lui Ștefan Petriceicu, înlocuind pe Naca, numit de Duca (v. Hurmuzaki, XV², p. 1861, col. 2). Confirmarea ipotezei mele de acolo o găsesse în adausul de la iscălituri: „venind den casa Mărici Sale lui Petre (nu Petriceicu, ci Petru, sau Petre) Vodă]” (p. 22, no. 14). Un Pavel dascăl la 1707 în Pojorîta: el scrie un act pentru opt parale, trei oca de horitcă dindu-se marturilor (pp. 22-3, no. 15). La 1753 dascălul Gheorghiiță; p. 29, no. 21). Urmează acte privitoare la reclamarea de călugării de la Sucevița a muntelui Geamaalău, p. 23 și urm., Suhărzelul (din Suhard), la p. 26, no. 19. Nume: Tapărdău, de origine ungureas-

că, p. 27. Același cu Pardău de la p. 29, no. 21, sau e o greșală în acest din urmă cas. Cearță cu „Ungureni” de la munți („maramorășeni”, p. 35, no. 26), în 1755 (pp. 29-30, no. 22). Hotarul se fixează supt Ioan Mavrocordat (p. 35, no. 26). Dinu Cantacuzino, bunicul lui Venjiamin Costachi, e Vornic de Cîmpulung pe la jumătatea veacului acestuia al XVIII-lea (p. 28, no. 20; p. 29, no. 22 și nota 1; pp. 30-3, n-le. 23-4). Mărturie de patruzeci și doi localnici represintind „trei neamuri” la o hotarnică, p. 30, no. 22.

De mare importanță privilegiul dat la 22 Ianuar 1762 de Grigore Callimachi Cîmpulung-nilor: scutire de vamă și mortasapie la tîrguri, maximum de trei galbeni gloabă pentru „sluga domnească”, de doi pentru aprod, șase vedre de brînză, folărit de pînă la cinci sute de oi, scutirea pentru preoți, cel de la biserica domnească din Dorna neavînd să dea nimic lui Vodă sau episcopului, iar deselina ca alți preoți domnești și folăritul ca și Cîmpulungenii, drept de pășune fără plată iarna, de la Sf. Dumitru la Sf. Gheorghe, înțelegîndu-se cu slăpînul, care va restitui zăloagele, doar pentru „grajdul de fătutul oilor” și pentru crăcile date caprelor, iertarea, la Troțuș, de vama în sumă de 71/2 bani și de plata stărostiei sau pîrcălăbiei, 13 bani de bute, judecata pentru pricinile cu cio-banii numai de Vornicul lor, afară numai cînd e cas de furt sau omor, interzicerea de a li se lua cai de olac (pp. 33-5, no. 25).

Un act de schimb cu Solca de la Maria Canănau Jitniceroaia, soră lui Ioan-Vodă Callimachi, pp. 36-8, no. 27. Se pomenește și moșia Bătășul (cf. cu Botășani). Sevastian, episcopul care dă mărturie, nu e „Ananias”, ci „Apamias”, de Apameia. Alte schimburi ale Mariei, în același an 1775, n-le 28, 29, pp. 38-40, „Andrieș Armanul Căprăi” (Кзпрски) e strămoșul familiei Capri (p. 39, no. 29). Piticarul — familia, cum se știe, se continuă — e „Apotecarul”, spițerul „Ioruga” nu e un loc, ci un aspect al terenului (p. 40, no. 30). Miron Ciupercă (*ibid.*) e strămoșul familiei Ciupercovici, care a dat un trist Mișropolit. Nume: Chechiriță, Ibranca, Lihaciu, p. 41.

Cea d'întăiu măsură după ce „au intrat stăpânire prè-pu-ternicului Împărat în pămînturile aceste” e la 1779, p. 42. Se păstra vornicul de Cîmpulung (v. și nl. următor). Familia

Ștefăneștilor, din care regretatul Teodor V. Stefanelli, pp. 43-4, no. 34. Unul dintre dînșii poartă numele ruscesc de Todașcu, (*ibid.*). Andrei zugravul, la 1780, lângă un Țigancu, pp. 44-5, no. 35 (tot Andrei la 1793; p. 53, no. 39). Nume: Boancăș, pp. 45-6, no. 36. „Zvoriștea casei”, p. 46, no. 36. Nume: Medrihan, p. 47, no. 38. Anton Pruncul, circiumar armean din Suceava, cumpără „la beție” pămînt la Cîmpulung, no. 38, pp. 47-8.

Pe la 1790 nu mai erau la Cîmpulung vornici, ci actele se întăresc, supt „Verwalter” (v. p. 49, no. 39) și Scaun, de doi vornici (dar un vornic, unic, la 1793; p. 52, no. 43; altul la 1794, p. 57) și de doi „giurați” (*ibid.*); v. și aiurea, p. 51, no. 41. Un „feșter”, Förster, p. 70, no. 56. Nume: Forminte, no. 39, p. 48; Ujică, p. 49, no. 40; Bedrule, no. 41, p. 50; Șelvar, p. 53; Șuiul, *ibid.*; Zdrobul, p. 54, no. 44; Crăciunaș, p. 67, localitatea Holbu (de acolo deci, și nu de la poreclă, vin Holbanii), p. 48, no. 39.

Certe între sătenii de la Iacobeni și „băieșii” de la „bae”, cari li ieau fin, „iarbă îngrădită” și li „strică cu caii”, „imașul”, pp. 50-1, no. 12. De mai multe ori „moșie *pietolare* în veci”, (p. 47, no. 38; p. 53). Dascălul Toader diac la 1793, p. 53; dascălul Nistor în 1800, p. 54, no. 44. În nomenclatura geografică: Văcăriile, Tirnișoara, p. 55; Tolovanul, p. 59; Opcioara (din Opcină), p. 67. „Muntele împărătesc” și „moș'a deschisă din pădurea verde de moșii, de strămoșii” Cîmpulungenilor, p. 69.

La 1804 Dornenii se plîng lui „Hofrod” că „feșterul” nu li dă voie a-și face nici gardurile, de nu dau 5-6 lei și, plîngîndu-se de o gloabă de 2 lei, li se spune „că nê da și 25 de bețe ca să nu ne putem hrăni” (*ibid.*). Extrem de interesantă e forma *agestru*, care se întilnește de două ori (odată, p. 71, no. 57).

Nu odată bietii noștri țerani se plîng de noul regim, care li iea moșiile. Astfel cei din Iacobeni, cari se îndreaptă către „a tot puternică a noastră râmleonească împărăție și a multor țeri vechi în împărăție” (*ibid.*, no. 58). „Măria Sa pel-mester” supără pe acești „locuitori răzăș moșinaș din stră-moș și moșii noștri ce au fost așăzați întru acel loc”. Li s'a „lepădat pe lemnul căsăi” ceva, „iară pă moșie nimic”; făgăduindu-li-se în zădar „locuri pentru locuri, oriunde vor

ceri". „Cu distulă osteneală", spun ei duos, „ni s'au rupt oasăle părinților și a noastre pân'am deschis pomenitele mai sus locuri. Pân și biserica, care așijdere din părinți au fost zidită, ni s'au luat, iarăș lepădându-i 120 lei." Stau acum „Ja pustii, tot inprejurul moșiilor noastre" și „nu pot răsufla din mulțime oamenilor, din băiași" (p. 72). Ei își amintesc că „avea voc și puteri din porunca prințărilor moldoveni a-și face casă, țalină și deschizătură, cum și lazuri din munți cumpliți și din păduri verzi" (p. 76, no. 62).

Altă dată (1817), adaugă că „fac cîte 70 de stânjene de lemne un sal, cu nume împărătește că sânt", „tăind mulțame de butuci de herestreu, câte 300 de butuce", cu „morți de om", de ajung „robi Jădovilor", boii se prăpădesc, feșterul e „foarte mare tiran". „domn făr de legi", și oprește pădurea, contra obiceiului pălurea caprinde și cîmpul de se înmulțesc „herale sălbatice" în „acole păduri strașnece", unde nu se mai primesc iarna vitele, „a căror sămînță s'a prăpădit". Același îi iea vitele cu cătanele și îi face „de proască și de bagiocură", cărîndu-i ei cu caii „borcut" la Cernăuți, chemați fiind și ei acasă, „de-i facem grajduri și stânjane de lemne", pe lingă paza oilor. „Și încă, dacă nu putem înplenē, ne apucă la bălăi pân ne scoală mai morți de gios", (pp. 87-8, no. 73).

Pentru *jirebii* la Dorna, p. 73, no. 59.

La 1805 Cîmpulungenii, „gránada Cămpulungului", refușă singuri, smomînd și pe Dorneni, „conscriptia", „la „ofițari"; cerîndu-și apoi iertare (pp. 71-5, no. 62. Cf. și p. 76, no. 63).

Nume: Dranca (p. 77, no. 64). Cărlonță (p. 79, no. 66), Illicar (p. 80, no. 67), Levănță (p. 82), Străcuță (*ibid.*), Țieșa (p. 84), Murănoiu (p. 86, no. 71), Cîrstănar (p. 87, no. 72). Ca limbă, iar: „feți și fete" (p. 78, no. 66).

Cuvinte: „o pătrară" (p. 83), „o prijițoare" (*ibid.*), „coreșile împărătești", *ibid.*

Plata se face adesea în „bancuri", în hîrtii (p. 82). Cei ce merg în „bașanie" pierd moșiile (p. 83).

Un dascăl, *Lehrer*, format la noua școală germană, e, la 1811, Joseph Teutul (p. 82). E vremea cînd se vorbește de „Ablinzungssain" (*Ablösungsschein*), p. 85.

După obiceiul polon, vechii săteni liberi din Fundul Moldovei, cu Ținpău și Tonegariu în frunte, ajung „podani”, șerbi (p. 89). Curiște la p. 90, no. 79, pare a însemna: curățitură. Frumoase expresiile „sfințitul de vară”, *ibid.*, și „răsăritul de iarnă”, Bejenie „de scumpeli și de lipsă pâinii” (p. 98, no. 83). Rotacism, (p. 104, no. 87. O localitate „Arșița Ungurenilor”, p. 105. „Mutare” (a toilor), p. 106. Două acte la pp. 106-7, *arată moștenirea fetelor*. „Privatnic”, p. 112, no. 96 (a. 1839). Pluralul „muncei” („Munceii Dodului sau ai Flocei”, pp. 116-117, no. 100).

E de mirare cum până pe la 1840 se păstrează toate vechile forme și formule de drept.

Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei, studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917-1918*, București 1929.

Autorul vrea să arăte că nu „factorii locali” ori propagandele naționale din alte provincii românești, ci evenimentele din Rusia au adus liberarea Basarabiei (p. XII). E o părere discutabilă: una e impulsul și alta fondul însuși al unei mișcări naționale de caracter revoluționar. Luându-se mai de departe istoria unirii basarabene, ea ar putea duce la alte rezultate. Anume cărți, prefețe, scrisorile de studenți publicate de mine au un mare preț. D. Ciobanu însuși constată opunerea de la început la anexare a țăranilor basarabeni (p. XVII).

Dar nu se poate mulțami în de ajuns pentru comunicarea într'un singur mănunchiu a unor acte așa de multe și așa de prețioase.

Și în prefață se menționează planul de *Impărăția dacică în umbra Rusiei* al lui A. Sturdza (p. XVIII). Lămuririle de la pagina XXI se cereau completate cu materialul dat de de mine în *Pagini despre Basarabia de azi*. Lipssește și propaganda prin Biserică (*Luminătorul*, cărțile bisericești în limba poporului). Actul din 23 Octombrie 1916 prin care se recunoștea o oarecare Polonie vine de la Marele-Duce Nicolae, fără o autorisație expresă a Țarului (p. XXIII). Cea ce urmează e cea mai bună expunere, amănunțită, sigură, a împrejurărilor care încetul pe încetul au dus la Unire. Se vede lim-

pede (p. LXXVII și urm.) că armata noastră, chemată pentru a garanta liniștea, nu s'a gînit măcar să impuie cercurilor basarabene deciziuni constituționale. Tot așa că Marghiloman n'a exercitat nicio presiune asupra hotărîrii ultime, de unire, care era de mult pregătită (p. LXXXII).

Documentele cuprind mai mulți articolele caracteristice din *Cuvînt Moldovenesc* de la 1917. Corul moldovenesc din Goro-diștea (Lăpușna), funcționînd încă din 1914 (p. 29, no. XXIV). Se adaugă cîteva din actele publicate de d. P. Cazacu. Măcar aici mențiunea operei admirabile îndeplinite pentru Basarabia de atît de nedrept uitatul D. Moruzi (pp. 110-1). Interesanta declarație din 9 Decembre 1917 a Armenilor din Basarabia (pp. 139-40). Basarabeni din garnisona Romanului salută Sfatul Țerii în românește tot în Decembre, pp. 142-3, no. XCI. La capitolul III se putea adăugi memoriul în nemțește pe care după cererea Basarabenilor l-am redactat pentru a lămuri și influența pe Germano-Austrieci. Știri inedite despre tulburările din 1917 formează partea a patra; altele despre raporturile cu armata românească, partea a cincea.

C. Bobulescu, *Neamul Holbăneștilor cu al episcopului Gherasim Clipa Barbovschi (1796-1803-1826) și arhimandritul Sofronie Barbovschi predicatorul († 1850)*, Chișinău 1929.

Se arată că familia Holban se chema odată Damian, avînd legături cu neamul Barbovschi și cu neamul Brahă (din care am cunoscut urmași, răzeși, la Zahoreni în județul Dorohoiu, acum o jumătate de veac). Interesantă nola despre „zatoceția” preoților la p. 5, nota 1 din adausul despre Barbovschi (aici era de întrebuintat pentru episcopul Gherasim studiul meu din „An. Ac. Rom.” despre francmasoni).

În anexe multe acte de folos. Un preot din 1735 care-și cere iertare pentru o pîră (p. 38, no. III). Ordinul unui staroste către o preoteasă (p. 45, no. XII). Refusul unui boier de a primi cartea de blăstăm a episcopului de Rădăuți (pp. 46-7, no. XIV). Mitropolitul Gavriil Callimachi e de părere ca boierul să fie chemat pentru „o iscusită ispovedanie de taină” cu „pildă din Sfintelea Scripturi” (p. 48). *Ponturile* din 1-iu Ianuar 1766 pentru moșii și lucrul țeranilor, pp. 49-51. Imprejurările în care se făcea o nuntă la 1808, pp. 69-70.

Vasile V. Haneş, *Formarea opiniei franceze asupra României în secolul al XIX-lea, I* (Craiova-Bucureşti 1929).

Expunere răbdătoare şi clară cu o bună introducere de caracter general, presintind vederi de sigur mai juste decât ale lui Pompiliu Eliad, des întrebuiţat şi citat. Partea I cuprinde mai mult resumate, după călătorii pe cari li-am analizat pe larg într-o carte cunoscută, de sigur, şi autorului. Cea ce s'ar fi cerut era o căutare în reviste şi ziare (se dă ceva din *Naţionalul* pe la 1840). Nou e Aug. Labattut, cu al său *Bucarest et Jassy*, din „Revue de Paris”, Mart 1838, p. 143 şi urm.

Teodor Bălan, *Bucovina în războiul mondial* (din „Codrul Cosminului”, VI), Cernăuţi 1929.

Frumoasa lucrare începe cu largi şi juste **consideraţii naţionale**. Ucrainenii vreau în 1907 „unirea fostului regat ruten al Haliciului şi al Vladimirului cu Bucovina învecinată şi constituirea acestui teritoriu într-o provincie ruteană deosebită, cu dieta ei provincială” (p. 9). Demonstraţiile de fidelitate, cu prilejul asasinatului arhiducului moştenitor şi a declarării războiului (pp. 13-4). Fuga guvernatorului, p. 19. Ocupaţia rusească şi evacuarea, pp. 22-3. Intoarcerea Ruşilor, p. 23 şi urm. Voluntarii austrieci, p. 24 şi urm. Ocupaţia austriacă din 1915-6, p. 30 şi urm. **Intoarcerea Ruşilor în 1916**, p. 33 şi urm. Mişcarea lor revoluţionară urmează. De la p. 42 înainte ocupaţia austriacă ultimă (1917-8), p. 42 şi urm. La pagube nu se arată infama conduită de asasin oficial a generalului Fischer (dar v. p. 83). Acţiunea de la Viena a d-lui Iuliu Maniu, pp. 91-2. Se recunoaşte d-lui Sextil Puşcariu meritul îndrumării celei bune în ceasul nesiguranţei şi întemeierea ziarului naţional, p. 96. Iancu Flondor pregăteşte adunarea decisivă (p. 97). *Răspunsul afirmativ la cererea de intervenţie militară a României, după primul refuz al lui Marghiloman, l-am căpătat eu de la regele Ferdinand: la o masă pe care mi-a dat-o pentru aceea Flondor a declarat-o public* (v. „Neamul Romănesc” din Novembre 1918).

La urmă, documente inedite.

Dj. Sirouni, *Mărturiile armenesti despre Români: Valahia și Moldova, ambele guvernate de principii străini, de pâr. Hugas Ingigian (1758-1843)* (din „Memoriile Academiei Române”, 1929).

Prefața cuprinde o privire asupra culturii armenesti mai nouă. Textul dă lămuriri de erudiție ca pe vremea aceea, dar și știri căpătate direct înainte de 1800. Unele foarte bune și rare: 13.000 de Ardeleni în Muntenia, 12.000 de Unguri în Moldova, 147.000 de case de țerani în prima, la 1715 cu 70.000 mai puțin; odată 35.000. și încă se mai petrece o scădere. În ambele țeri abia un milion (p. 10). Creșterea Dunării în 1771 (p. 12). Bun capitol despre producție. Altul, despre comerț, continuă cu note privitoare la obiceiuri și la grâu. Știri de istorie încurcate, p. 27 și urm. Bune cele despre guvernare, p. 33 și urm. Impositele, p. 44 și urm. (În 1766 se icau 813.458 $\frac{1}{3}$ piaștri, 785.776 $\frac{2}{3}$ în 1767; p. 45: 7.000 scutelnici, *ibid.*). Tabele amănunțite, probabil după Bauer, pe pp. 48-9. Și însemnări despre orașe; p. 58 și urm.

C R O N I C Ă

Amintiri mișcătoare din sălbătăciile fără nume cu care au fost tratați, de Români ca dinșii, aceia cari, ca d. Porfirie Fală, au precedat cu propaganda lor întoarcerea Basarabiei la România o dă d. Alexandru Rupa, în *Un învițător martir al românismului basarabean (Opera și martirisarea lui Porfirie Fală)*, Chișinău 1929.

D. Birger Nerman publică ^{*} ^{*} o lucrare asupra raporturilor Scandinaviei cu coasta răsăriteană a Mării Ballice (*Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit*, Stockholm 1929). Se observă că în secolele IX-X Baltica orientală era pentru Suedesi numai un teren de străbătut pentru a ajunge prin râurile rasești la Marea Neagră și la Constantinopol (p. 162). Pe la 1000 însă se constată lipsa monedei de argint la Arabi; linia bizantină a Niprului se mai conservă. Dar acum direcția spre termul din față se întărește (pp. 162-3).

^{*} ^{*} ^{*}
În *Analele Banatului*, II. Ianuar-Iunie 1929, d. Ioachim Mioileie presintă pe pictorul bănățean Nicolae Popescu (1835-77).

A învățat la Viena și la Roma. A zugrăvit biserica din Tîrgul Jiului (stricînd frumoasele fresce vechi), face școală de pictură la Caransebeș și moare la Lugoj, unde a lucrat la biserică. Tabloul lui Tătărescu „Valahia liberă” e „Invierea României”, care, cu tot stilul fals, are calități. — Articole despre valuri și drumuri romane. — D. P. Nemoianu descrie Valea Almăjului. — D. Aurel Cosma junior vorbește despre Eftimie Murgu și adunarea lui din Lugoj. — Se dă un resumat al unui articol al d-lui Dușan I. Popovici despre Români din Bacica. — Despre Armenii colonizați în Banat la 1750 d. I. Miloie. — Tipuri de Bănățeni după Grisellini.

* * *

În broșura unui student în teologie, d. D. Fecioru, *Epoca fericitului Augustin* (București 1929) se întrebuintează și Unamuno, nici istoric, nici teolog, dar nu se cunoaște capitoul despre Augustin, în lorga, *Cărți reprezentative*, I.

BCU Cluj / Centrul * University Library Cluj

În *Șezăloarca*, XXXVII, 6-7, d. D. Bălan publică *orații* de nuntă basarabene. Una e extrem de interesantă, presintînd o călătorie la Tarigrad, dar și la Moscova. În alta, hainele sînt luate de la Odesa. Și „iertăciuni” în versuri de la părinți. Glumele pe socoteala sărăciei și lenei miresei sînt de tot hazul. La colinda de Anul Nou i se zice „hăitul” (probe). Și una în ajunul Bobotezei. Încă un cîntec despre drumul Maicii Domnului. De relevat într-o iertăciune: „împrejurași” (v. ogrădași, megieși, răzeși).

* * *

Buletinul Comisiei istorice a României, VIII, (București 1929) cuprinde cîteva documente botoșănene, „o listă de întemnițați olteni” din epoca restabilirii Domniilor pămîntene de N. G. Papacostea, acte din Muscel trimise de păr. I. Răuțescu și de la răposatul Iulian Marinescu, felurite acte moldovenești (și despre Velicico Costin și despre lupia lui Mihai-Vodă Racoviță cu Imperialii germani).

De d. Alexandru Gh. Ionescu, *Societatea Națiunilor și problemele politice ale României* (București 1929).

* * *

În *Korrespondenzblatt* de la Sibiu, LII, 6, o notă despre Kreuzburgul de la Teliu (Neyen, Năieni). Interesantă știrca dată de rectorul brașovean Filstich, în *Tentamen historiae vulgare-chicæ*, despre trecerea în Țara-Românească a lui Paul Benkner cel tânăr, care îndeplinește la București și funcția de secretar domnesc (de la 1742, supț Mihai Racoviță) și aceia de pastor. Pastorul Hans Petri arată că Benkner a fost un fel de vicariu, în anii 1746-7; el moare, după registrele bucureștene, la 28 Mart 1752. Soția lui, Ana-Sofia, a rămas în capitala munteană.

D. Karl Kurt Klein atrage atenția asupra noii publicații din Budapesta, *Deutsche-Ungarische Heimatsblätter*.

* * *

D. A. Velleman, privat-docent la Universitatea din Geneva, publică un frumos Dicționar al limbii reto-romane sau ladine (*Dicziunari scurz-nieu da la lingua ladina*, Samoden, 1929).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În *Arhivele Basarabiei*, I, 2, d. T. G. Bulat prezintă „Divanul Moldovei și Bulgariei din Basarabia” (1810-1812). Aduși în cursul războiului, ei refuză dijma și încalcă locurile pământurilor. Alături de ei vin Lipoveni, Cazaci, Turci și Maloruși, p. 9. Erau măcar 2700 de familii, care refuzau conscripția, p. 10. Lipovenii din Cîșlița pretindeau a se împărtași de privilegiile locuitorilor din Eschi-Chilia, *ibid.* și pp. 27-8. Se vind liber mărfurile. Se fac „odăi”. Boierii moldoveni se pling, arătînd că dau gratis fin, cherestele și munca scutelnicilor și slujba lor, p. 12. Și acum li se zice „Sîrbi” Bulgarilor, pp. 17, 26. Viile de la Acherman, p. 21. --De d. C. N. Tomescu acte despre trecerea lui Gavriil Bănulescu de la Iași la Chișinău, în 1812: arată că a plătit 200.000 de lei de datorii, că a construit „masa frățescă”, a turnat două clopote, a crescut averea imobilă și odăjdiile (pp. 31-3). Propanerea, de la 6 August 1812, pentru întemeierea eparhiei basarabene. Se sprijină pe existența a 743 de biserici la „757 sate și țirguri” (p. 33). Vrea ca reședință, primită și de contele Nicolae Galitiu, Sf. Arhangh li din Chișinău, supusă Galatci (pp. 33-4).

Cere și un Seminarium, pentru care a adus doi profesori

din Rusia. Ciceagov ar vrea școli populare, de care vorbește guvernatorului Sturza (pp. 35-6). La 20 Septembrie se primește darea de samă pentru Mitropolia Moldovei de către Mitropolitul Nicodim Sinadon, ca episcop, și de către arhimandritul Chiril, ca „locțiitor al Mitropoliei” (p. 37). Titlul cerut din capul locului era: „de Chișinău și Hotin”. Gavriil își cerea ca ajutor pe Dimitrie de Bender și Cetatea-Albă (p. 40). Se prevedeau doi secretari pentru rusește, dar și doi pentru românește. La seminarium să se predea pe lângă limba „dominantă” și cea „națională”, dar și greaca și latină, „de la care se trage și se poate îmbogăți limba națională”, celelalte limbi după bună voință” (p. 21). Cere pentru venituri Căpriana și moșia Purcari (pp. 41-2). Pastorală primă a lui Gavriil: „au ieșit jafurile, prăzile și alte nedreptăți”, odată cu Turcii, rămânând locuitorii, supt Ruși, „slôbozi, liniștiți, apărați, ocirnuți fiind mai mult cu obiceiurile și pravilele pămîntului lor, (p. 48); Sturza știe limba și obiceiurile, ca și noul exarh. Nu e adevărat că vor fi „podani boerești” și „vă vor lua copiii cu sila la oaste” (*ibid.*). Nu vor mai fi „rușfeturi și vicleșugurile apucătorilor”. Împăratul cel bun o asigură (p. 49).— D. Bulat se ocupă de moșiile Suceviței în Basarabia-de-jos, (Giurgiulești, Vadul Boului și Bubuești). Negustorul sucevean Dimitrie Popovici vede pe la Reni și Vadul lui Isac călugării lucrînd pe pămînturile lor (p. 59). — Același publică un șir de cercetări ale lui Iordachi Roznovanu și Constantin Samurcaș asupra proxiuselor în fructe și vite ale Basarabiei (p. 61 și urm.): a se ceti la pagina 67: oi (e plan de a introduce merinoși), măstrugane, nu „mătrugașe”; acolo țigăi aduse de la Munteni (8-9 lei cele de frunte; Principatul are în plasa Șerbănești-Olt întăiu, apoi în Vlașca, Teleorman și Ialomița până la un milion de capete; *ibid.* — Tot de el procesul din 1808 al Saftei Dudescu, foasta soție a fiului lui Mihai-Vodă Suțu, cu Vodă Constantin Ipsilanti: e vorba și de școala ei de la Agești pentru copiii de acolo (p. 69). Ea iscălește, ca pentru Ruși, „descendante du prince Cantemir”. Cere 163.000 de lei (p. 70). — De același acte pentru ajutorul, la 1812, al școlii ieșene de clinește (pp. 72-5).— Un curier

al lui Napoleon la 1812, pp. 75-7. — Pasagiul din Psellos despre luptele lui Isaac Comnenul la Dunăre (pp. 77-80) era cunoscut. — D. L. T. Boga dă documente (și de la Alexandru-cel-Bun; mănăstirea lui Varzar; p. 81). Un Dan Uncleta (Unchiat) la 1429 (pp. 82-3). Și de la urmașii lui Alexandru, p. 84 și urm. Un act al lui Ștefan-cel-Mare în original, pp. 88-9. Altele ca „surete”, p. 91 și urm. („Zlătariul vătăman” p. 91: fiii grămaticului Mihăilă Otâl, pp. 93-4). — Acte din secolul al XVIII-lea comunică d. C. N. Tomescu.

* * *

În „Șoimii” de la Tîrgul-Murășului, II, 9-10, o variantă a baladei Codreanu (e vorba de harambași, pofile, cioltare). — De d. N. Sulică „Relațiile lui Mihai Viteazul cu orașul Tîrgul-Murășului”. Se observă cu pătrundere că privilegiul lui Mihai se leagă de al lui Matiaș Corvinul și că privește pe toți locuitorii pământului săcuiesc (pp. 60-1). Scaunele Arieșului și Murășului au luptat contra lui Mihai, iar Tîrgul Murășului a rămas neutru în lupta din 1599 (p. 61). Domnul român apare ca un patron hotărît al Ținutului. Se semnalează imitația în veșmînt și gest a lui Mihai de Ștefan Csáky (p. 64). Mihai critică la nemeși: ambiția, beția și invidia (*ibid.*). În 1600 orașenii, înșelați că Vodă vrea să-i măcelărească, au trecut la răsculați (p. 65). La Mirislău cavaleria ușoară a lui Basta sperie pe Cazaci (p. 66). Secuții (și cu Românii din Secuime), 1.800 de toți, luptînd pînă la capăt, au fost ciopîrțiți după predare (p. 66). Se dau hotărîrile dietei din Léczfalu, cu înoirea cetăților de la Odorheiu și Varghégy și oprirea trecerii în Principate, și jupuirea călugărilor romîni ce s'ar găsi în țară (p. 67). Se pomenesc și picturile de stil bizantin (dar nu de la Mihai) din paraclisul lingă biserica reformată, adăugîndu-se că aceeași notă se vede în bisericile ungurești din Sîntana și Sîneraiu (pp. 70-1).

* * *

Cu o notă biografică de d. Pericle Papahagi Academia Romîna publică, în sfîrșit, *Studiile istorice asupra Romînilor din Peninsula balcanică* ale lui Ioan Caragianni († 1921), odată adaus la „Revista” lui Tocilescu. Este și o parte manuscrisă. Întregul e util prin cunoașterea adîncă de autor a

fraților săi români din Balcani. De ce nu publică d. Papahagi, nepotul lui Caragiani, caietul de note din 1858 „în care acesta își descrie viața copilărească, în comuna Dămași din Tesalia”? *Romăicul*, considerat de vechii haiduci români, cari luptaseră pentru el, ca vechea *Romanie* (p. IV). Și corespondența lui Caragiani ar trebui tipărită.

* * *

No. 6 din *Bulletin of the international comtee of Historical Sciences* cuprinde scurte notițe despre congresul din Oslo. La pagina 50 d. Shetelig, arheologul norvegian bine cunoscutul, își arată, în legătură cu comunicația d-lui Andrieșescu, „admirarea pentru lucrările noii școli preistorice din România” și regrete pentru dispariția „crudă, nu numai pentru țara sa, dar pentru toată știința istorică”, a „ilustrului Pârvan”: „toți congresiștii prezenți, în picioare, se asociază cuvintelor d-lui Shetelig” (pp. 50-1). D. Halecki recunoaște importanța istoriei Românilor „pentru problema Unirii Bisericilor” (p. 89).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

* * *

Și note istorice în D. I. Gavrilju, *Contribuțiuni la istoricul lutunului* (Iași 1929).

* * *

O discuție de d. Al. Kereztury-Olteanu, asupra numelui de Vlah (Oláh) și Român, cu canonicul Karacsónyi, în *Familia de la Orade*, II, II, 10-11. V. și n-le 7-8, p. 2 și urm. (primii Voevozi ardeleni: Leștar, Mercurius—v. Miercurea—, Moise, p. 4). Același se ocupă de ideea continuității daco-române în no. 12 din aceeași revistă.

Despre chenezatele și voevodatele în Țara Crișurilor, d. E. Țigu, tot acolo, n-le 4-7.

* * *

În *Omagiu d-lui dr. Ad. Stern* (vol. II din „Anuarul” *Sinai* al d-lui M. A. Halevy), d. Halevy se ocupă de Isac-beg trimis de Uzun-Hasan la Ștefan-cel-Mare, un mare ambasador (nu înțeleg de unde scoate autorul că n'am recunoscut lui Isac calitatea de ambasador și de medic al Hanului; am spus însă că pentru *trimesul venețian Zeno* el era un interpret). E vorba și de Elias Capsali, care a mers la Ștefan în 1467 (p. 13), și de alți Evrei pe la noi în acest timp, niciunul necunoscut. —

D. Gaster dă tot acolo o poveste din literatura noastră populară mai veche (pp. 52-3). — D. M. Eisler tratează despre Evreii din Alba-Iulia în veacul al XVIII-lea.—Despre Evreii din Timișoara vorbește d. I. Singer. — Sint articole de istorie și în partea tipărită în ebraică.

* * *

D. Vladimir Dumitrescu publică o vastă lucrare de doctorat, *L'età del ferro nel Piceno fino all'invasione dei Galli-Senoni* (București 1929). De la pagina 166 înainte începe un studiu istoric asupra Picenilor. Despre originea lor ilirică (liburnă), probabilă, pp. 179-81. Autorul preferă pe cea „ligură-neolitică”, aborigenă, p. 191; ca să fie Iliri ar trebui să se afle tumuli din vrista fierului (*ibid.*). V. și paginile 199, 203-4.

* * *

Vederi, începînd din secolul al XIV-lea. ale vechii Genove în *Miscellanea geo-topografică*, publicate de „Societatea ligură de istorie a patriei” în 1924. D. Ferreto resumă lucrările privitoare la Genova ale lui Vyrne și ale d-lui G. I. Brătianu.

În 1928, d. Pier Francesco Casarelto dădea în aceleași „Alli” un studiu asupra monedei genoveze. Se întrebunțea și cercetarea, din Marsilia, 1880, a lui Louis Blancard, *Le bezant d'or sarrazines pendant les croisades* și călătoria lui Ibn Gubair (1182-5), tradusă de Schiaparelli în 1906. Pentru perperi, p. 132 și urm. Besanții de aur din Egipt, p. 147 și urm. Contractul din 1164 al lui Frederic Barbăroșie pentru numirea lui Bariso, jude de Arborea, ca rege al Sardiniei, p. 165 și urm.

* * *

În Luigi Volpicella, *La questione di Pietra Santa nell'anno 1196* (1926; în aceeași colecție), descrierea intrării în Genova a Împăratului Maximilian, p. 82 și urm.

* * *

În 1928 s'au publicat lucrările Seminarului de istoria Artei de la Paris (*Travaux des étudiants du groupe d'histoire de l'art de la Faculté des lettres de Paris*), cu note de Paul Valéry. Case din Albi, o biserică din Tournus lângă Mâcon (și

aici registrele cu arcade lombarde), sculpturile transcaucasiane, arta paleolitică: frumoasa hienă în ivoriu de la pagina 42, renal care paște la pagina 14, alergarea de cerbi înaintea vânătorului la pagina 46, mișcările omenești de la pagina 50, influențe chineze, portale romane în Ungaria (p. 61 și și urm. Jaak, Lébény), vitralii franceze, curioșii lei și arcași orientali, persani în biserica irlandeză de la Cormac (1134), la p. 114 (și arcadele lombarde, *ibid.*), biserica de origine carolingiană de la Germigny-les-Prés (după S. Vitale din Ravena), argintăria supt Carol-cel-Mare, picagiile lui Rubens.

* * *

Interesante scrisorile, publicate la Blaj, de d. Coriolan Suciu, din „Corespondența Ioan Maniu-Simeon Bărnuțiu, 1851-1861”. Între nepot și unchiu se spun multe lucruri din acelea care cvită publicitatea. Și cererea lui Bărnuț de a putea face studii la Pavia în 1852-3 (pp. 195-6). E de mirare cât de puțin loc ocupă în corespondență preocupările naționale și culturale. Doar sfaturile profesorului Andrei Pop de a se pregăti pentru apărarea „dreptului neviolabil al națiunii sale” (1859), p. 238.

În Septembrie Ioan Maniu cere lui Bărnuț *Istoria Românilor* a lui Laurian și *Călătoria în Basarabia* a lui Gheorghe Sion (p. 244); cu acest prilej vorbește de „gloria cea falsă a Ungurilor” și de primejdia pentru Români a școlii lor (*ibid.*). În Octombrie, vrea, la Pesta, să aibă *Steaua Dunării* din Moldova (p. 246, no. XXXIII). Un Austriac, care se oferă profesor la noua Universitate din Iași (p. 249). Incercări ungurești de a prinde la Pesta pe Români cu ei (p. 254). Pornirea fanatică a lor, p. 257. În 1860 se doresc ziarul *Naționalul* și *Revista Carpaților* (p. 258). Se descrie lupta pentru limbă a Ungurilor, cu teama că așa vor face și „nebanii cei din Transilvania” (p. 259). În August 100.000 de oameni serbează ziua Sf. Ștefan (pp. 266-7). Românii cari se oferă a veni în Principate, pp. 268-9. Se vorbește de „privirile desprețuitoare a fraților cari-s prin București și vorbesc mult de naționalitate și apoi nu fac nimica” (p. 269). Trece vara 1860 la niște Unguri lângă Totis (Tata) (p. 270 și urm.). În Novembre îl indeamnă pe Bariț, nesigur la Iași, să vie în Ardealul lui, unde are o mai

mare datorie (p. 281). La 1861 se ia diploma de doctorat (p. 295 și urm.). Urmează știri despre deputații români la Parlamentul din Pesta. În Iunie Maniu e la Oradea, unde intră în legătură cu cercurile unite (p. 326 și urm.), pe care le află preocupate numai de proselitism. De acolo acasă (p. 329). Refusă căsătorii cu străine. În toamnă merg cu o misiune românească la Viena (p. 363 și urm.), iar de acolo trece la Pesta (p. 387 și urm.). În 1862 e iar la Șimlău, în 1863 la Pesta pentru „censura” de avocat. Aici i se opresc călătoriile.

* * *

Analiza din *Revue belge de philologie et d'histoire*, VIII. 1. a cărții d-lui René Bray, *La formation de la doctrine classique en France* (Paris 1927) arată că „doctrina clasică” a plecat din Italia secolului al XVI-lea și că la 1610 Deimier cerea poeziei „rațiune”. De „unitatea de acțiune” se vorbește în Franța de pe la 1630. Unitatea de loc” nu e, ca aceea de timp, în Aristotele. La 1572 un scriitor francez le reunește pe amândouă în aceeași formulă.

* * *

Se semnaleză cumpărarea la Palermo de arhive a unui manuscris nou, mai vechiu, al lui Iordanes.

* * *

În *Korrespondenzblatt* din Sibiu, 52. 5, episcopul Fr. Teutsch explică, față de teoriile nouă, ce este *unus populus* în documentul de basă pentru așezarea Sașilor în Ardeal. — Generalul von Fabini se ocupă de fixarea graniței României față de Austro-Ungaria între 1874 și 1890; el însuși a lucrat la aceasta.

* * *

În *La Revue des vivants*, pe Mart 1929, un frumos articol al Monseniorului Seipel despre federalizarea „țerilor austriece”.

* * *

Supt titlul *Adam Mickiewicz et la pensée française*, 1830-1923 (Paris 1929), d. Stanislav P. Koczorowski cuprinde judecățile celor mai însemnați scriitori francezi asupra marelui confrate polon.

* * *

În Asia Mică se fac săpături la Sefire, care e Șipri, una din capitalele regatului Mitanni (*Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions*, 1928, p. 329). O pictură cretană din Tunisia antică. Despre ceaslovul lui Joinville la Petrograd, p. 362 și urm.

Note despre Gustave Fougères, Paul Durrieu și Henry Cochin, în aceleași, pp. 333 și urm., 401 și urm.

* * *

În *Zeitschrift für Ortsnamenforschung* II, (1927, p. 198 și urm., un domn Decév crede că „Bulgar” vine dintr'un nume germanic, care înseamnă luptător!

* * *

Despre *elementul danez în Anglia* pe care-l socote foarte puternic până la 1066, F. M. Stanton în *From the proceedings of the British Academy*, XIII, 1927.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Un chip nou al lui Gheorghe Lazăr (de ce origine?) îl publică d. R. Seișanu în *Universal* de la 6 Iunie.

* * *

Știri, de un caracter special, despre unirea din 1918, în *Revista poștelor, telegrafelor și telefoanelor, 10 ani de la Unirea Ardealului și Bucovinei*.

* * *

D. Ștefan Gr. Berechet publică într'o broșură, ca no. 2 din „Colecția de legi vechi românești”, „Așzământul ostășesc pentru straja pămîntească a Valahiei din 1832” și „Condica penală ostășească cu procedura ei din 1852, 1861 și 1871” (Iași, 1929).

* * *

Balada dobrogeană *Ilincuța Sandului* (=Chira Chiralina), e presintată într'o nouă formă în *Revista societății „Tinerimea Română”*, X, 6-7.

* * *

În *Șezătoarea*, XXXVII, 1-2, cu prilejul unui articol despre șoltuzi. d. Artur Gorovei, care vorbește și de păstrarea la Bogala a „ulucelor în care se măcina piatră auriferă”, publică trei documente din Baia. Unul, de la șoltuzul Ștefan, primul pîrgar Pătrașco și alții: Ionașco, Toma Făltin (nu „Făltii”), alt Ionașco, Sîmioncea, Martin și Lezea, poate fi de pe la 1600. Al doilea e de la Hancea, șoltuz, și pîrgarii Mihăilă, Andreica, Dănilă și Iosăp: poate fi de pe la 1650. Al treilea are data de 1615-6; e de la șoltuzul Ilie, cei doi „vel pîrgari” Mielăuș și Ștefan și pîrgarii Mihalcea și Cozma. Se adaugă un act folicenean din 1794, cu mențiunea șoltuzului Ilie Cărbune (de la Baia) și a „d-sale Ghilman, Jidov”.

* * *

În *O pagină din istoria medicinei în Muntenia* (din „Revista științelor medicale”, no. 2, Februar 1929), d. Ioan C. Filitti adaugă multe știri nouă. Se semnalează traducerea de G. Sion a „Topografiei” d-rului Caracaș. D-rul Iane de la Tirgoviste în 1626 era cunoscut, nu însă Dumitrașco, medicul lui Matei Basarab (p. 5, nota 6). La paginile 6-7: Nikusios; familia Mamonàs, pomenită la Phrantzes, era de vechi nobili peloponesiani. O fiică a lui Constantin Cantacuzino Postelnicul ar fi luat pe Manucca della Torre în 1667 (p. 9, nota 20). Atenția autorului se îndreaptă mai mult asupra doctorilor din tărzia epocă fanariotă, Caracaș, Silvestru Filiti, Darvari, pentru cari se caută amănunte în „Istoria Romînilor” a lui Urechiiă, foarte conștiincios despoiată în acest scop.

* * *

În colecția „D'n viața poporului romîn” (XXXVIII), d. N. I. Dumitrașcu dă un studiu despre strigoi.

* * *

În „Analele Academiei Romîne”, secția științifică, VI, 1, d. N. N. Moroșan dă „noi contribuții preistorice asupra Basarabiei-de-Nord”. Scurtă mențiune de pietre găsite.

* * *

În *Omilia exegetico-biblică*, I. (Oradea 1929), păr. Mihail Bulacu dă și note despre acest gen în literatură noastră, veche.

* * *

Cu colaborarea d-ilor Birnbaum, Matejček, Schraml și Z. Wirth, d. Zdenek Wirth publică la Praga în 1926 o *Czechoslovak art from ancient times until the present day*.

* * *

Foarte bună lucrarea *Studiu introductiv în catehetica ortodoxă* a păr. M. Bulacu (Oradea 1928).

* * *

Institutul italian pentru Europa orientală publică o mare lucrare de colaborație. „La Cecoslovacchia” (Roma 1925); după a lui Giani Stuparich, *La nazione ceca* (Neapole, 1922). Un capitol nou și folositor despre relațiile culturale cu Italia și Italiani, supt Carol al IV-lea, la Universitatea din Praga, p. 191; școală de notari creată de un Italian la Praga în 1271, p. 193; Petrarca la Praga, pp. 194-5; relații cu Enea Silviu dei Piccolomini, pp. 196-7; opera de convertire a lui Carlo Caraffa, pp. 198-9; Italiani în arhitectura cehă, p. 200 și urm. Important și acela despre arta populară cehoslovacă, p. 246 și urm. *Vasele din primul registru la pagina 256 au forma și împodobirea geometrică a celor de la noi*. Tot ca la noi sînt desemnurile geometrice de pe îmbrăcămintea femeii de la pagina 257, no. 5. Satul Mikulov cu „Croatii” imigrați la 1588 e de Romini, p. 257. Se vorbește și de *Valași*, Valahii noștri (arta lor geometrică, p. 264). În Maramurăș, se pomenește numai de Ruși și Huțuli, pp. 260-1. Istoriografia cehă, p. 237 și urm.

* * *

Încă din 1926 s'a tipărit la Praga o *Géographie de la Tchécoslovaquie* de profesorul Stanislav Nikolau (trad. de André Tibal). Casă de lemn întocmai ca la noi în Valahia moravă, p. 75.

* * *

D. Mikulaș Smok prezintă într'o broșură, *Organisation de l'enseignement en Tchécoslovaquie* (Praga 1924), rezultatele atinse de reforma învățămîntului în Ceho-Slovacia. Și bibliografie. Ceva statistică. În Maramurășul legat de Republica vecină sînt numai patru școli românești, cu 655 de elevi (p. 16).

* * *

O bună istorie a literaturii cehe o dă în englezeste d. F. Chudoba (*A Short survey of czech literature*). Noi părțile despre cronică lui Venceslav și a Ludmillei, despre cele două imnuri vechi în vulgară (pp. 10-2), despre Alexandria cehă, în versuri, după Gautier de Châtillon, din care se păstrează fragmente (p. 13) (secolul al XIII-lea ori al XIV-lea). Satire în versuri și opere de drept, pp. 55-6. Pe larg Carol al IV-lea (de fapt: Vaclav), p. 17 și urm. Literatura de imitație franceză (Tristan și Yseult și cea străină, pp. 20-1. Cea de predică și reformă religioasă (Štítiny, Matei de Ianov), p. 21 și urm. Marele teolog Chelčický, p. 33 și urm. Călătorii la Constantinopol și la Locurile Sfinte, p. 42.

* * *

Într-o țesă la Cluj d. Frideric Mühlbacher se ocupă de *Medicii de sumă maghiari ai Ardealului în sec. XVII și XVIII* (Cluj 1928). În 1636-41, Arkosi învață la Padova (p. 13). Biografia și portretul lui Francisc Páriz-Pápai (p. 14 și urm.). Adam Molnar stă pe la 1750 șaisprezece ani în serviciul Curții muntene (p. 30).

* * *

D. Giuseppe Lugli dă o ediție engleză, tradusă de Gilbert Bagnani, din excelentul său ghid științific *The classical monuments of Rome and its vicinity*, (Roma, f. an). Admirabile ilustrații.

* * *

De d. Eugen Porn *Realisările sociale, economice și financiare ale Italiei fasciste* (București 1929). Un întreg capitol e consacrat relațiilor cu România.

* * *

În *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub Ruși, cîteva contribuții* (din „Revista societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău”; XIX; Chișinău 1929), d. P. Constantinescu-Iași aduce un real folos statisticii literaturii românești. Școlile de după 1812, p. 8. Tipărițile basarabene din aceeași epocă, pp. 9-10. Și în 1867 se tipărește un „Ceaslov și o culegere dogmatică”, de preotul Teodor Bal-

laga, în 1871 (p. 10). Urmează publicațiile de la 1906 încoace. Pentru cărțile trecute în Basarabia o sumă de clerici au dat prețioasa informație (v. pagina. 56).

* * *

În vre-o cincizeci de pagini d. P. Constantinescu-Iași vrea să resume „Arheologia (sic) preistorică” (Iași 1929). E un memento compilat după lucrări recente. Indicațiile pentru România, pp. 26-7.

* * *

D. Alexandru Marcu dă o lucrare bine informată despre *Romantismul italian* (București 1929).

* * *

În „Memoriile Academiei Române”, IX, 6 (1929) (*Comemorarea lui Francesco Petrarca* de N. Iorga.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

* * *

În lucrările „Institutului de geografie al Universității din Cluj”, V (1929), d. V. Meruțiu se ocupă de „Județele din Ardeal și din Maramurăș, până în Bunat, evoluție teritorială”. Informație bogală și adesea nouă. La început chiar, vechiul caracter al Vocvodatelor noastre, admise de I. Bogdan ca anterioare alcătuirii Statelor slave, se explică prin copiarea ducatului carolingian de Slavii moravi. Observ acum că până la 1866 pe la Trotuș primarul se zicea *judet*. Lucrarea, făcută, se pare, în vederea noii legi administrative, prezintă vasta materie până în cele mai mici amănunte. Reproduseri de hărți în corp și la sfârșit.

* * *

Nu s'a observat că discursul lui Emile Deschamps la „Institutul Istoric” în 1816 despre „influența spiritului frances asupra Europei de doi secolii încoace” a fost tradus în 1857 de I. A. Cămăceanu (București, Romanov).

* * *

În *Statuti di Carrara e di Onzo* (ed. „Societății Ligure de istorie a patriei”, Genova, 1929), se iau măsuri contra boicotoarelor, „*plorantes mortuos extra domum*” (p. 60).

* * *

În „Viața agricolă”, XX, 11-4, d. D. G. Chițoiu schițează „desvoltarea științei agricole în România”.

* * *

În *Anuarul Institutului de istorie națională*, IV (1927), păr. Ștefan Manciulea publică acte relative la evenimentele din 1848. Ar trebui ca toate aceste scrisori ardelenesti în vechea ortografie cipariană să fie prezentate în scrisul de azi: altfel e mare oboseală și pentru tipograf și pentru cititor. Multe scrisori ale lui Bărnuț, contrasemnate și de Aron Florian și de Barit. Cite una și a lui Laurian.

* * *

În „Buletinul societății de geografie” pe 1927, păr. Ștefan Manciulea prezintă „infiltrări de populații străine în Banat”: dă știri nouă și cu totul prețioase despre populația românească în Vechiul Regat. Perfect sînt prezentate, în cea mai bună limbă literară, așezările Cumanilor. Pentru „bufani” (de sigur de la „bufă”, pădurenii; nu de la „bagajul” lor) cf. p. 25.

* * *

În *Revista de drept public*, IV, d. Ioan C. Filitti dă o înfățișare largă a dezvoltării regimului administrativ la noi (*Despre vechea organizare administrativă a Principatelor române*). Considerații totdeauna juste. Ici și colo informație nouă, ca aceia a apariției la Colomeia a boierilor cu calul și stegulețele, cu scutarul, după Pritusius, în 1815. În *Leges seu statuta ac privilegia regni Poloniae* (1553). În special e bine despoiată, pentru secolul al XVIII-lea. *Istoria Romînilor* a lui V. A. Urechiă. Se menționează proiecte constituționale din al XIX-lea, neobservate, ca al lui Iordachi Ruset, publicat în *Arhiva* de la Iași pe 1898; ori al lui Eufrosin Poteca (inedit la păr. N. Popescu) (pp. 32-3): e pentru votul de două categorii. În anexe proiectul din 1862 al lui Barbu Catargiu.